

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

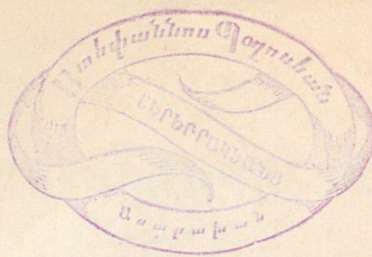
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Утреду

34 ✓

11
188

1
2002

ՍԵՐԻ
34

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՌԻԴԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՌԱԳԵԱԼ Ի ՀԻՆ ԵՒ Ի ՆՈՐ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՑ, ԵՒ ՅԱՌԵԼՄԱՄԲ:

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՅԱՂԱԳՍ ԱՄԵՆՕՐԵԱՑ ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ, ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ, ԱՌԱՌՑԵԱՆ ԵՒ ՊԱՏԱՐԱԳ:

ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ

ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱԻԱԳ ԲԱՀԱՆԱՅԻ ՄԱՆԴԻՆԵԱՆՑ:

Վասն պիտանի Ուսման, և Հաշման, և Աշխատանքի:

Ի ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԻՋՄԻԱԾՆԻ:

ՌՅԻՐ—1872

1937

33 684 - 4. 4.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԵԱՅ Դ.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

(4901/41) (16417-58)

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

34-2001

1834

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԵԱՅ Դ.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԴԱՐԱՆԱԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾՆՏԻՐ ՄԵՆ ԳԱՀԱՆԱՅԱԳԵՏ.

Իսկզբան անդ վերածելոյ զիս սրբարար Մե-
ռոնաւ ի սուրբ աստիճան Քաջանայութեան
անդադար զՏեա էի ուսանիլ ի զրոյց հոգեկեց վար-
դապետաց Հայաստանեայց ուղղափառ Եկեղեց-
ւոյ զկարգաւորութիւն ամենօրեայ Ըստուած-
պաշտութեան, զսուրբ խորհուրդս, զսրբազան
արարողութիւնս, զհոգեւոր ծէսս և աւանդու-
թիւնս, և զայլ սոցին նմանս հանդերձ մեկնա-
բանական ծանօթութեամբք, և որ մեծն է՝ ըզ-
հետ էի ի գիւտ սկզբնական հիմանց և հիմնա-
դրաց և սուանդողաց նոցին ըստ իւրաքանչիւր
դարու, բայց յայնժամ զբաղեալ գոյով վար-
տաքին հոգեւոր ծառայութեամբ, ցանկութիւնս
իմ մնաց անկատար, այլ հուրն ոչ շեջանէր, զի
թաղեալ կայր ընդ մոխրով սրտիս: Եւ այն ինչ
գոի աղատութիւն յարտաքին զբաղմանց ամ-
բարձմամբ ի պաշտօն վարժապետութեան ի Քէն
խնամարկեալ Ներսիսեան Դպրոցին Տփլիսայ՝
ի թիւս այլոց դասական հրահանգաց վստահա-
ցայ ձեռն արկանել և ի գրութիւն կարգաց
Ըստուածապաշտութեան Հայաստանեայց Ըու-
թեական Եկեղեցւոյ, հետեւելով շաւղաց սրբոց
Հարց նորին — ուղղափառ վարդապետաց, զոր

ԱՍՏՈՒԱԾԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԼԵՑՑ ԱՌԴԱՓԸՆԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ.

§ 1. Աստուածապաշտութեան մասին

- 1. Աստուածապաշտութեան:
- 2. Աստուածապաշտութեան է ծառայութիւն Աստուծոյ, զոր կատարումներ կարգաւ, որպէս Եկեղեցին սահմանադրել է:
- 3. Ոչ է սահմանադիր Աստուածապաշտութեան:
- 4. Առաջին և զլսաւոր սահմանադիր Աստուածապաշտութեան
 "Նոր Ուխտի Եկեղեցւոյ է Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս "Նա սահմանեց խորհուրդները, և մեզ ուսոյց երկրպագանել Աստուծուն հոգւով և ձգնարտութեամբ. իսկ ապառայ կարգաւորութիւն և կատարելագործութիւն Աստուածապաշտութեան յանձնեց Առաքելոց: Առաքելաք ոչ միայն բանով և օրինակով, այլ և խորհրդական ձեռնադրութեամբ յանձնեցին իւրեանց յաջորդ եպիսկոպոսա "Նոր Ուխտի Եկեղեցւոյ ծառայութիւնը, տալով նոցա իւրեանց իրաւունքը ճոխացուցանել Աստուածապաշտութեան բոլոր կարգը, համաձայն հաւաքի հոգւոյն և հաւատացեալներու հարկաւորութեանց: Ըստ այսմ Աստուածապաշտութիւնն հասաւ մինչև մեզ առաքելական և սուրբ հարց աւանդութիւններով:
- 5. Աստուածապաշտութիւնն քանի՞ կ'բաժանուի ըստ տեսակին:
- 6. Աստուածապաշտութիւնը կարելի է բաժանել հասարակաց կամ Եկեղեցական, և ծանաւոր կամ պնական: Առաջինն կատարում է քրիստոնէից ընդհանուր ժողովի մէջ, նշանա-

կեալ տեղերում և սրբազոր՝ պաշտօնէից ձեռքով . իսկ երկրորդը, մի քանի տնձանց համար, կամ տան մէջ, վստն որ և իցէ հողերը պաշտամունքի համար:

2. Ի՞նչ յատկութիւնք պարտ է նկատել Քրիստոնէական Մատուածպաշտութեան մէջ:

Պ. Քրիստոնէական Մատուածպաշտութեան մէջ պիտոյ է նշկատել: 1, Այն երբէք չէ պարտ սահմանափակուիլ միայն արտաքին արարողութիւններով, այլ միշտ պիտոյ է միաւորել ներքին Մատուածպաշտութեան հետ, որ լինի նորա արտայայտող: 2, Պարտ է լինիլ համաձայն աստուածային սրբութեան և մեծութեան, ուստի պէտք է կատարէ եկեղեցին պատշաճաւոր հանդիսավեհութեամբ, և ամենայն քրիստոնէական մաքրութեամբ հոգւոյ և մարմնոյ և ջերմեռանդութեամբ, զի անխեղձ լինի՝ որ Գործէք զԳործ Տեառն հեղ-Գործեմք (Եբե՛. ԻԲ. 10): 3, Մատուածպաշտութիւնն պարտ է լինիլ ոչ ըստ հաճոյից, այլ կատարել այնպէս, որպէս սահմանեալ է Մատուած, և կարգաւորուել է Հայաստանեայց Եկեղեցին:

2. Ո՞րպէս պիտոյ է լինի Մատուածպաշտութիւնն:

Պ. Մատուածպաշտութիւնն ըստ զերազանցութեան պարտ է լինել հոգւոր. վստն զի Քրիստոս ուսուցանէ երկրպագանել Մատուծոյ հոգւով և ճշմարտութեամբ (Յովհ. Դ. 26): Ըստ այսմ և ամենայն արարողութիւնք Մատուածպաշտութեան լինի հոգւով հաւատոյ, այս ինքն ազգումեն մտքին քրիստոնէական ուսման ճշմարտութիւնքը, զարթեցնումն սրտի մէջ սէր դէպի առաքինութիւն:

2. Ո՞րպէս պիտի լինի մասնաւոր Մատուածպաշտութիւնն:

Պ. Մասնաւոր կամ Տնական Մատուածպաշտութիւնն 1, պէտք է լինի եկեղեցական Մատուածպաշտութեան ոգւով, զոր սահմանել է Մատուած: 2, Տնական Մատուածպաշտութիւնը չ'պէտք է արհամարհել, այլ ամենայն ջանքով կատարել, զի աստուածային ողորմութիւնն և օգնութիւնն

միշտ հարկաւոր են մեզ. առանձին դիպուածներ՝ որք զարթեցնումն մեր կեանքի մէջ, այսոքիկ ամենաբաւական են, զոր օրինակ գործերի սկսելոյ և վերջացնելոյ ժամանակ, մանաւանդ երկեկեքը՝ ուրախութեան և արամութեան ժամբում, ննջելոյ, զարթնելոյ, ճանապարհ գնալոյ ժամանակները և այլն, և անհոգութիւնը նուիրելոյ համար այս ժամերը Մատուածպաշտութեան կը կորուսանէ ամենայն բարեպաշտութիւնքը, և մոռացման է տալի զՄատուած. ով սառն է և ծոյլ է տնական Մատուածպաշտութեան մէջ, նա նոյնպէս է և հասարակացի մէջ, և միանգամայն է սառն բարեպաշտ գործերի մէջ:

2. Ընչով եմք հրաւիրում դէպի հասարակաց Մատուածպաշտութիւնը:

Պ. Հասարակաց Մատուածպաշտութեան համար հրաւիրումնք զանգակի ձայնով. նա ազգումէ այն միտքը, որ քրիստոնեայն ուրախութեամբ կ'ընդունի հրաւերը, թէ Ի տեղ Տեառն երկեցա՛ք (Սաղմ. ՂԻԵ. 1): Օանգակի ձայնը կանչելով երկրածին որդիք ի տուն երկնաւոր 2օր, երկրի վերայ կը յիշեցնէ և հրեշտակապետի փողը, որ մի ժամանակ կրկանչէ բոլոր կենդանիքը և մեռեալները Մատուծոյ արդար առննի առջև:

2. Ընչից է բաղկանում Հասարակաց Մատուածպաշտութիւնն:

Պ. Հասարակաց Մատուածպաշտութիւնն ընդհանրապէս բաղկանում է 1, Մատուածային բանի կարգալուց, 2, Հոգւոր երգերէն, 3, Սաղմոսներէն, 4, Աղօթքէն, 5, Եկեղեցական դաստիարակութենէ, և 6, Օանազան սրբագործութիւններէն:

2. Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Մատուածպաշտութիւնն ի՞նչ լեզուով է կատարուում:

Պ. Մատուածպաշտութիւնն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ կատարուումէ մայրենի լեզուով, որ կոչուումէ Գրաբար կամ Եկեղեցական լեզու, և երբէք չէ թոյլատրած կատարել աշխարհաբար լեզուով:

Հ. Ի՞նչ է կարգացում առեր ցրքէն Աստուածաշունթի թեան
ժամանակ:

Պ. 1, Չորս Աւետարանը լիովին, 2, Առաքելական թղթերը և
Վարձք առաքելոցը, 3, բոլոր Սաղմոսը, և 4, Հին Աստվարա-
նէն նշանաւոր տեղերը, որպիսիք են՝ Մովսիսի զրքերէն,
Յորայ, Սողոմոնի, Մարգարէականներէն, Հեսուայ որդւոյ
Նաւեայ, Թագաւորաց և Մակարայեցւոց:

Հ. Երբ է սկսուած երգը:

Պ. Երգի սկզբնական հնութիւնը թաղուած է պատմութեան
մէջ, բայց պայտափը յայտնի է, որ Աստուածաշունթի թեան
ժամանակ ամենայն ազգերի մէջ եղել է երգերը: Երգը կոչ-
վում է (Եփեսոսի) Որպէս Մովսէսի երգը, որ Սարմիւ
ձովը անցնելուց յետոյ երգեց երգիչներու հետ, Վաւթի
սաղմոսները, Հրեշտակներու երգը Փրկչի ծննդեան ժամա-
նակ, Երբայեցւոց մանուկներու երգը՝ Ունանա: Այս ամենը
ցուցանում են երգեցողութեան ծագումն Քրիստոսի եկե-
ղեցւոյ մէջ, և սուրբն Պողոս առաքեալ ուսուցանում է
քրիստոնէից երգել (Եփես. Ե. 19):

Հ. Վանի՞ ձայներէն են բաղկացած երգերն:

Պ. Ղլխաւոր երգերն կոչւում են Հալալա և բաղկանում են
ուրթն ձայներէն, որք են՝ ալ. բլ. բլ. բլ. բլ. բլ. նոյն-
պէս կայ և Սաբդի կոչեցեալ. բաց ի սոցանէ կան և առանձին
երգեր, որք ունին առանձին ձայներ, զոր օրինակ գիշերա
պաշտօնի երգերը հանդերձ կանոնադրելովք, Թագաւորեքը
ալելույէքը, արեւագալի երգերը և այլն:

Հ. Ո՞ր ժամանակէն է սկսուած դասէ դաս երգելն:

Պ. Պիւնիոսի ասելով (Վերք Ժ. եր. 97) երգում էին երկու
կողմէն պեռ առաքելական դարում, և Սոկրատի ասելով
(Վերք. Օ. Բ. 8), այսպէս երգելու կերպը սահմանեց
սուրբ Իգնատիոս Աստուածազգեաց, 3—Վ. եպիսկոպոսն
Անտիոքայ՝ ինչպէս տեսաւ տեղեան մէջ հրեշտակաց երգելը:

§ 2. — Հ. Ո՞րպիսի սրբազան գործողութիւնք են կատար-
ւում Աստուածաշունթի թեան ժամանակ:

Պ. Առաւել սովորականներն սրբա են. 1, խաչակնքել անձը, 2,
երկրպագութիւն, 3, ծնդդադրութիւն, 4, զլուխ խոնար-
հեցնել, 5, խնկարկութիւն պատկերներուն և ժողովրդեան,
6, օրհնել խաչով, Աւետարանով, և սրբոց մասունքներով,
7, Թաքօր, 8, Նսխատօնակ և 9, Հսկումն:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում Խաչակնքելն:

Պ. Խաչակնքելն կ'նշանակէ 1, Վահան ընդդէմ սատանայա-
կան ներգործութեանց. 2, յիշումնք մեր Փրկչի Խաչի վե-
րայ մահը մարդկային ազգի ազատութեան համար. 3, խնդ-
րումնք Աստուծոյ օգնութիւնը և ոգորմութիւնը ոչ մեր
արդիւնքով, այլ խաչեցեալ Հիսուսի Քրիստոսի շնորհա-
կան արդիւնքներով:

Հ. Ինչո՞ւ համար է մարմնական երկրպագութիւնն:

Պ. Նորա համար՝ որ և մարմինը ծառայէ Աստուծոյ, և նո-
րամով զարթի նորա մէջ հոգեկանը, և ցոյց տայ Տիրոջը
մարմնական և հոգեւոր ծառայութիւնքը ի միասին:

Հ. Օ՞րհնէ Նշանակումն:

Պ. Նշանակումն է նշան գերագոյն խոնարհութեան մե-
րոյ Աստուծոյ առջև, և հպատակութեան աստուածային
կամքին, անմոռնչ հնազանդութիւն նորա արդարադա-
տութեան, զգալի խոստովանութիւն Նորա փառքի, մե-
ծութեան, և թէ մեք հող և մոխիր եմք, և չեմք արժանի
բարձրացնել մեր աչքերը գէպի երկինքը:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում Բլուխ խոնարհեցնելն:

Պ. Ղլուխ խոնարհեցնել կ'նշանակէ. 1, ծառայութիւն և հե-
ղութիւն մեր Աստուծոյ առջև. 2, խոստովանութիւն մեր
մեղաց և ցոյց խոնարհութեան Նորա առջև. 3, մասնակ-
ցութիւն մեր աղօթքների մէջ, զորս կարդում է սրբագործ
պաշտօնեայն:

Հ. Օ՞րհնէ նշանակէ Գործածութիւնն Ինկարկութեան:

Պ. Խնկարկու թիւն պատկերներին կ'նշանակէ մեր ջերմեռան-
դութիւնն և յարգանք դէպի նրանց, իսկ խնկարկել մարդկանց
է նշանակ Հոգւոյն սրբոյ շնորհքի իջնելու, որ խոնարհարար
ու բախացուցանէ Հոգիքը: Բնդհանրապէս խուսնէ է նշան մեր
ջերմեռանդ աղօթքի և օրհնութեանց, զորս վեր առաքում
ենք առ Աստուած, ինչպէս և Սաղմոսերգուն կասէ. Ուղիղ
եղիցին աղօթի է՛, որպէս խոնկ առաջի +» Տէր:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում օրհնելը՝ խաչել և առաքանով և այլն:

Պ. Խաչն և Ա. ետարանն ներկայացնում են մեր Փրկիչ Յիսուսի
Քրիստոսի պատկերը, նորանցումը խաչակնքելն է օրհնու-
թիւն ի Տեառնէ:

Հ. Օրհնէ է թափօրն:

Պ. Թափօրն կատարում է մի միայն տէրունական տօներին, ո-
րով առաւել ևս հանգիստացնում ենք այն տօնակատարու-
թիւնքը, և գերազանցում են քան զսրբոց տօները. նոյնպէս
Թափօր եմք ելանում անանձրեութեան և մահտարածամի
ժամանակ, որպէս զի երկինքը ցօղէ անձրև և ցաւը վերանայ:

Հ. Օրհնէ է Նախապօնակն:

Պ. Նախապօնակն կ'նշանակէ միւս աւուր հանգիստակատարու-
թեան առաջին երեկոյն, որ ժամանակ կատարումէ Եկեղեցին
տէրունական և երեւելի սրբոց տօների նախապօնը, շուրջա-
ռով, Աւետարանով, խաչվառով և մօմերով եկեղեցւոյ ա-
տենի մէջ, տէրունական տօներում, միւս աւուր օրհնու-
թիւնը երգումէ Հաճախէ շարականի տեղ, իսկ սրբոց տօնե-
րում Օրհնութիւնը և Հարցը իւր սարօք:

Հ. Օրհնէ է Հակոմ:

Պ. Հակումն կ'նշանակէ մնալ դիշերը արթուն, և կատարու-
մէ այսպէս, տօնի նախընթաց երեկոյեան Եկեղեցին յետոյ
կատարումէ դիշերապաշտօն, այս ինքն Տէր զի Բաղարձէն մինչև
առաւօտեան ժամը — Հարցը:

Հ. Ո՞ր տօներումն է լինում Հակումն:

Պ. Տէրունական տօներում, որք են՝ Ծննդեան, Տեառնընդ-

առաջի, Աւետաց, Ծաղկազարդի, Աւագ ուրբաթի, Չատ-
կի, Հոգեգալստեան, Վարդավառի, Վերափոխման սուրբ
Աստուածածնի, և սուրբ Խաչի վերացման. իսկ սրբոց տօնե-
րումը ոչ:

ՅԵՂԱԳՅ ԵԿԵՂԵՑԵԱՆ ԳՐԵԱՆՑ.

Հ. Քանի՞ են գիրք Աստուածպաշտութեան և արարողու-
թեանց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:

Պ. Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Աստուածպաշտութեան և ար-
արողութեանց գրեանքն են՝ 1, Ժամագիրք. 2, Խորհրդա-
տետր. 3, Շարական. 4, Մաշտոց. 5, Շաշոց գիրք. 6, Տօ-
նացոյց. 7, Յայտաւուր. և 8, Կանոնագիրք:

§ 3. Ա. Ժամագիրք, կամ հասարակաց կարգ աղօթեց:

Հ. Օրհնէ է Ժամագիրքն:

Պ. Ժամագիրք կ'նշանակէ ժամերի վերայ սահմանած գիրք,
որ է հասարակաց Աստուածպաշտութեան կարգն:

Հ. Օրհնէ է հասարակաց կարգն:

Պ. Հասարակաց կարգն է աղօթք, զոր հաւատացեալք միաբա-
նութեամբ կ'մատուցանեն Աստուծոյ տաճարի մէջ:

Հ. Ի՞նչ է աղօթելու պատճառն:

Պ. Այն՝ որ Աստուած է մեր Արարիչ և Նախախնամող, ուս-
տի մեր երախտապիտութեան նշան դիմումենք առ նա աղօթ-
քով, ցուցանելով մեր սրտէ շնորհակալութիւնը, թէ ամե-
նայն սուրբ բարիք և ամենայն պարգևք կատարեալք Արար-
մէն բղնումեն և իջնումեն ամենայն արարածների վերայ, և
այն ամենայն դառնումեն դէպ ի Նա: Եւ Յիսուս Քրիստոս
հրամայեց աղօթել միշտ՝ աղօթան խաչի և յամենայն ժամ ա-
ղօթա պարէ:

Հ. Օրը քանի՞ անգամ է Լեկզեցին սահմանել հասարակաց աղօթքը կատարել:

Պ. Ինն անգամ, որք են այս անունով՝ Պարգարու-թի-ն հասարակաց աղօթից. 1. Ղիշեր ժամու. 2. Առաւօտան. 3. Արեւադուին. 4. Երրորդ ժամու. 5. Վեցերորդ ժամու. 6. Իններորդ ժամու. 7. Երեկոյան. 8. Խաղաղական. և 9. Հանդոտան:

Հ. Ընչո՞ւ եմք ինն անգամ աղօթում:

Պ. Ինն դաս հրեշտակաց օրինակը բերելով մեր մէջ, որք անդարար կ'օրհնարանեն զԱստուած:

Հ. Ի՞նչ է կոչուում հասարակաց կարգի Աստուածապաշտութեան գիրքն:

Պ. Եթէնի խմբագիրք՝ նորա մէջ բովանդակած են որպէս հասարակաց կարգի աղօթք, նոյնպէս ութն կանոն Սաղմոսներ, Տօնացոյց, և մասամբ Աւետարանի, մարգարէական և առաքելական ընթերցուածներ, և շարականներ. առ հարկին Ետեմի խմբագրքով կարելի է կատարել հասարակաց Աստուածապաշտութիւնը:

Հ. Օրական ինն անգամի Աստուածապաշտութեան կարգը որո՞շ եմք կատարում՝ թէ ի միասին:

Պ. Ի միասին, օրը երկու անգամ, առաւօտուն՝ զիշերային ժամը մինչև իններորդ ժամի վերջը, և երեկոյին՝ երեկոյեանը և խաղաղականը:

§ 4, Ղիշերային խմբ.

Հ. Ղիշերով աղօթելոյ հիմը որ տեղէն է առած:

Պ. Ղիշերային աղօթքը առած է Վաւիթ մարգարէի օրինակէն, որ ասէ, Ի ձեզ գիշերի յառնելի և խոստովան լինելի առ Վեդ լաան երաւանց և արքարա-թի-նի Վա (Սաղմ. ԴժԲ. 62): Վր-բխտոս նոյնը պատուիրեց. Եթե-ն իւրեք և յառնայն խմբ աղօթաւ արարեք՝ զի ոչ գիշեր երբ Տէր քանն գայցէ, երեկոյեայ,

Եթէ է ձեզ գիշեր, եթէ է հաւա-թո-ն, եթէ ընդ առաւ-թո-ն (Ղ. Կ. 1. Եւ. 36):

Հ. Ընչո՞ւ եմք սկսում Աստուածապաշտութիւնը Տէրունական աղօթքով:

Պ. Հայաստանեայց Լեկզեցին՝ որպէս հասարակաց Աստուածապաշտութիւնը, նոյնպէս խորհրդակատարութիւնքը և ամենատեսակ հոգևոր պէտքը սկսումէ Տէրունական աղօթքով — Հայր Զքիւ, որ է հիմն, և ուսուցիչ և բովանդակող ամենայն աղօթքի, և ամենայն աղօթք բղխումէն Վորամէն, և ամենայն է ընդարձակութիւն նորա, և ամենայնը դառնումէ դէպ ի նա, զի նա է սկիզբն և կատարած մեր ամենայն աղօթքի, վասն որոյ և Աստուածապաշտութիւնը վերջացնումէք Հայր Զքիւ:

Հ. Ղիշեր ժամու աղօթքը Երրորդութեան ո՞ր անձին կ'մք ուղղում:

Պ. Առ Հայրն Աստուած:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի զիշեր ժամու աղօթքն:

Պ. Նախամարդոյ պատուիրանաղանցութիւնը, զի բանսարկու սկզբնաչափն խաւար ածեց մարդկային բնութեան լուսի վերայ, և այժմ հասանելով աստուածային խաղաղութիւնը, զարթնելով մէջ զիշերին կանգնումէ Հօր Աստուծոյ առջև, և խնդրումէ համարձակութիւն բերանը բանալոյ և խօսելոյ, ասելով՝ Տէր, եթէ զըթե-ն ի՞մ քանոս, քերան ի՞մ երգեացէ զըթե-ն ի՞մ Վա. որովհետև փակեցան Վախածնողաց բերանը զԱստուած օրհնարանելոյ. ուստի խնդրելով բանալ մեր բերանը, սկսումնք խոստովանել և օրհնել նախ սուրբ Երրորդութիւնը, ասելով, Օրհնեալ հաճագոյ և Գոռնական անթափանչելի առ-բէ Երրորդութիւնն Հայր և Որդի և առ-բէ Հօ-գի, և այլն: Յետոյ որպէս համարձակութիւն դտեալ բողոքու-մէնք մեր թշնամիաց դաւաճանութեան վերայ, ասելով, Տէր զի Բազում եղին նեղեղք ի՞մ, և Բազումք յարեան ի վերայ ի՞մ, և զի մոռնաւք առ Աստուած օրհնական լինել մեր աւար բնութեանը,

Տէր Լաւրաւա՛ զիւր-նեան իմոյ ի պոռ-է կարգապէս և գիշերի աստ-
ղէ՛ր. ապա պատմումներ մերնեղութիւնքը, զի լաւ- շարա-
բանօք անցն իմ, և կեանք իմ ի քոթախ մերջեցան, և համարեցայ
էս ընդ այնոսի՛ որք իջանէն ի գոռ-է, այս ինքն մեզաց չարչա-
բանքով լցաւ հոգիս, և իմ կեանքս զրկելով դրախտի փառ-
քէն, մերձեցրուց դժոխքին, և ես համարուեցայ զբի մջ ըն-
կած չար հոգւոց հետ, և այս ամենայն նեղութիւնքը անց-
նելով չեմք կտրում մեր յոյսը՝ յիշելով նորա սկզբնական
խնամքը զբախտում, այլ քաջալերումներ մեր անձը, զոչելով՝
Օրհնէա անցն իմ զՏէր, և ամենայն ոսկերք իմ զանաւն աս-բէ նո-
րա: Օրհնէա անցն իմ զՏէր, և մի ճառամար զամենայն պոռ-
քա, առաջինը և ապագայն, որ պսակելու է կամարարները
ողորմութեամբ: Եւ այսպիսի աստուածաշնորհ յուսով զօ-
րացած՝ ձայն եմք տալիս երկնային զօրքին օգնական լինել
մեզ զԼստուած փառաբանելու մջ, և մեր բողոքը և նեղու-
թիւնքը ձգելով Լստուծոյ առջև, և մեր յոյսը դնելով նո-
րա վերայ, խնդրումներ որ լսէ մեր աղօթքին, և սուրբ շողոյ
շնորհքը օգնական տայ մեզ, որ առաջնորդ լինի դէպի բարու-
թեանց երկիրը, որ տեղէն չարի նախանձով զուրս եկանք, ա-
սելով՝ Զոգի՛ Վո՛ Բարի՛ աստուծոյդ օգնէ մեզ ի յերկիր ուղի:

Զ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի սկզբնաբար հինգ զլուս սաղմոս ասել:

Պ. Որովհետեւ մարդս մեղանշումէ հինգ զգայարանքով, որք
են լսելիք, տեսանելիք, շօշափելիք, ճաշակելիք և հոտոտելիք,
վասն որոյ և հինգ սաղմոսներով զգաստացած մարդումներ
զգայարանքը, և որպէս վահաններով ամրացնումներ թշնա-
մու նետերէն:

Զ. Ի՞նչ է հետեւում Տէր զի Բաղդա՛ն յետոյ:

Պ. Վարդն Օտարիւն-ցեալիս, և աղօթք Օգնէ Բաղդա՛ն, զոր
արարեալ է սուրբ Զօհան Մանդակունին, որք ունին Սաղ-
մոսի միտքը, զի քարոզն պատուիրումէ պահել պատուիրան-
ները՝ որ երկայնակեաց լինինք բարութեանց երկրում, որ-
պէս սակաւօրեայք զբախտում. իսկ քահանայական աղօթքը

փրկեալները իրրեւ լուսի կենաց որդիք մատուցանումէ երկ-
նաւոր Զօր առջև երկրպագող և փառաբանող ամենասուրբ
Երրորդութեան:

Զ. Ի՞նչն եմք պահոց օրերում ասում 100 Տէր ողորմեա՛,
սրբոց տօներում 50, Տէրօնականին 3:

Պ. 100 Տէր ողորմեան է հարիւր ոչնարներու խորհուրդը, 50ն է
աղատութեան նշան, և մարտիրոսներն իւրեանց կեանքի ըն-
թացքը կատարելուց յետոյ հասան առ Վրիստոս, վասն որոյ
աղաչումներ մեզ ևս տալ նոյնպիսի ընթացքով գնալ առ
Վա. իսկ երեքն է առ Երրորդութիւն, որովհետեւ Տէրունա-
կան տօներում միջնորդի չեմք կարօտում:

Զ. Ի՞նչ խորհուրդ ունին Օրհն-նեա՛ ասացեալ ութն ձայն
երգերն:

Պ. Օրհնութիւն, նշանակումէ հոգեոր երգ, որպէս Մովսէս՝
Զրէից ազգը ազատելով Փարաւօնի ծառայութենէ, և Սար-
միր ծովը անցնելուց յետոյ՝ երգեց Լստուծուն փրկութեան
օրհնութիւն, Օրհնէացո՛ք զՏէր, զի Ժառ-է Ժառասորեալ,
և այլն, այսպէս և Եկեղեցին ազատուելով անմարմին Փա-
րաւօնէ Յիսուսի Վրիստոսի ձեռով, երգումէ նոյն օրհնու-
թիւնը, նոյնպէս և միւս մարգարէից օրհնութիւնքը, որք
խորհրդարար նկարագրումեն մարդկային անկիտլ թնութեան
ազատութիւնը:

Զ. Ի՞նչ խորհուրդ ունին չորս Վա՛ն քարոզներն, նոցա ա-
ղօթքն, և ո՞վ է ասել:

Պ. Սուրբն Սահակ Պարթև ասաց չորս քարոզները. Վա՛ն
ի վերապա Խաղաղութեան: Վա՛ն ի գիշերի և ի պառնջեան:
Վա՛ն ուղիւղա՛յ դիմաց մեզ: Վա՛ն Բաղդա՛ն մեզ զնորհա, և
նոցա աղօթքը առ Լստուած, դնելով մեր յոյսը նորա
վերայ խնդրումներ նորա ամենակարող պաշտպանութիւնը
պահել զմեզ երեւելի և աներեւոյթ թշնամեաց փորձանքէն,
և աշխարհի խաղաղութեան, և ամենայն քրիստոնէից
պահպանութեան համար:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունին թագաւորէան, և Ալէլուան:

Պ. Թագաւորէքն երկու են բաժանուած՝ պահոց և մարտիրոսաց: Սկզբնական աղօթքի մէջ մեր բոլոր նեղութիւնքը և մեր ամբաստանութիւնքը թշնամեաց վերայ յայտնելով Աստուծոյ՝ մեր յոյսը բոլորովին դնումենք նորա վերայ, և զնա միայն ճանաչելով մեր Տէր, աղաղակումենք՝ թագաւոր յաւիտեան: Պահոց օրերը առաջարկումենք մեր ազաւանքը, որպէս ախեղերական թագաւորի, իսկ մարտիրոսաց տօներում՝ զնոսա, որպէս առաւել մերձաւորների, բարեխօս եմք ձգում երկնի և երկրի միահեծան թագաւորի մօտ, իսկ աշուտնական տօնին երգումենք Ալէլուայ, որ է ուրախութեան, օրհնութեան և գոհութեան նշան, թէ մէք կրկին արժանացել եմք կորուսեալ փառքին: Ալէլուա է հրէական բառ, և թարգմանի Օրհնեցէ՛ք ՎՏէր:

§ 5. Աստուծոյ ժամ:

Հ. Առաւօտեան ժամու աղօթքը Արարողութեան մը անձին եմք ուղղում:

Պ. Ի գէմն Որդւոյն Աստուծոյ, և ունի այս վերապառութիւնը, Աստուծոյ ժամն աղօթք, որ խորապէս է դէմն Որդւոյն Աստուծոյ:

Հ. Օ՛րհնէ՛ք խորհուրդ ունի առաւօտեան ժամն:

Պ. Առաւօտեան ժամու աղօթքի խորհուրդն է Յարութիւնն, որ այն ժամանակ երևեցաւ իւղարեր կանանց, և լցրեց զնոսա ինդութեամբ, վասն որոյ ուրախութեամբ և ցնծութեամբ ասումենք սաղմոս. Եւստասիոսն աղբիւրն է իմացի մերոյ: Իսկ, ցնծացաւ և սրբաբէրացաւ զաւանանքս իմացի մերոյ:

Յետոյ երեք մանկանց օրհնութիւնքն եմք ասում. Օրհնեալ ես Տէր Աստուծոյ հաւցն մերոյ, որոց մէջ էջ Որդին Աստուծոյ, և ազատեց կրակի այրուելուց, և Ազամայ ազատութեան խորհուրդն ունի, վասնորոյ նախ արականի փրկութիւնն

է առաջ բերում, և ազատուած մեղքերէն ապաշխարութեամբ, ամենատեսակ արարածները հրախրումենք զԱստուած օրհնելու, Օրհնեցէ՛ք աւանայն Գործք Տէր, և այլն:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի Հաւցն յետոյ Մեծացոյցէն, յետոյ Ողբեայն, ապա Տէր երկնայն ասել:

Պ. Հաւցն յետոյ ասումենք Մեծացոյցէն, և Աւերակէ օրերը կարգացումէ Քրիստոսի թաղման և յարութեան Աւետարան, յետոյ Ողբեայն, և այս է խորհուրդն, Մեծացոյցէն ասելով՝ յիշումենք Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդը սուրբ Այոս Մարիամէն, զի եթէ չէր ծնել, չէր կարելի մեռանել և թաղուել. եթէ չէր թաղուել, ապա և ի՛չ յարութիւն առնուլ, վասն որոյ Մեծացոյցէքի մէջ յիշումենք զսուրբ կոյսը, և Աւետարան կարդալով թաղումը և յարութիւնը, զի նախ՝ կուսական արգանդէն ծնունդն եմք ասում, և ապա Այոս գերեզմանէն յարութիւնը՝ և դեռ մինչև Աւետարան կարդալը, որպէս թէ համարելով զՏէրն տակաւին թաղած գերեզմանում՝ արտաքուստ ձայն եմք տալի դէպ ի գերեզմանը. Եւ՛ Տէր օգնեա՛ մեզ, և փրկեա՛ զմեզ վասն անսասն Քրիստոսի, զի աւանդատանէն Աւետարանի դուրս բերելը՝ գերեզմանի նշան է, երկու վառած կերոնները՝ երկու հրեշտակաց, և խունկը յարութեան անուշահոտութեան, վասն որոյ երգումենք ուրախութեամբ, թագաւորեացէ Տէր յաւիտեան, և թէ Օրհնեա՛ անշն ի՛մ ՎՏէր: Իսկ Աւետարանը կարդալուց յետոյ, զնոյն ինքը Յարուցեալը աւետարանական բանի հետ ներկայացնելով մեզ, հրամայումենք միմեանց Ի գէլ՛ ի հաճութեան զյեռան յեր ի սրբութեան, և օրհնեցէ՛ք ՎՏէր: Վասն զի լսելով մեր աղօթքին՝ յարեաւ և օգնեց մեզ, փրկելով մահէն և թագաւորելով մեր վերայ յաւիտեան: Յետոյ քարոզ՝ Օրհնեցէ՛ք մեզս սրբութեամբ և այլն:

Հասարակ օրերում Մեծացոյցէն յետոյ ասումէ քարոզ Սուրբ Վաստատման, աղօթք Բնիկ Տէր զաղաւանս. ապա

աղաշխարու թեան Սաղմոս, Ողորմեա ինչ Լսարանք ըստ Բժի, և զի Հարցն էր խորհուրդ Եղամաց ազատու թեան, իսկ Մեծացուսկն և Ողորմեայն ունի Վախամոր ազատութիւնը սուրբ Եստուածածնայ ծննդեամբ: Եւ այսպէս ազատուած Վախամոր անէծքէն Եկեղեցւոյ մանուկներն պար բոնելով անմարմին զօրութեանց հետ երգումեն օրհնութեան երգ՝ Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկնց, օրհնեցէ՛ք զնա ի քարշառնց, և թէ Օրհնեցէ՛ք զնա առնայն հրեշտակի՛ք նորա, և այլն, ինչպէս ցուցանումէ բանի կարգը: Եւ ապա զէպ ի ստորինն է ձայն աւել՝ Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկնք լիշապ՝ և առնայն խոր. և թէ՛ թագաւորք երկրի և զօրք իւր, և իշխանք և երիտասարդք և կուսանք, և զօր կարգն ցուցանէ, և սրան կից երգումեն Փառք ի քարշառնս Լսարանք, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն երգը, որ ունի խորհուրդ մարգկան ազգակցութեան հրեշտակաց հետ:

Հ. Փառք ի քարշառնս շարունակութիւնը ո՞վ է ասել:

Պ. Մինչև Տէր և Հոգիք սուրբ, որ ի փառս Լսարանք ընդ Հօր՝ ասել են Եւաքեալք (Խոսր. Բեկ. Ժամ. էր. 163). իսկ Եւաքեայն Ժամ օրհնեմք մինչև վերջը ստացաւ Եփեսոսի ժողովում. (Խոսր. Բեկ. Ժամ. էր. 196 և 201):

Յետ փառք ի բարձունսն ասումեն երգ երկու տուն աւուր պատշաճի: Եւրա սարկաւ աղը՝ եթէ կիւրակէ՛ք կասէ քարող՝ Լսարանք առնեմք Բաբանութեամբ, և հրամայումէ ինդրուածք առնել աշխարհի, Աթոռ ողիկոսի, Եպիսկոպոսաց, Արդապետաց, Վահանայից, Սարկաւազաց, Վարաց և ամենայն Աւստի մանկանց, քրիստոնեայ թագաւորաց, զօրապետաց և զօրաց նոցա, յաղագս որք ի գերութեան են, յաղագս ճանապարհորդաց և նաւորդաց, օղոց բարեխառնութեան և պտղոց առատութեան, հիւանդաց և ամենայն վշտացելոց առողջութեան, անօրինաց ձեռքը ընկածներու, հանդուցեալներու և կենդանեաց փրկութեան համար երեւելի և աներևոյ թշնամեաց ձեռքէն, իսկ Ժո-

ղովուրդը իւրաքանչիւր տան վերջը ազգակցում, Տէր ողորմեա, և այլն: Իսկ սրբոց տօնելում՝ ըստ պատշաճի երգ, ձգելով զնոսա բարեխոս առ Եստուած, և պահոց օրելում՝ քարող Փառսարեայն՝ որ է փառաբանութիւն, յիշելով աստուածային երախտիքը, ապա նոյն մաքով աղօթք, Պահանձք զԲէն, որ երեւելի լուսով Վրով զբարձրացոյցէր զառնայն աղաքա՞ն Վր: Յետոյ Սուրբ Լսարանք երգը:

Հ. Հայաստանեայց Եկեղեցին երեւոյթեալն ընչո՞ւ է ի դէմս Արդւոյն երգում Խաղեցալեւ, իսկ միւս եկեղեցիք երգումեն ի դէմս Երրորդութեան առանց խաղեցալի:

Պ. Հայաստանեայց Եկեղեցին Երեքսրբեանք երգումէ ի դէմս Արդւոյ, որով՝ Նորա մեղ արած անձառելի երախտիքը և արդիւնքը խոստովանումէ թէ Սուրբ Լսարանք, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ մարմնով խաղեցալ լսան Բեր, ողորմեա Բեր, զոր կրկնումենք երեք անգամ, և վերջին անգամին կից միջնորդ եմք ձգում զսուրբ Եստուածածինը իւր միածին Արդւոյ մօտ, ասելով՝ Փառսարեայ և օրհնեալ Բիշա սուրբ Այս Լսարանքա՞ն Մարեամ մայր Վրբարոսի, մայր զաղալան Բեր Արդւոյ քո և Լսարանք Բերոյ: Չայս ասել է Խոմաս առաքեալ:

Եյս երեքսրբեան երգի մասին Յոյնք և Լատինք բամբասումեն զմեղ, թէ Հայք՝ Երրորդութիւնը ասումեն իրաւեալ, և մեք ևս զնոսա, թէ՛ Եստուած միայն են ասում զՀայր, իսկ հզօր և անմահ ոչ: Եւ հզօր միայն զԱրդին, իսկ Եստուած և անմահ ոչ: Եւ անմահ միայն զՀօգին, իսկ Եստուած և հզօր ոչ, որով աղիս են իւրաքանչիւր անձին որիշ որիշ յատկութիւն: Եյս վէճը շարունակուումէ մինչև այսօր, այլ թէ ո՞վ և ե՞րբ ասաց այս երգը, պատմութեան մէջ չկայ որոշակի և ստույգ տեղեկութիւն, և որպէս Եկեղեցեաց աւանդութիւնքը, նոյնպէս և մատենագիրք ընդդիմաբան են միմեանց:

Հայք ի սկզբանէ անտի ունէին այս երգը ըստ սահմանադրութեան սուրբ Լուսաւորչի, զոր առել է Անտարիայի Լեկեղեցիէն, և աւանդութիւն է թէ Լուսաբեալք սահմանեցին. զի կասնի թէ Յովսէփ Երեմիթացիին երբ Քրիստոսի մարմինը իջեցնումէր խաչէն, ասաց, Սաբբէ Աստուած, սաբբէ և հօգը, սաբբէ և անմահ, որ խաչեցար ժամն մեր, ողորմեա մեզ: Եւ այս բանիս համեմատ է այն՝ որ Լատինք աւագ ուրբաթ օրը երգումեն խաչելութեան պատկերի առջև այս երգը խաչեցարիւ, ինչպէս կայ նոցա ժամակարգութեան մէջ (Չմհ. Պատմ. Հայոց. հատ. Ի. էջ 632). որիցն երևումէ, որ նոքա սուրբ Աստուածը երգումեն ի դէմս Արդւոյ. այս հաստատումէ և Հայոց Լեկեղեցին, որ նոյն աւելը երկկոյն ծունկ չորած է երգում առանց Փառաւորեալի: Եւ նոյնպէս Սոկրատ եկեղեցական Պատմութեան մէջ, (զոր թարգմանեց Փիլոն վարդապետ 7-րդ դարում) ասումէ, թէ այն երգումեն ի դէմս Արդւոյ՝ ընդդէմ Երիտասկանաց: Սրա նման է և այն՝ որ գրած է Ոսկեբերանի վարքադրութեան մէջ (Եբ. 144-147, զոր թարգմանեց Հայերէն Յունաց փիլիսոփոս Թէոփիստէս անուն և տպած է).—Անաստաս կայսեր հրամանաւ 6 դարում երգումէին բնով վերայ սուրբ Աստուածը խաչեցարիւ (Bona Rer Liturg. lib. II): Իսկ այն զոր ասումեն Յոյնք թէ Պետրոս Անափեցի, որ էր գլուխ Աստուածալարչար կոչուած աղանդաւորներու, աւելացրեց որ խաչեցարը, չէ ուղիղ, որովհետեւ այդպէս էին երգում առաջ և Յոյնք, ինչպէս գրումէ Սոկրատ պատմիչ, որ յառաջ է քան զԱնափեցին: Եւ զի աղանդաւորք խաչեցարը տալիս էին Երրորդութեան, թէ Երրորդութիւնն չարչարեցաւ և խաչեցաւ, վասն որոյ Յոյնք այդ աղանդը մերժելու համար սկսան առանց խաչեցարի երգել, բայց Անաստաս կայսր հրամայեց ըստ առաջնոյն ասել խաչեցարիւ: Եւ յսպէս սովոր էին Յոյնք և Լատինք փոփոխութիւն առնել բուն և սկզբնական բանի մէջ, ինչպէս Անատոլի ընդդէմ, որ երկու բնութիւն էր ասում ի Քրիս-

տոս, Լեկեղեցի ժողովում մի բնութիւն դաւանեցին սուրբ Հայք, և Լատինքիսի դէմ, որ մի բնութիւնը շփոթեալ քարոզեց. Քաղկեդոնի ժողովում երկու բնութիւն դաւանեցին, և ասա ևս այսպէս արին ընդդէմ Աստուածալարչարից վերանշով Խաչեցարը: Սակայն Հայաստանեայց եկեղեցին ինչպէս ունեցել է ի սկզբանէ, նոյնը անփոփոխ կ'պահէ, և երեքսրբեանը ուղղումէ դէպ ի երկրորդ անձնաւորութիւնը Բանն Աստուած, և ամենայն ահրուճական տօներում փոփոխելով՝ որպէս Աստուածայայտնութեան տօնին, որ Զնար և յայրնեցար ժամն մեր:—Յարութեան տօնին, և ուսեաց Ախրակէ օրերը և Շարաթ երեկոյեանները՝ որ յարեալ է մոլեւց, Աւրափոխման՝ որ եկէր ի փոխումս Սբ Քա և Կառի: Եւ յակերպութեան, որ յայրնեցար է Թափօք վերէն. Ծաղկազարդին և Յինանց շարաթ երեկոյեանները՝ որ եկէր և փառաց եւ: Եւ աղ ուրբաթի զիշերին՝ որ ճառնեցար: Եւ աղ շարաթին՝ որ Թաղեցար: Արբոց և պահոց օրերում, Լեկեղեցւոյ և խաչի տօներում, որ խաչեցար: Իսկ Հոգեգալստեան տօնին երգումենք առ սուրբ Հոգին Աստուած, որ եկէր և հանգեալ յԱստուած: Եւ յստիս բաւական ապացոյց են ուղղափառութեան Հայաստանեայց Լեկեղեցւոյ, որ երեքսրբեանը ուղղումէ առ Արդին Աստուած յիշելով ըստ պատշաճի առ ուր նորա երախտիքը — անօրէնութիւնքը, և ոչ առ սուրբ Երրորդութիւնն:

Եւ հա և համառօտ մեկնութիւնն թէ ինչ մտքով կամ զիտաւորութեամբ եմք ուղղում առ Արդին Աստուած, որով ոչ թէ խաչեցարը վերաբերում ենք Աստուածութեան, այլ մարդկութեան, Քրիստոս ունէր մի անձն, և այն աստուածային, ուր միաւորեալ էին երկաքանչիւր բնութիւնըն անշփոթ և անբաժանելի: Եւ զի աստուածային բնութիւնն զօրով անչարչարելի և անմահ, առաւ մարդկային բնութիւնն, և մահկանացու մարմնով շարչարեցաւ և մեռաւ, իսկ աստուածային բնութիւնը մնաց անշարժ և ան-

1002-2004
34-2004
723
85-71497/1064
41

մահ: Վասն որոյ ասեմք թէ՛ Եստուած չարչարեցաւ, Եստուած խաչեցաւ և մեռաւ, և Եկեղեցին օրը երեք անգամ կ'երգէ, Սուրբ Եսթրաօն, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, որ խաչեցաւ Վասն մեր բայց խաչեցաւ՝ ոչ թէ տալիս եմք Եստուածութեան, հղօրութեան և անմահութեան, որովք թէ Եստուածութիւնն, հղօրութիւնն և անմահութիւնն չարչարեցաւ, խաչեցաւ և մեռաւ, որ է վերացական բան, այլ թանձրացեալն՝ որ է Եստուած, զի վերացականքն աստուածային և մարդկային բնութիւնը անձնաւոր միաւորութեամբ եղև թանձրացեալ, և կոչեցաւ Եստուածամեղիկ, կամ Եստուած և մարդ կատարեալ, ուստի Եստուածն խաչեցաւ մարդկային մարմնով, զոր առաւ մեղմէն, և հղօրն տկարացաւ իբրև մարդ, և անմահն մեռաւ մարմնով:

Տեսնենք այժմ թէ Յունաց Եկեղեցին ի՞նչ հիման վերայ է երգում առանց խաչեցարի: Աս չունի հաստատուն ապացուցութիւն, այլ ունի մի հնարեալ պատմութիւն, որ հեռի է ամենայն ճշմարտութենէ: Եկիկիոր Գամասկացին և ուրիշներ, ինչպէս զրաժ է նոցա Յայտնաւորում սեպտ. 23, թէ փոքր Թէոփոս Այսսեր Ժամանակ սեպտ. 24-ին 446 թ. ամենասատիկ գետնաշարժ պատահեցաւ Վ. Պոլսում, և երկար տևեց, մինչ զի բոլոր քաղաքն թողեց բնակութիւնը և գնաց դաշտ: Եւ այսպէս ամենքն ընկած երկիւղեմէջ, Այսսն, Պրոկզ պատրիարք և Ժողովուրդն դիմեցին առ Եստուած խնդրելով՝ Եւրա օգնութիւնը, և ահա յանկարծ մի տղայ երեկոյ այն ամբողջն յափշտակեցաւ օդը, և սովորեց հրեշտակներէն այս երեքսրբեան օրհնութիւնը, Սուրբ Եսթրաօն, սուրբ և հզօր, սուրբ և անմահ, աշխատեալ: Յետոյ իջաւ մանուկն և պատմեց ինչ որ ուսել էր, և ամենայն բաղմութիւնն երգեց այնպէս, և ապա թէ դադարեցաւ շարժը. բայց պիտոյ է զհոնեալ և այս, որ Յունաց միւս Յայտնաւորներն թէ Բասիլեանի, և թէ նորա նմանների մէջ զրաժ է, թէ այն յափշտակուած մանուկն

ասել է, որ այսու հետև առանց խաչեցարի երգեն սուրբ Եստուածը. այսպէս է գրում և Աւետիանէս պատմիչ Յունաց: Ուրեմն կեցրակացնենք, որ Յոյնք 446 թուէն առաջ երգութիւն խաչեցարի, ինչպէս առաքելական եկեղեցին սահմանած էր, և ապա այն յափշտակուած կեղծեալ մանուկի խօսքով վերցրին խաչեցարը: Եւ ելի հաւանական է, որ Յոյնք խաչեցարը վերացրին Անափեցու պառնասաւ, իսկ մանկան յափշտակուելուն օգի մէջ, և երգի ուսանելուն և ուսուցանելուն մեր այժմեան դարն չէ հաւատ ընծայող:

2. Ի՞նչ խորհուրդ ունի մանկունք երգն:

Պ. Մանկունք, պէտք է իմանալ անմեղները, և մեք որ մեղաց հնաթեան մէջ ծերացած էինք, այժմ նորագուեցանք հոթութեան և մանկացանք ի Քրիստոս, որպէս և Տէրն մանկունք է կոչում զաշակերանները (Յով. 1Ե. 52), և որովհետև արդարացանք որպէս մանուկներ, վասն որոյ և արժանաւորութիւն ունինք զԵստուած օրհնելու, ուստի և աղաղակումենք. Օրհնեցէ՛ք մանկունք զՏէր, և օրհնեցէ՛ք զանուն Ասոր, զի մայր մեր է Եկեղեցին, և մեք նորա մանուկներ:

2. Ի՞նչ խորհուրդ ունի Արքեպիս, և Բանից Եմոցն:

Պ. Ե. յն, զի մարտիրոսներն և սուրբերն արժանաւորապէս սիրելով զԵստուած, և յալժութեամբ դուրս գնալով աշխարհէն արժանացան լինիլ անդամ յալժական եկեղեցւոյ արքայութեան. մեք երգումենք Արքեպիս նոցա տանելում, որ նոցա փառքին հաղորդ լինինք: Եսկ ապաշխարութեան օրհրում ասու մենք Բանից Եմոց սողմուր, որի նստատեղն է յաղթող հանդիսանալ և սրբոց և մեր հոգւոյ թշնամւոյ դէմ պատերազմում:

2. Ի՞նչ խորհուրդ ունի Երազմական երգն:

Պ. Ե. յս երգն է պատմութիւն աստուածային արարչաշարժութեան, որ իւրաքանչիւր օր փառարանական երգով պատմելով՝ Եւրա արարչութիւնը՝ յիշումենք Եստուծոյ ամենակարողութիւնը և նախախնամութիւնը:

§ 6. Արեւադարձի ժամ:

Հ. Արեւադարձի ժամը Արրորդութեան սր անձին եմք ու դրում:

Պ. Առ երրորդ անձնաւորութիւնն Հոգին սուրբ և կոչումէ առաջին ժամ, ըստ Աւրոպացւոց վեցերորդ: Չայս սահմանեց Ազր Ասթուղիս:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի արեւադարձի կամ առաջին ժամու ազօթքն:

Պ. Արեւդարձն է ինքն Քրիստոս, որ ծագեցաւ մեզ և լուսաւորեց զմեզ խաւարային մեղքերէն, վասն որոյ ազաւորմանք և կտուրբ Հոգին զի զգալի արեւդարձն ծագելու հետ, լուսաւորէ մեր հոգին խմանալի լուսով: Առաջին ժամն ունի և խորհուրդ յարութեան, որ յարութեան Քրիստոս այն ժամին երեւցաւ աշակերտաց, և սկսումէք Աստուծոյ անուան փառարանութեամբ, Եղեջէ անան Տէառն օրհնեալ, զի յառաջ քան զարեւել անան նորա: Նմանապէս ունի նշանակութիւն Քրիստոսի միւսանդամ զայստեան և մարդկան յարութեան զերեւմաններէն (Յով. Գ)՝. էր. 92):

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի արեւադարձի երեք փոխն:

Պ. Առաջին փոխն՝ Աղաղակեցէ՛ք առ Տէր անհայն էրէ՛ր և Ժառանգեցէ՛ք Տէառն որսխալեալէ՛մք, և այլն. թէ զգալի խաւարի փառատեւելով՝ փառատեցաւ և խմանալի խաւարը, վասն որոյ ուրախութեամբ դուռնէք թէ՛ և դուք լուսի որդիք ազաւորակեցէք առ Աստուած բերկրալի սրտով, ծառայեցէք նրան ուրախութեամբ, մտէք նորա առջեւ ցնծութեամբ, և ճանաչեցէք, որ Նա է մեր Տէր Աստուածն, զի քաղցր է Տէր, և յաւիտեան է՝ Անորա ողորմութիւնն, որ ազատեց զմեզ խաւարի և մեղքի ծառայութենէ: Արիւրորդ փոխն, Աստուած Աստուած ի՞նչ է առ Քիչ ապառաջ առնէ՛մ և այլն, որպէս թէ մարմնական հեշտութիւններէն և մահացու քրնէն զարթնելով առաւօտումէք առ Աստուած, զՆա միայն

զնելով մեր գործերի սկիզբը և ամենայնի Տէր ճանաչելով: Առ այսպէս յաստիքումս Աստուծոյ վերայ, կցումէք երրորդ փոխը, Տէր հովն-եպէ զի, և ինչ ինչ ոչ պակասեցի. խնդրումէք առաջնորդել մեզ զէպ ի բարի գործերը, և աւարտումէք ասելով՝ Տա՛ր զքո՛նքն Ժառանգի՛ք Քր և այլն. և այս է ի դէմն խաչին, լինիլ մեզ պահապան:

§ 7. Երրորդ ժամն՝ ազօթ, ըստ Աւրոպացւոց 9 ժամ:

Հ. Առ ո՞վ եմք ուղղում երրորդ ժամու ազօթքը, և ի՞նչ խորհուրդ ունի:

Պ. Երրորդ ժամու ազօթքը ուղղումէք ի դէմն Հոգւոյն սրբոյ, զի նոյն ժամին իջաւ Առաքելոց վերայ, վասն որոյ սկսումէք փառարանութեամբ՝ Օրհնեալ Հոգի՛ր սուրբ Աստուած ճշմարիտ: Ապա սաղմոս Ողորմեա ինչ. Աստուած և այլն: Նոյնպէս կատարումէք և ի դէմն Որդւոյ, զի երրորդ ժամին խաչեցաւ Քրիստոս (Մարկ. Ժ. 25). ինչպէս քարոզն և ազօթքն ցուցանումէն, և փոխն Տէր հովն-եպէ զի և ինչ ինչ ոչ պակասեցի, նոյն միտքն ունի: Մեծ քարոզն ու ազօթքն Յօհան Մանդակունուն է:

§ 8. Վեցերորդ ժամն, ըստ Աւրոպացւոց 12 ժամ:

Հ. Առ ո՞վ եմք ուղղում վեցերորդ ժամու ազօթքը:

Պ. Առ Հայն Աստուած, և սկսանի փառարանութեամբ Օրհնեալ Հոգի՛ր սուրբ Աստուած ճշմարիտ: Ապա սաղմոս Ողորմեա ինչ. Աստուած և այլն. փոխ՝ Արեւն որ խորհի: Առ խնդրումէք Հօր Աստուծումէն օգնականութիւն մարդկային ակարբնութեան, մեր հակառակորդ սատանայի դէմ. նոյնպէս կատարի և ի դէմն Որդւոյն Աստուծոյ, զի ունի խորհուրդ նախաստեղծի զանց առնելու Աստուծոյ պատուիրանով, և պաղի ճաշակելուն, և նոյն ժամին փոխանակ նորա՝ ճաշա-

կեց Վրիստոս քաջախր խառնած լեզու հետ. որով քաղցրացրեց պողի զառնութիւնը, ինչպէս քարոզի և աղօթքի միտքը յայտնուեմն: Անծ աղօթքն և քարոզն Յօհաննայի զակունուն է:

§ 9. Իննեւորոր ժամանակ, ըստ Եւրոպացւոց 3 ժամ:

Ա. Եւս ո՞վ եմք ուղղում իննեւորոր ժամանակ աղօթքը:
 Գ. Եւս Արդին Եստուած, և սկանի փառարանութեամբ Օրհնելալ Արդիւն տալիս Եստուած ճշմարիտ: Եւս աղմուս Արդիւն ինչ Եստուած, և փոխ. Սերեցի. զի լուսնի Տէր զյայն աղբիւն էմոց և այլն: Խորհրդով կարգեցաւ այս ժամը հին և նոր Եզամի յիշատակի համար. Եստուածարան վարդապետք մարդկային աղբի փրկութեան ժամը համեմատուեմն նախահօր անկան ժամի հետ, թէ որ ժամին արտաքսեցաւ նա դրախտէն, նոյն ժամին և Վրիստոս աղադակելով խաչի վերայ աւանդեց բանական հոգին, և զՎգամ ազատեց զժողովէն, ինչպէս քարոզն և աղօթքն յայտնուեմն, վասն որոյ կցուեմք մաղթանք և ոգոսն համարեցեալ Վրիստոս Եստուած, արա համարիւր և ողորմութիւն, և այլն: Անծ քարոզն և աղօթքն Ամեղակունուն է:

Ա. Յիշեալ Տէր զպաշտօնեացս և քարոզն ո՞վ ասաց:

Գ. Յովհաննէս սարկաւաղ վարդապետ, որ ծաղկեցաւ 12 դարում: Եւս քարոզն բովանդակուեմ աղաչանք առ հասարակ ամենքի համար, և դուցէ նոյն կամ յաջորդ զարուս մասի է Լեկեղիցւոյ զործածութեան մէջ:

§ 10. Երեւոյնէն ժամ:

Ա. Եւս խորհուրդ ունի երեւոյնէն ժամ:

Գ. Վրիստոսի թաղման, և կատարուեմք ի դէմն Արդիւն Եստուածոյ, վասն զի նոյն ժամին իջուցին Յիսուսի մարմինը

խաչէն և զրին գերեզմանի մէջ, և ժամերգութիւնն սկսուեմ մաղթանքով. Եւս առ Եստուած կարգաւ, և Նա լուսնի յերեւոյն, և լաղրեցեալ և ի հոտարսի տալիս: Եւ յետոյ մեր բնութեան աղքատութեան վերայ նայելով, իբրեւ մեղաց ծանր բեռան տակ ճնշուած նախահօր յանցանքով՝ իրնդ լուսնեք Եստուածուեմն, թէ՛ Խոնարհեցո՛ Տէր զԵւս Վա և լուսնի, զի աղաւթ և փնտի էմ եւ. որոց պատճառ է բերում ստտանայի խաբւութիւնը. Եստուած, անշնչեալ յարեալ ի վերայ էմ դրախտումը, և ժողով և ողորմեց ինքեցին զանի էմ դեւերը, և ոչ համարեցան զՎեղ Եստուած տալիս իրեանց: Յետոյ կոչելով զԵստուած՝ զԵւս, ողորմեց, երկայնամիտ, Եստուած ողորմեց ճշմարիտ, կասէ. Տալ զերութիւն ժառանգի Վա յաղթել ստտանայական փորձութեանց, կեցո զորդի աղանայ Վա Եւսայի, և արա առ ինչան Եստուածեան Վա խաչի նշանը, զոր արեւելն արեւել էմ դուսիք զիւրաց, և ամալեցեն, փախչին ինձմէն, և գիտեան զի Վա Տէր զիւրեցէր ինչ և իրեւոյնցեր զԵւս յաւիտեան:

Եւս քաջանայն առ, փառս Վեղ Եստուած, փառս Վեղ յաղաթն ամենայն Տէր փառս Վեղ. սկսուեմ փոխ. աղօթել ի դիմաց նախամօրն, Եւրեցո զԵւս Տէր ի մարդոց լարէ, և ինչ որ կցուրդն է ցուցանում, թէ՛ խորհեցան խափանել զինացս էմ պատուիրանի պահպանութենէն, և խափոցին ամբարաւանսն որոգայն ինչ, ստտանայական դասը, որ հպարտութեամբ ընկաւ երկնքէն, և լաւս յիշեցին յորոգայն արեւ իմոց, նոյն ամբարտաւանութեան լարում ձգեցին իմ օտներս, և ընկայ պատուիրանազանցութեան մէջ: Եւս ապա մտածելով թէ իւր զօրութեամբ չէ կարող փրկուիլ այն որողայթէն, եթէ վերնական զօրութիւնն իւր զթութեամբ չփշտէ այն որողայթը իւր միածին Արդւոյ չարչարանաց արդիւնքով, վասն որոյ և կ'ասէ. Տէր, կարգաւ առ Վեղ և լուսնի. և թէ՛ Ողիւ եղեցին աղբի էմ, որպէս խառն տալիս Վա Տէր, համարեցան յետոյ իմոց, պատարագ երեւոյն, և ապա

յուսացեալ Մատուծոյ փրկութեան վերայ, ազադակումէ, Տէր հուն է բանալ զանէն իմ: Բանալ է կոչում աշխարհային կեանքը, և հանգերձեալ կեանքի համար է աղօթում, որին յուսով ազատումեն արգարներն:

Յետոյ փառումեն կանթեզները, և ասումէ փառարանական մաղթանք, որ կոչի Օրհնութեան ճրագաց, հասարակ օրերումն՝ Օրհնեալ Տէր, որ բնակեալ է և ի բարձրան, և օրհնեալ էն փառք մշտութեան Վո, որ հասարակեցեր զբարեպաշտ ի բարձրան, ի յերկնի զոյս ծաղիցեր ընդ ամենայն արեւելքս: Այս ուղղումներ առ սուրբ Արքորդութիւնն, բայց թէ ո՞վ է ասել՝ յայտնի չէ, իսկ ամենայն Արքորդութիւնն առումէ, Այս զբարեպաշտ արքայ փառաց անձանց չոր երկնասորք արքայ կենարարէ Յիսուս Վրիպառաւ րանի սկիզբը գնումէ զՅիսուս Վրիպառաւ, և ապա զամենասուրբ Արքորդութիւնն, Օրհնեմք զչապր և զՈրդի և զառք չորից Մատուծոյ, և այլն: Այս օրհնութիւնը յիշումէ մեծն Բարսեղ չորոյ ճառի մջ ընդդէմ հոգեմարտնեւուն, և կ'ասէ թէ՝ վաղ ժամանակէն ունիմք, և հնեւուն ասած է, այլ թէ ո՞վ է ասողն՝ չգիտեմք, բայց ամենայն կիրակամոն երգումենք: Իսկ ոմանք ասալս են Մթանագինէս և պիսկապոսին Աբրաամիոյ, որ իւր ճառի մջ փոքր ինչ նշանակութիւն է տալի սցա բանի ճշմարտութեան (Խոր. Բեմ. Դամ. էր. 321. 322):

Ապա քարոզ, չառնալու է ժամ երեկոյն հաճախաւ զՅիսուս Վրիպառաւ արքայ Վրեղ Տէր Մատուծոյ Վո: Աստ ևս մարգարէի բանն է կրկնում, զոր առաջ ասաց, հաճաք յոմն Յիսուս լինիլ պարարաւ երեկոյն:

Չ. Ի՞նչ է նշանակում Բեմքն:

Պ. Մեծեղին նշանակումէ կցուրդ երեկոյնան սաղմոսերգութեան, նուազ խորհրդաւոր, իբր միջանկեալ Սաղմոս (յուսարէն Բեմքն, միջնորդ), և ասումէ երկու տուն աւուր պատշաճի սաղմոս. ապա կրկնում Ապրիլ երկուն աղբի իմ, և այլն: Յետոյ սարկաւազն ասումէ քարոզն յարութեան

երեկոյնաներ Մատուծոյ. իսկ հասարակ օրերում. Ապրիլ-յոմա զամենակում Մատուծոյ չապր Տէրան Բերոյ Յիսուսի Վրիպառաւ, զնախապր իսկապր-նեան, յապառ իսկապր-նեան և վան Բեմքն, որք Մատուծոյ և ասալ-նեան երեկոյն: Յետոյ քարոզումէ խնդրել, որ տայ մեզ խաղաղութեան շատ տարիք, և խաղաղարար թագաւորներ, և զաւառապետներ, զօրավարներ, զօրապետներ, և ժողովուրդը ու մեր մուտ ու ելը խաղաղութեամբ պահէ, և թշնամու զօրութիւնը խորտակէ:

Յետ այսորիկ քահանայն ասէ, աղօթք. Լոր յայնից Բերոյ Տէր Մատուծոյ Բեր, ընկալ զապրան Բեր, զհաճաք յոմն Յիսուս Բերոյ և զնախապր, որք լի զերեկոյն պարարաւ Բեր ի հոս անոնից ի հաճոյս Վրեղ պարարաւ: Այս է համառօտ իմաստ բանին, — ձայնը և կարգալի է պաղատանք առ Մտաւած ջերմ սրտով, բուրվա հոգեւոր առնել բերանը, և սուրբ ամենայն ազակութենէ, որպէս կրակով բորբոքել սիրտը ի սկն Մատուծոյ, և աղօթքը որպէս անոյշ խունկ դնել նորա վերայ, որ բուրէ Մատուծոյ առջև, և ձեռներ ի սրբութեամբ համբարձումը խնդրելով թողութիւն մեզ պարտականներուն, լինի որպէս պատարագ — նուէր երեկոյնան, որպէս սովոր էին իսրայէլացիք ամենայն երեկոյն մկ գառը զոհել Մատուծոյ, նորա փոխանակ մեր աղօթքը և ձեռներ ի համբարձումը լինի: Ապա խնդրումէ աւելցնել հաւատը, յոյսը, սիրը և ամենայն առաքինական գործերը, և անցուցանել երեկոյն և առաջիկայ գիշերը առանց մեղաց և առանց գայթակղութեան խնդրում, յոյսակա խաղաղութիւն ամենայն աշխարհի, եկեղեցւոյ համար հաստատութիւն և մեր համար փրկութիւն: Ապա նուազումեն երեք սրբեանը, յետոյ մաղթանք լինիլ զՅիսուս Վրեղ ի Բեր-նեան, և քարոզ վան լինիլ լինիլ:

Ի՞նչ միտք ունի հաճախել:

Պ. Համբարձին ունի այս միտքը, որ ցերեկով վստատված լինելով մարմնաւորութեան մեր գործերի աշխատութի մէջ և հոգեւորապէս մեղքով, օգնութեան կարօտութիւն ունիմք, պահելով զմեզ ամենայն որոգայթներէ հոգւով և մարմնով, և ասումենք մեր անձին. Տէր պահե՛ցէ զմա՛ս քո ծնանելով յաշխարհ, և զի՛ք քո մահով, յայսմէնքէ մեզ յառաջեան այս աշխարհին մինչև հանդերձեալ աշխարհը:

Յետոյ ասումէ սարկաւազն քարոզ՝ խոն խաղաղութեան ամենայն աշխարհի, ինչ որ աստուծոան ժամին քարոզից. նոյնը քարոզում և երեկոյեան ժամին, որ խաղաղ անցուցանենք գիշերը մինչև աստուծո: Եւ քահանայն ուղղում և զօթքը առ Հայրն Աստուած, ընդունել ժողովրդեան պաղատանքը, և ողորմել ամենայն աշխարհի, և եկեղեցւոյն, հիւանդներուն, վշտացածներուն, ծանաղարհորդներուն, նաւորդներուն, խոտովանողներուն, ապաշխարողներուն, և նրնջեցեալներուն:

Եւ ապա սաղմոսներ. որ բնակեալն է յօգնութեան քարէնայն, խնդրումենք Աստուծոյ հովանաւորութեան ներքոյ լինել, և երկնքումը արժանաւորիլ հանգստեան, զի մեր հոգւոյ թշնամոյ որոգայթները մեր շուրջ դրած է, և ինչ ժամանակ ասումենք զի՝ Դա՛ Տէր յոյս է՛ք ես, շուտով լսումենք աստուածային ձայնը, քանզի մե՛ք յառաջարկ վասն այն և իշխեցին զիւր, հովանի եղելով թե՛, զի այդչափ տառապանքի մէջ դեռ քանիսը զանաւն ի՛մ, և ինձ յուսացար, և աւարտում ասելով. յամենայն նեղութեան իմի իջեցե՛ք զե՛ս, և է նշանաբան ի՛մ եպեօ ամեն իմ:

Յետոյ կրկին մաղթանք նոյն սաղմոսի տնով. զբարձեալն արապոյտ մեզ ապաւն և այլն Վարդն ևս ի նոյն միտս, եւ մեք մեքան զպարտութեան է Տեառնէ խնդրելով: Իսկ քահանայն ազաղակում առ յոյսն կենաց, ընդունողն ազօթից, քաւիչն մեղաց և կատարին խնդրուածաց Վրիստոս. կատարել մեր

ազօթքը ի բարեն բարեխօսութեամբ տուրք Աստուածածնի և նրոց ազաղանքովն: Ապա յիշե՛ք զպաշտօնեայս և այլն: Եւ թէ կիրականուա է՝ որ բնակեալի անգ աստուծոյ Աստուծոյնէ՛ք զՏէր ամենայն Զառայո՛ւ. զի յարութեան երկոյ է և ուրախութեամբ եմք ազաղակում. յետոյ կեցո՛ւ և ապա ազօթք խաղաղութեան, որով խնդրում և պահել ժողովուրդը սուրբ խաչի հովանաւորութեան ներքոյ:

§ 11. Ի յօգնութեան ժամ:

Է. Ի՞նչ խորհուրդ ունի խաղաղութեան:

Պ. Աւնի խորհուրդ Վրիստոսի իջանելուն դժօթքի մէջ բանական հոգւով անբաժանելի Աստուածութեամբ, և ազատելու արդարներու հոգիքը, որք սպասումէին նորա գնալուն, և խաղաղացրեց նեղութեան անհանգստութեանց՝ զոր ունէին այն անգ և կոչի խաղաղութեան, որովհետև համեմտով գիշերը դադարումենք աշխարհական գործերէն, գնումենք տուն խաղաղութիւն և հանգստութիւն ապու մեր անձին: Խաղաղական ժամի Աստուածապաշտութիւնը սկսումենք սաղմոսով. Տէր Աստուած իջե՛ք նման իմոյ, է քաւե կարգացի և է գիշերն աստուծոյ Վ. և փոխն՝ Ի կարգալ իմա՛մ լսա՛ք իմ: Աստուած, է նեղութեան իմ անդորր արարելու: Եւ որովհետև պառկելով անկողնի մէջ հանգստանումենք օրական աշխատութենէն, և խաղաղանումենք աշխարհային խորհուրդներէն, գերեզմանի և մահուան օրինակն եմք նկարագրում, ուստի և եօթն փոխ սաղմոս եմք ասում եօթն գլխաւոր մեղաց քաւութեան համար: Յետոյ է նահա մեզ Տէր կրգը. որ ունի խորհուրդ հոգւոց ազատութեան դժօթքէն, զի մարգարէական բանքն մարդկային բնութեան ազատութեան համար կրկնումենք. Եւ յառաջեալ եղեցա՛մ մեք է նա, և նա եղեցի մեզ է իջեցե՛ք նման: Եւ ահա՛ ասիլ էս և հանկուտ է՛մ, և որ զկնի բանքն ցուցա

նեն*) . իսկ մաղթանքն , քարոզն և աղօթքն խնդրում Ես-
տուծումէն զիշերային պահպանութիւն , և սաղմոսն Տէր
Լայն իճ , զի խաւարային զիշերը մօտեցիւ է , աստուածային
լոյսն եմք խնդրում լինիլ մեզ առաջնորդ , և անգայթակղի-
ւի պահել զմեզ Վրխատոսի աւետարանութեամբ (Յալմ. Բ.
12. Ժ.Բ. 35) : Յետոյ մաղթանք , քարոզ և աղօթք նոյն
մաքով :

§ 12. Հանգստեան ժամ :

Հ. Եւ ով եմք ուղղում Հանգստեան աղօթքը , և ընչեւ է այս
անուետով կոչուում :

Պ. Հանգստեան ժամու աղօթքը ուղղումենք առ Հայրն Ես-
տուած , որ իւր միածին Արդւոյ պահպանողական ոյժով պա-
հէ զմեզ զիշերով չարի որոգայթներէն Կոչուումէ Հանգ-
ստեան , զի այս աղօթքը անուումէք ընթրիքէն յետոյ , երբ որ
պիտի հանգստանանք անկողնի միջ : Եւս ժամն չէ կցած
միւս ժամերի հետ , այլ է առանձին և կախում է իւրաքան-
չիւրի կամքէն : Սա կը կոչուի Դաշնական . որ փանականներն
ընթրիքէն յետոյ միասին ժողոված ասումեն , ընդանելան . որ
իւրաքանչիւր տուն աղօթումէ տանը , և առանչական , որ
ամէն մարդ , առանձին է ասում , կանգնած իւր մահճի մօտ :
Եւ ունի կարգեալ ինն փոխ ի պահպանութիւն զիշերային
ինն ժամերի , և կիսատ փոխիւր նոցա շարումն են , որովհետեւ
ժամերը փոփոխական են , երբեմն աւելումեն , երբեմն նուա-
զումեն , իսկ միւս աղօթքը Վարելի , Հաւարով Խառնակնի ,
և Դաշն Վել Տէր Եստուած Դեր , նոյն Դաշն ասեն :

*) Եւս երբ Եւանայ կղզում է ասում , երբ զաւաճանող թշնամիքն
յայտնուեցան :

§ 13. Բ. Եւարական :

Հ. Բարեհալ է Եւարական :

Պ. Եւարական է հոգեւոր երգեր՝ զոր Աւելիցին երգում Ես-
տուած պաշտութեան ժամանակ : Մինչև Հայկական լիզուի
զրի գտանելը , Աւելիցին զործ էր ասում Յունական և Ե-
սորի լիզուով երգեր . բայց հինգերորդ դարու սկզբում
սուրբն Սահակ և սուրբն Մեսրոպ յօրինեցին Հայերէն լի-
զուով և զրով հոգեւոր երգեր . նոյնպէս նոցա աշակերտներն ,
և ապա մինչև 14 դարը հետ ղհետեւ աւելացան , և եկեղեցին
ստացաւ երգերի լրութիւնը , զորս ժողովեալ բովանդակեցին
մէկ գրքի միջ , որ կոչեցաւ Եւարական այսինքն է ակներու շար :

Հ. Վանի՞ ձայն ունի շարականն :

Պ. Աւթն . որք են՝ աջ , առաջին ձայն . ալ , առաջին կողմը . Էն ,
երկրորդ ձայն . Էն , աւագ կողմը . Բն , երրորդ ձայն . Բն , վառ .
Դն , չորրորդ ձայն . Դն , վերջ . և երկու ձայն Էն և Դն ստեղծ
կոչեցեալներն : Եւս ութն ձայների եղանակները շինեցին
սուրբն Սահակ և սուրբն Մեսրոպ :

Հ. Վանի՞ է բաժանուում շարականն ըստ առարկային :

Պ. Չորս՝ 1, Տերունական . 2, Արրոց . 3, Պահոց և 4, Հան-
գստեան :

Հ. Ըստ խոստից քանի՞ է բաժանուում :

Պ. Աւթն՝ 1, Արօնականք . 2, օրինականք . 3, մեկնարանականք .
4, զոհարանականք . 5, մաղթողականք . 6, ներողականք . 7,
պատմարանականք . և 8, զղջմանականք :

§ 14. Արօնականք :

Հ. Այք են կրօնականք :

Պ. Տերունական տօների շարականներն , որոց միջ գտանումեն
կրօնականներ , (այսինքն) հաւատոյ մասունքներ , վերաբեալք

աստուածային էութեան, անձնաւորութեանց, յատկութեանց, և այլն, որոցմէն մի քանիսը զնենք այս անգ։

Յառաջ քան զարուսեակ անմայր ծնունդ չոր ի յերկնոս, այսօր ընտրեցեր իմաստութեամբ զմայր անարատ անհայր ծննդեան Վո ի յերկրի։

Ար անիմանալիդ ես յէութեան չայր անսկիզբն և անպատճառ։

Ար բազմաչեայ քրօթից անտեսանելի։

Ար զկերպարանս ծառայի էառ, և զմէղս ի մարմնի իւրում դատապարտեաց։

Չբաշարաւ ծնունդ Վո ի սուրբ կուսէն այսօր ցուցաւ աղղի մարդկան, անսկզբնակից Բանդ էակից չոր։

Ար էրն ի սկզբանէ առ Աստուած և Աստուած Բանն, կերպարան անեղին և համագոյ սուրբ չորդայն։

Յառաջ քան զյաւիտեանս Արդի Նախայաւիտեան։

Արում ոչ բաւեն երկինք ընդունել զանբաւելի զբնութիւնդ։

Նոր սքանչելիք եղին այսօր ի Բեդլի հէմ ի յայրին, կուսի ծնանիլ Աստուած և մարդ, անապական մնալով կուսական որովայնին։

Բանն թանձրանայ ի մարմնի, մարմնանայ անմարմինն, միացեալ բնութեամբ ի յերկուց։

Ընեղանելի բնութիւն, որ յէութեանդ ես ընդ հօր, ծրնար ի սրբոյ կուսէն։

Եղջո ի լուսոյ ի հօրէ առաքեցար և մարմնացար ի սուրբ կուսէն, զի վերստին նորոգեցես զապականեալն Եդամ։

Երարիչն երկնի և երկրի Աստուած և մարդ գոլով, երեւեալ ի հոսանսն Յորդանանու, աստուածախառն մարմնով լուաց զտիեզերս ի մեղաց։

Խորհուրդն անձառ ծածկեալն յաղգաց և յաւիտեանց յայտնեցաւ ի իմամբ հրեշտակապետին այսօր առ Կոյն Սարիամ։ և հետեւեալն։

Ար էն յէութեան Արդի միշտ յէն անեղանելի ծնունդ հայրական։

Իսկապէս Բանն Աստուած միացաւ ի մարմնի, անփոփոխ գոլով յէութեան։

Ար զընտրեալսն ի Վէն յառաջ քան զլինին աշխարհի, առաքեցեր ընդ ոսկեգետն աւետարար արքայութեանդ։

Չայր առաքող Միաձնիդ, որում ետուր յաշխարհի զընտրեալսն Վո ի սկզբանէ։

Երիա խորհուրդս սոսկալիս ի Վեղ տեսանի Աստուածածին՝ յգութիւն անսերմնական, ծնունդ անարատ, կուսութիւն յետ ծննդեան մնալով անապական։

Ի չորդայն սրբոյ յղացեալ զԲանն Աստուած մարմնով ծնար։

Ար առաքեցար ի հայրական ծոցոյ ծածկեալ խորհուրդ ընդ չոր յաւիտեան, և առեր զմարմին զմեղուցելոյ նախաստեղծին յանապական կուսէն անձառ միութեամբ։

Չանձառ էութիւն և զմի Աստուածութիւն բարերանեմբ։

Ար նստիս ի քրօթէս և հայիս քաղցրութեամբ յարարածս։

Երեքսրբեան Տէրութիւն միասնական Աստուածութիւն բնակեալ ի լոյս տնմատոյց։

Ար միայն ունի զանմահութիւն և զանմեղութիւն փառաց թագաւոր։

Ընսկիզբն Աստուած և թագաւոր երկնաւոր։

Մարդ ծնմարիս և դառն անարատ, որ դատապարտեցեր զմէղս ի մարմնի։

Չ'առաքայթ փառաց չոր և պատկեր բարերարութեան, որ զղեցան այսօր զգետ ծառայական։

Չորայր զկրիցն տրտմարար,

Երիւքն եղեալ առանձնարար,

Փրկել զաշխարհս հոգիս յօժար։

Բայց է բնութիւն մարմնոյ տկար։

Ալ ոմն ուժեղ և զօրաւոր,

Եւ ոմն անդօր վտանգաւոր,

Եւ մի և նոյն գոլ միաւոր,

Արէր զկիրսն կամաւոր, և այլն:

Օհոգին կամաւ շօր աւանդէր:

Քարոզի ի սքանչելեաց,

Մտաւած մարմնով վասն իմ խաչեալ,

Մերով բնութեամբս մեռանի,

Մտաւած անմահ խոստովանի:

Երթուն բնութեամբ Երարիչն ամենեցուն այսօր ննջէ ի մջ մահացիլոց:

Ո՛վ սքանչելի անսիւ ահաւոր, զԵրարիչն երկնի և երկրի այսօր անաք ի խաչին:

Իշակից շօր և շօղոյն Բանդ Մտաւած ի զերեզման իջեր մնալով անապարան:

Որ յարեարդ ի մեռելոց Քրիստոս Մտաւած, և մեզ կհանս շնորհներ պարգեատու ամենեցուն:

Եւ իջեալ ի զերեզման անապարան մարմնով, զնորոգեացէ զհնութիւն մեռելութեան մերոյ յարութեամբն իւրով:

Որ մահուամբն զմահ խափանեաց, և յարութեամբն իւրով զյարութիւն մեզ պարգեւեաց:

Նա զթշնամին կապեաց և զգոգոս աւերեաց, յարուցեալ ի մեռելոց Քրիստոս Մտաւած, պարգեւ ազգի մարդկան զմեծ զողորմութիւն:

Որ զթաղումն երեքօրեայ յանձն էաւ, յարուցեալ ի մեռելոց իշխանութեամբ:

Որ անմահ մարմնով վասն փրկութեան մերոյ զմահ ճաշակեաց և խափանեաց զմահութեաւորութիւն:

Ի խաչն բեւեռեցար Բանդ ըմբռնելի մարմնով, և լուծեր զկապանս մեղաց Քրիստոս Փրկիչ մեր:

Օհին մարդն խաչակից Քեզ արարեր և զնայթոյ մեղացն շիջուցեր, ազատեցեր զմեզ կենարար փայտիւն յորում մաճար և շիթք արեան Քո արբուցին զտէնդերս:

Երրորդութիւն անրաժանելի և զօրութիւն երկնային լոյս ծագեալ յաշխարհ:

Օրհնութիւն ի բարձունս երողին ի շօրէ շօղոյն սրբոյ:

Օհեղին ի շօրէ զէակից Արդւոյ սուրբ զոգին:

Որ ի վերայ ջուրցն գոլով գոյացոյց զարարածս, անջրպետին ի շօրէ և յԱրդւոյ իշխանակից սուրբ շօղին:

Նոյն և նման շօր և Արդւոյ

Շօղիդ անեղ և համազոյ,

Բղեումն շօր անքննարար,

Եւ ող յԱրդւոյ անձառարար:

Որ անխմանալիդ եւ յէութեան և անպատում շօղիդ ճշմարիտ, անսկզբնարար բղեումն ի շօրէ և համազոյակից Արդւոյն մրածին:

Որ զկերպարանս աստուածային ստեղծեալ Երրորդութեանդ խորհրդակցութեամբ, զարդարեցեր փշմամբ շնորհաց Քոց կենդանարար, և ընդ ծնեալսն առ ի նմանէ խօսեցար օրինօք և մարգարէիք:

Որ բոլորից եւ պատճառ էից անպատճառից, և որոց պատճառաւ շայր անծին և անսկիզբն, Արդւոյ պատճառ անժամանակ ծննդեամբ և շօղոյ բղեմամբ անքննարար, և այլն:

Որ անքննիլդ եւ յէութեան համազոյ Երրորդութիւն, երեքօրեան մի անութիւն միով բնութեամբ Մտաւածութիւն:

Որ էակիցդ եւ շօր Արդի լոյս ի լուսոյ ծագումն անձառ, անեղակից սուրբ շօղի շօր և Արդւոյ հաւասար:

Օանսկզբնարար բղեումն ի շօրէ զոգին ճշմարիտ:

Շօղիդ Մտաւածոյ անեղ էութիւն, կատարեալ անձառութեամբ և կատարող բոլորից ընդ շօր և ընդ Արդւոյ միաւորեալ բնութեամբ:

Շօղին սուրբ էր միշտ և է և եղիցի, ոչ սկսեալ և ոչ դադարեալ, այլ միշտ ընդ շօր և ընդ Արդւոյ պատուեալ և թուեալ, և միշտ օրհնեալ է ի յաւիտեան: (Եյս համար-

ձի շարականում անսնումենք աստուածային յատկութիւնք,
հաւասարապէս վերաբերեալք Լորեք Անձանց):

Լոյս արարիչ լուսոյ առաջին լոյս բնականաւ ի լոյս անմա-
տոյց Հայր երկնաւոր, և այլն:

2. Օրինական:

Հ. Ո՞րք են օրինականք:

Պ. Օրինականքն են աւրուեսական տօներն շարականներն, որ
Հին Ուխտի եկեղեցւոյ մէջ օրինակեալ էին մասամբ Բանին
Աստուծոյ տնօրէնութիւնք և սուրբ կոյսն Մարիամ, և
այն օրինակները կամ նկարադրութիւնքը բացատրուածն մեր
Եկեղեցւոյ հոգիաշունչ վարդապետներն, և են սորա.

Այսօր բուսաւ Մանուկ ճոխն Մարիամ, յոր վառեցաւ
հոգին աստուածային, զոր ետես Մովսէս զօրինակ կուսին
ի Սինա լցեալ լուսովն անմատոյց:

Որ ի սկիզբն փրկութեան մերոյ օրինակի երեւցար մար-
գարէին Մովսիսի, աստուածային վառեալ թոյն զՄարիամն
անկէլէն ի նմանութեան խառնական քննորէան:

Որ ի կանուխ ժամանակաց ստորադրեցիր զտնօրէնու-
թեան Վո զտեղի քանոյ և քանոյ շինեալ, և այլն:

Ս. Եւհաննէս սերօրէից և բաղմալեայ քերթեից տիրամայր
Աստուածածին, Տապանով կապի, Սափոր ոսկի, Խորհրդաւոր
խորան Բանին Հօր բարձրելոյ:

Ուրախ լըր քանոյ փառեալ ընդ որ ոչ որ մտեալ բայց
Տէր Աստուած խորայելի:

Ուրախ լըր աղբիւր կնիւն ջրոյն կենդանութեան:

Ուրախ լըր Կենդան լուսոյն Արամակ:

Ուրախ լըր Սափոր ոսկի երկնային Հայրն:

Ուրախ լըր Ամալ Բեթլէմ իմանալի:

Կենդանի Տապանով Արամայրանայ Երոյ Ուխտի:

Ռ. Բեք Մարիամ անկէլ, Լեւոն վառնի, Դաւիթ փառեալ և
Աղբիւր կնիւն:

Որ զանապական թաղումն Վո յերկրի նշանակեաց Յօ-
նան ի փոք Կիպիս պահելով կենդանի:

Բնդ օրինակին Վրիստոսի Մելիսեդէի քահանայապետին:

Որ զվերական Վո օր զանարատ պատարագիդ զենումն
ցանկացաւ տեսանել Արահամ, ետես Սահակաւ և ցնծա-
ցաւ:

Որ զկենարար խաչ Վո քուշակէր Սանդուղէն Յակոբայ:

Որ յօրինակ Վո զպատեանդ յաշնարհս առաքեցեր ըզ-
Մովսէս ի յԱղիպտոս, ազատելով զՀինն Խորայել արեւմբ
Վառնին խորհրդոյ, որպէս և Վոս Գառնն Աստուծոյ Վրիս-
տոս կենարար արեւմբդ զնորս Խորայել:

Եւհաննէս զօրինակին Մովսիսի, զոր խոսեցաւ ի Սինայի, եկեր
զՎառն օրինակին, և այլն:

Բնդ Եւհաննէս հացն անխմոր, ետ զմարմին իւր զերկնա-
ւոր, զիւստածինն անսերմնաւոր, զանապական և զհոգեւոր.
ընդ ոչխարին արեւն աւխարին, ետ մեզ զարեւն իւր ուխտ
կրկին:

Օւստ Սեւոյ անկեալ յազին սուրբ Այոս, և այլն:

Յատաջագործ տեսեալ զքեզ մարգարէն Օւստարիտս,
աշխատի սակ ի յօնապաշտեան լուսով պայծառացեալ յերկրի
ով սուրբ քառաթիւ:

Չողաբարձ նպատակ օրինակեալ քառաթիւ սուրբ խաչին,
ձեւացուցանէր Մովսէս Խորայելեան բանակին զօնն պղնձի:

Սափիւն Ժառանգ վերաբերեալ խոյ յոգ ջակեղ փոխանակ
Խահակայ, այլ ի վերայ Վո զենաւ Գառն անարատ:

Որք քանոյն նմանութեամբ ցուցին զարդանդ սուրբ Աու-
սին:

Յորժամ հերձեաց Մովսէս խաչանիչ Գառնաւորան:

Օւստարէն ապրեցուցեր Տէր ի կիպիս որպէս մարդասէր,
որ նշանակէր զՎո ի մեռելոց զերեքօրեայ յարութիւնը:

3. Մեկնաբանական:

Հ. Ո՞րք են մեկնաբանականք:

Պ. Են մեկնութիւնք գուշակութեանց մարդարեւից, որք կատարեցան Վրիստոսի վերայ, որք են.

Ե. յսօր ի քեզ լցեալ Եմովածնին բարբառ, որ ի փրկութիւն հասարակաց առեալ նշան բնութեան ազգի մարդկան, ահա իսոյ յաւոյն եւ թնցի Որդի զնոր թեզ յայտնեալն Եստուծոյ:

Թաղաւոր փառաց Վրիստոս և Երարիչ բոլորից, Եստուծոյ, հաջր, իշխան, Հայր հանդերձեալ լուսոյն, ծանուկ երեւեալ այսօր:

Սմին նման տայ աւետիս Չաքարիսոս նոր Ործնի, եթէ որտե լեր ահա Բայ, առ Բեզ խոնարհ և հեզ արեայ, նարեալ ի յեշ և յաւանակ:

Որ զպարբեր Գաղանն ահեզ զապտտամբեալն յԵստուծոյ, ծանոցի բարձեալ զօրութեամբ Եստուծոյդ ոյն:

Վ աճառի այսօր զիւրազին ընդ երեսոսն արժախց:

Ե. յսօր յառաջ նշանակեալ հրամանն Վո կատարիւր յաշակերտաց դասն, քանզի զՀովնոր Բազ հարեալ զբոլորսն հօգն ըստ մարդարեւին:

Ե. յսօր բարեկամք և մերձաւորք Վո հեռի եղին ի Վէն Վրիստոս, օտարացան և եղբարք Վո, և յոսէ Բերք պաշտօնեցին, որք ի դպրաց և ի փարիսեցւոց, և լսեց ի զնն լսեալ Բազան զնուորք Վրիստոսի և Հերովդէի:

Մարգարար խաչեցաւ Տէրն ի միջ անօրինաց, զի լցցի զիրն որ առ թէ ընդ անօրէնս համարեցաւ:

Ետուն ըմպել զգինի զմոսեալ և իերակոս լեզու խառնեալ:

Եւ զհանդերձան Բաժանեալ, պարսմանին վեճակ արեալ, ըզնեան և զարան Ժակեցին, ըստ յայտնապէս Վաթիւնի ձայնին:

Տէր զլուր Վո լուայ վերօրհնեալ ի բաղմաւնայս, և տեսաք զՎեզ մարմնով ի վերայ խաչին ի Բեզ երկոց լեւորանեաց:

Եւ զնաւորն գեղարդեամբն յարձակեալ խոցեաց զիող կենարարին:

Հիացան վերինքն ընդ մարդկային Վո կերպ հարցաբանեալք զԵսայեայն, ո՞վ է Սա դեմեալ յերկրէ արեւնազգեալեալ:

Համարչեք իշխանս զդրոսն յեր ի վեր և Բայն Բազանոր փառաց:

Որ զգուշակեալն Վո Եսայեաւ ելից Օծեալն ի Վէն մարմնով, առ Հովն Տէառն ի վերայ ի:

Որ զառաքումն առ ի Հօրէ և ի Հօգւոյն Բանին յաշխարհ, մարդարեւքն ծանուցեր, զոր ի զիմաց մարդացելոյն բարբառէր առ մարդկութիւնս. Տէր Տէր առաքեալ զիս և Հովն նորա:

Չիջումն Վո Վրիստոս գուշակեաց մեզ մարդարեւն, և զկամաւոր չարչարանս խաչին գոչէր առեւով պարսմեաց ըզնեա իսր ընկալաւ զնա, և բարձեալ բերէ ի փրկութիւն աշխարհի:

4. Գոհաբանական:

Հ. Չի՞նչ է գոհարանականն:

Պ. Գոհարանական կ'նշանակէ գոհացողական օրհնութիւն առ ամենասուրբ Երրորդութիւնն, և այս ամենայն երգերի հետ շողկապուած է, որպէս Տէր երկնցն, Եստուծոյն լեւանց, Տէրունական և սրբոց տօների Օրհնութեանց, Հարցերի, Մեծացոյցի և Մանկանքի շարականներու հետ:

5. Մաղթողական:

Հ. Ո՞ր է մաղթողականն:

Պ. Մաղթողականն ընդհանրապէս ամենայն երգերու միջ զըտանուով:

6. Կերբուղական:

Հ. Ո՞ր է կերբուղականը:

Պ. Կերբուղական են տերունական և սրբոց շարականներն:

7. Պատմաբանական:

Հ. Ո՞ր է պատմաբանականը:

Պ. Պատմաբանական է, որ ներդաշնակութեամբ պատմում է սր և իցէ տօնը, որպիսի շարականներն են, Եւեռաց, Ծորնդեան, Վառաանօրեայ դարձման ի տաճարն, Եւսօր անձառն, Յարութեան, Համբարձման, Հոգեգալստեան, Վարդապատի, Վերափոխման, Խաչ գիւտի, Վարազայ խաչի, և այլն: Կոյնպէս Լուսաւորչե Եւսօր զսարճադէպ, Հոփիսիմեանց՝ Ենկեն և Կերբուղական, Յովհաննու Կարապետի Երեմիական արդարաւիշական, Ստեփանոսի նախապիպի, մեծին Կերբուղականը և Սանկունը, և այլն:

8. Օղջնական:

Հ. Ո՞ր է օղջնականը:

Պ. Պահոց շարականներն, մանաւանդ ողբերգային:

§ 14. Երգական երգողներն:

Հ. Ո՞րք են շարականի երգողներն և երբ:

Պ. Երգականի երգողներու անուններն թէպէտ պատմութիւնը պահել է, բայց ոմանց ոչ լրիւ, զի ոմանք երգեր մընում են կատկածաւոր անուններու շփոթելով, ուստի և անորոշ. իսկ որոշ տարիք չկան, միայն դարերն են յայտնի, թէ ո՞ր, որ դարումը ծաղկեցաւ. այլ թէ որ տարուն երգեց՝ անյայտ է, վասն որոյ միք ևս ղնումներ դարերը:

1. Սուրբն Սահակ Պարթև ասաց Վաղարու և Եւաղ շարաթի կարգը: Սա ծաղկեցաւ 5 դարում:

2. Սուրբն Մեսրոպ Մաշտոց՝ Ապաշխարութեան կարգը: Սա ծաղկեցաւ 5 դարում:

3. Մովսէս Խորենացին, Ճրագալուցի Ռաֆայէն, Ծանդեան կարգը, Ենկեն Ժաղկէն, Տեսնընդառաջն, Յարութեան հարցերը՝ Հոգեգալստեան, Վարդապատի և Վերափոխման առաջին պատկերները, և Սեփարուցի:

Իսկ սուրբ Ենտօնին, Թագաւորացի, Եւաքեոյ, Յովհաննու, սրբոյն Վրդգորի, Մարգարէիցն, և զՎարդանանցն, ոմանք Ենանիային կ'ան և ոմանք Խորենացոյն: Խորենացին ծաղկեցաւ 5 դարում:

4. Ստեփանոս Կոնստանտնուպոլսեացի առաջին, ասաց զութն ձայն Եւաղ օրհնութիւնս, բայց ոմանք վառ ձայն օրհնութիւնը տալիս են Ենորհալոյն, բայց այն անհաւատի է, նախ՝ եթէ որ եօթն ձայնիւրն ասաց, վառ ձայնը ևս կ'ասէր. 2՝ որ նորումն մինչև Ենորհալին միջոցն է 700 տարի, և Կերբուղին առանց վառ ձայնի օրհնութեան մնալ չէր կարող, և 3՝ այս օրհնութեան շարադրութիւնը և ո՞րը ըստ ամենայնի նման է միւս եօթն օրհնութեանց: Սա ծաղկեցաւ 5 դարում:

5. Յօհանն Կայրապետ Մանդակունին ասաց ընդհանուր մարտիրոսաց համբարձին՝ Ենկեն Բանն Եսորաթ, որ վասն Բեր համբեր ճանաչող, յետոյ սեպհականել են Հոփիսիմեանց: Եւս երկը ոմանք տալիս են Օձնեցուն, շփոթելով անունը: Մանդակունին ծաղկեցաւ 5 դարում:

6. Կոմիտաս Կաթողիկոս ասաց Հոփիսիմեանց կարգը: Սա ծաղկեցաւ 7 դարում:

7. Իսահակ Կաթողիկոս Զորափորցի, ասաց Խաչին, Կերբուղեոյ, Օղջնականի և Երբեքեոյ, և Տէր երկնիցը Որ զարբարեաց: Սա ծաղկեցաւ 7 դարում:

8. Սուրբ Յօհան Օհնեցի ասաց Աւագ տօներու կարգը: Սա ծաղկեցաւ 8 դարում:

9. Ստեփաննոս եպիսկոպոս Սիւնեցի երկրորդ, ասաց Սբ-
բա-րի-ն յիշի շարականը, զոր ոմանք անունի չփոթե-
լով տալիս են Մովսէս Ստեփաննոս եպիսկոպոսին: Սա ծաղ-
կեցաւ 8 դարում:

10. Պետրոս Կաթողիկոս Պետաղարձ ասաց Հանդստեան.
և Մարտիրոսացը և մանկունքներից շատը: Սա ծաղկեցաւ
11 դարում:

11. Գրիգոր Մագիստրոս՝ Օհր ըստ պատկերին: Սա
ծաղկեցաւ 11 դարում:

12. Յակոբ վարդապետ Սանահնեցի, հանդստեան ողոր-
մեայն Յաննիկէնական ծոցոյ Հօր: Սա ծաղկեցաւ 11 դարում:

13. Գրիգոր Վ կայսեր Կաթողիկոս եղբայր Շնորհա-
ւոյ, ասաց Խորհուրդն անձաւը և Մեծահրաշքը: Սա ծաղ-
կեցաւ 11 դարում:

14. Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետ՝ Վ Լոնդեան
մանկունքը Պայծառացան այսօր: Սա ծաղկեցաւ 12 դարում:

15. Սուրբն Ներսէս Շնորհալին ասաց՝ Խօթանանից,
Նինուէացոց, Մեծ պահքի կիւրակից, Ծաղկազարդի
հարցը, Հոգեգալստեան չորս պատկերը, Վարդապետի և
Վերափոխման երկու պատկերները, Յօհաննու և Մարդա-
րէից յճ հարցերը, Հրեշտակապետացը, Վարդանանց Նա-
րահրաշ, Վ Լոնդեանցը, Եյսօր անձաւը, և Նորսգող պէղե-
բացը, Եպիստամ անեղը, Երարականը, Երևազարի երգերը,
Օրհնեմ զԲեղը, Նայեաց սիրովը և Երէն հայցեմքը: Սա
ծաղկեցաւ 12 դարում:

16. Ներսէս Լամբրոսացին ասաց Եյսօր յարեաւը, Նա-
րահրաշ կողմը, Համբարձմանը և Թառանցը: Սա ծաղկեցաւ
12 դարում:

17. Խաչատուր վարդապետ Տարօնեցի երգեց Խորհուրդ
Իւրին: Սա ծաղկեցաւ 12 դարում:

18. Գրիգոր Վարդապետ Ոկեռացին Երեմիական արդա-
րութեան շարականը, սա ծաղկեցաւ 13 դարում:

19. Վարդան Վարդապետ Բարձրբերտեցի, կոչեցեալ
Ջեթ. ասաց՝ Որ Նախնայը, Ե յանապատ ծովն, Թարգման-
չաց և սուրբ Սարգսի օրհնութիւնքը, սա ծաղկեցաւ 13 դա-
րում:

20. Յակոբ Կաթողիկոս Կլայեցի. ասաց՝ Լըբեցէտ յը-
րէտ Խեմն, սա ծաղկեցաւ 13 դարում:

21. Յովհաննէս Վարդապետ մականունեալ Պլաւ
ասաց. մեծին Ներսիսի Որ զԵյսն անձաւը, Լուսաւորչի Եյ-
սօր զուարճալիքը և լըբնտ անեղը. և Խօթն խոտաճարա-
կացը Յապոն լըբն: սա ծաղկեցաւ 13 դարում:

22. Կիրակոս Վարդապետ Լըզնկացին ասաց Երեւի
Գերարդին: սա ծաղկեցաւ 15 դարում:

Հ. Խնչ են նշանակում ութն ձայն Աւագ օրհնութեանց
լուսանցերում զբաժ կրճատ խօսքերն:

Պ. Իւրաքանչիւրն է կրճատումն օրհնութեանց սկզբնական բա-
ռերի, զորս ասել են ոմանք Մարգարէք և Սամուէլ մայրն
Ըննա, և Եկեղեցին ևս այս օրհնութիւնքը փոխաբերեալ
ոճով դէպի իւր ազատութիւնը երգում է Եստուծոյ. և
են սղբա:

1. Եհ. Օրհնեսցուք զտէր, զի փառօք է փառաւորեալ
այս է Մովսէսի օրհնութիւնը: Ել. Ժ. Ե. 1:

2. Նայ, նայեցարուք երկինք և խօսեցայց, Եյս ևս է
Մովսիսի. 2 Օր. Լ. Ե. 1:

3. Օհ. Օհ հուր բորբոքեալ է ի բարկութեննէ իմն
նորին Մովսիսի է. 2 Օր. Լ. Ե. 22:

4. Ծառ, ծանկրուք և տեսէք, զի ես եմ և չեք այլ դք
բաց յինէն: նորին Մովսիսի. 2 Օր. Լ. Ե. 39:

5. Հառ. Հաստատեցաւ սիրտ իմ ի տէր: Եղօթք Ըննայի
մօրն Սամուէլի. 1. Թադ. Բ. 1:

6. Գեւ. ի գիշերաց կանխէ հոգի իմ: Ե. Բ. Գ. 9:

7. Եւս. Եւս ասացի ի վերանալ աւուրց իմոց: Աղօթք Եղեկիայ Թադաւորի, Եւս. ԼԲ. 10:

8. Օրհ. Օրհնեցէք զտէր յօրհնութիւն ի նոր: Եւս. ԼԲ. 10:

9. Եւս. Եւս զուրթեան իմում աղաղակեցի առ տէր Յօնան, Բ. 3:

10. Տէր ըր. Տէր զուր ըր լուայ: Աժ. Գ. 2:

§ 15. Գ. Մաշտոց:

Հ. Օրհնէ է Մաշտոցն:

Պ. Մաշտոցն է եկեղեցական խորհրդակատարութեանց և միւս հոգեւոր արարողութեանց կատարելու ձեռնարկն կամ հրահանգն:

Հ. Որ ժամանակէն ունի Հայաստանեաց Եկեղեցին հոգեւոր օրինակատարութեանց կարգերը:

Պ. Եկեղեցական խորհրդակատարութեանց և միւս արարողութեանց կարգերն կային Լուսաւորչէն սահմանած, բայց յունարէն և ասորի գրերով էին կատարում և երբ որ հինգերորդ դարում 406 թ. դաւա Սուրբ Մեսրոպ հայկական այբուբենը, այն ժամանակ Եկեղեցւոյ Վարդապետք առաւել ևս հարստացրին զանազան աղօթքով, ընթերցուածներով և երգերով: Եւս՝ սուրբ Մեսրոպ ժողովեց իւր աշակերտաց ձեռով Եկեղեցական պաշտամունքներ նախնի սուրբ հարց կարգաւորութիւնքը, զորս կարգի դրաւ և աւելացրեց ինք ևս շատ բաներ, և որովհետև նորա մականունն էր Մաշտոց, վասնորոյ և գիրքն ևս կոչեցաւ Մաշտոց: Յետոյ Յօհան Մանդակունին աւելի կարգաւորեց, և յետ ժամանակաց ևս ուրիշներն:

§ 16. Մաշտոցի Կարգաւորչէն:

Հ. Ո՞րք են Եկեղեցական օրինակատարութեանց սահմանողներն:

Պ. Եւսելով պատմութեան և հին կանոններուն—օրինակատարութեանց, սահմանողներն են Առաքեալք և նոցա յաջորդ Եպիսկոպոսներն առաջին երեք դարում, բայց հետզհետէ նոցա սահմանած արարողութեանց կարգերն առաւել հանդիսաւոր շքեղութիւն և լրումն ստացան՝ երբ քրիստոնէութիւնն դարձաւ Թադաւորող հաւատ Արեւմտեան և Արեւելեան Այսբուրութեանց մէջ, և մի և նոյն ժամանակին Հայաստան աշխարհում Տրդատ Թադաւորի հաւատաւով ի Վրիստոս, բայց թէ մեր Եկեղեցւոյ Վարդապետներէն, և կամ սուրբ Սահակի և Մեսրոպի աշակերտներէն ուղարկուած Յունաստան և Միջագետք ի՞նչ Եկեղեցական արարողութեանց վերաբերեալ բաներ թարգմանեցին՝ ուղիղը յայտնի չէ: Թէպէտ Տաթևացու Հարցմանց գրքի մէջ, և Ղուստանդնուպօլսում տպած 1807 թ. մեծ Մաշտոցի յառաջաբանութեան մէջ տեսնումք լեկատարը, (Եւս վերջինը առած է Տաթևացու գրութեան), սակայն և նոցա մէջ ևս կան սխալներ և հակառակութիւնք, զորս զննմք ի ներքոյ:

Հ. Ի՞նչ է գրած Վ. Պօլսում տպած Մոշտացի յառաջաբանութեան մէջ:

Պ. Կարգաւորչիւն օրհնութիւնաբէր ցուցակի, որ ունի յին. Ժամ զժամանակ երաւանիւր կարգեալ կանոնացոյ զպեղին, թէ ո՞վ ո՞ր կամ յորժէ՞ Գաւառէ զհայրապետաց ժամանակն նշանակեցի, թէ ո՞վ եբէր է Հայոց աշխարհս, և որոց հրամանս կարգեալ Գաւառիցն:

Եւս մականգրութիւնը առանց քննութեան ընդունել որպէս ճշմարիտ չէ կարելի, որովհետև յայտնի չէ գրողն աւուրը և ոչ միւս պարագայքը:

1. Օհանոն «երջօրհնէին, զկալի և զհնչանի արարեալ զբն-
գորի Ասորո-ժաբանին, եբէր է Նապիանայայ է Հայոյ յերրորդ ամի
Բարգմանո-նեան որբոյն Սեւրոպայ և է 21 ամի Աստուղիտո-
նեան որբոյն Սահակայ, Մովսէս Բարգմանիչ, որ էր զբնւ Նորին
որբոյն Սահակայ:

Այս բանը երևում է կանոններուն և պատմութեանը
Հակառակ, Ա. սերմնօրհնէք, կալօրհնէք, և հնձանօրհնէք
գտանում են մեծին Բարսղի կանոնների մէջ Միւր. թէ.
Քահանայն է արարողն ելլել սորբէ խալէ և աղաբահաբո-մբ
աղօթիւք է աահման երկեցս և երեցս, և օրհնեացե զղեղն և զղն-
շան: Ուրեմն առաջուց է եղել սերմնօրհնէքն, և այլն. և
սուրբն Բարսղ ոչ թէ նոր է կանոնադրում, այլ գուցէ
քահանայք ըստ թուրութեան չէին կատարում, (ինչպէս և
մեր ժամանակը), վասնորոյ հրամայում է կատարել և գուցէ
աւելացրել է որ և իցէ բան արարողութեան մէջ, բայց
Գրիգոր Աստուածաբան, որ էր ժամանակակից սրբոյն
Բարսղի, չունի իւր կանոնների մէջ յիշատակութիւն ինչ
այս մասին:

Բ. Մովսէս թարգմանիչ, է ի որենացին, և նա Աղէք-
սանդրիայէն վերադարձաւ սուրբ Սահակի և սուրբ Մես-
րոպի մահէն յետոյ:

Գ. Ուրեմն սերմնօրհնէքի. կալօրհնէքի և հնձանօրհնէ-
քի կարգակատարութիւնը Հայաստանայց եկեղեցւոյ մէջ
եղել է Վուսաւորչի ժամանակ, զոր բերել է Ահսարիայէն,
և ինչպէս պատմութիւնը ցուցանում է. շատ Ակեղեցական
զրեանք Յունարէն և Ասորերէն թարգմանեցին Հայերէն.
Հայոց Ակեղեցում եղածները:

2. Օհանոն ըստ օրհնելոյն, կամ զբրհնէաց, զոր ասացեալ է
Բարսղի է հինգերորդ ամի Հայրապետ-նեան է Ահսարիա Աս-
պարփեացոց Ժապաի, յԱրտապետայ եբէր Խոսրով Բարգմա-
նիչ Տօրօրհնէքի կանոնն ոչ ինչ չունէ Հայաստանայց
Ակեղեցին առած սուրբ Բարսղիցն, բայց ի աղօթ-

քից: Երրորդն են Յովհաննէս Պլուզ վարդապետի, և միւս
ընթերցողաճներն սուրբ զրբէն, զորս չունի Յունաց Ակե-
ղեցին:

3. Օհանոն ասպաղարող կարգելոյ և արքայելոյ յԱսագ հինգ-
շաբաթո-սոր, երանելոյն Արքիեպիսկոպոսի Երանապետայո- գը-
րեալ է 21 ամի Հայրապետ-նեան էրոյ է դոստո-սորբ Սեօնի,
Արքիեպիսկոպոսի Բարգմանիչ Բերին է Հայո:

Անոն ասպաղարող կարգելոյ և արձակելոյ Ասագ հինգ-
շաբաթի օրը ասել է Բարսղ Ահսարացին, ինչպէս երևում
է Տաշոց զրբէն, և ոչ Աիւրեղ:

4. Օհայր օրհնէին, այսինքն զհանոն օրհնելոյ պետան, զոր
որբոյն Աիւրեպետի Աարգետնացոյ է արարեալ. (զորոյ պե-
տեալ զնիւրհնէն, որպէս և զԽոսրով յիշատակեալ զՍիւս-
րբէին):

Այս չկայ մեր Մաշտոցում:

5. Օհանոն ագապից հոգեհանգստի, և դասանայախաղին,
զորս է Նիկոսիբէս Ժապաի Տեառն Եփրեմի Ասորոյ էր արա-
րեալ յերրորդ ամի Հայրապետ-նեան էրոյ. Ղապրիկ Բարգ-
մանիչ եբէր յեթեառաստն ամի Բարգման-նեան որբոյն Սահակայ:

Այս յօդուածն է կարծիքական, զի Գրիգոր Աիւսացին
զրեց սուրբ Աիւրեմի վարքը, բայց ոչ նորա նիկոսիբիա քա-
ղաքի մէջ, ոչ նորա հայրապետ լինելն և ոչ քահանայա-
թաղն է յիշատակում: Իսկ որ գրում է թէ Ղազըրիկ թարգ-
մանիչ բերաւ քահանայաթաղը սուրբ Սահակի թարգմա-
նութեան 13 տարին, այս ևս չէ ուղիղ, զի սուրբ Սահակ
թարգմանութիւնը սկսեց 411 թ. և Ղազըրիկ, որ նա ինքն
է Ղազար Փարբեցի ուղարկուեցաւ Յունաստան և Աղէք-
սանդրիա սուրբ Սահակի թարգմանութեան 23 տարին, և
վերադարձի ժամանակ սուրբ Հայրապետն վախճանած էր:
Եւ 9-դ յօդուածում ասում է թէ սուրբն Սահակ աւե-
լացրեց եօթն աւետարան, բայց ընդ հակառակն վախճա-
նալ քահանայի օծման կարգի ժամանակ պղնձները չունի

ոչ մի Լեկեղեցի, և այն ասացեալ է մեծն Ներսէս Հայրապետ իւր մահուան ժամանակ, նմանապէս և աղօթքն. Երբ խնորեմ է Քէն Ռաբաւոյ Ռաբաւոյ, իսկ աղօթքն Աստուծոյ հոգոյ և արեւելի մարմնոյ, և երգն է հանգիստ Քէն. Յաւորոս Տեառն եղբօր ասացեալ է, զորս ունին և Յոյնք, ուրեմն քահանայաթաղն գրել է սուրբն Սահակ. և յետոյ աւելի ծաղկեցրել են նորա յաջորդներն, մանաւանդ Յոհան Մանգակունին:

6. Իսկ զՏեառնականն և զաղբհեմն Յոհանն Եպիսկոպոսն է արարեալ, որ չորրորդն էր աստուծոյ:

Սուրբ Սահակի կանոնի մէջ գրած է, թէ աղօրհնէքը սահմանեց սուրբ լուսաւորին Պրիգոր:

7. Իսկ զՍահակարեմն, թէ ուրոս Եպիսկոպոս Պապիւնայ Կապաթի հրամանաւ որքոյն Եպիսկոպոսն արարեալ յերկրորդ թեմայոցն որքոյն հօրն Եմանի. երկրորդ Սիւնայոցն որքոյն լինին:

Եյլ թէ ոյլ և երբ բերաւ Հայաստան, չէ յիշում անունը:

8. Իսկ լուսն գրաւորացոյց և կիսասարկաւորաց և նկարեալ Լիւեղեցոյ, և յետոյ, որոնք Լիւեղեցոյ դեմէ, և զնշար որքոյն է հանգիստ փոխել, այս յիշարան որքոյն Պրիգորն է աստուծոյ:

9. Իսկ զԿահանայօրհնէմն, որքոյն Սահակոյ է գործեալ. յետ 21 ամի արեւելիսկոպոսն լեւան իւրոյ, և է Կահանայաթաղն այլ յաւել լեւան աստուծոյ, նոյնպէս և զաղբարհանաթաղն արար է Կահանայ որաւոր է Սահակարեւոյս է լիպարանա որքոյն Հոգի օրհնանց, զի յետ որքոյն Պրիգորն ՆժԵ ամ, մինչև յայն լայր հնոյն լարելին:

Եյս յորդուածն նոյնպէս Հաստատում է. որ քահանայաթաղն սուրբ Լիւեղեմնը չէ, այլ լուսաւորինն է, վասն զի կասէ թէ. մինչ յայն լայր հնոյն լարելին:

10. Յետ այսորիկ գրի անդ, թէ զնշարեմն և զԼիւեղեցոյ օրհնէմն, զարեւել Կահանայ և Կահանայ, ոյն և Կահանայ և հան-

գրելն աստուծոյ, աստուծոյ և Պրիգորն լեւան, Կապ օրհնելոյ, և Կապի դեմէ, և Կահանայն և Կահանայն, զայս Սահակոյն է արարեալ, որ չորրորդն էր ի որքոյն Պրիգորն մինչև յայն:

§ 17. Պ. Նաշոյ գիրք:

Հ. Օրհնէ է Նաշոյ գիրքն:

Պ. Նաշոյ գիրքն է քաղուած հին և նոր Ատակարանէն իւրաքանչիւր աւուր պատշաճի կարգեալ, զորս կարդում են ճաշուայ ժամին:

Հ. Ո՛րք են սահմանողներն:

Պ. Լեկեղեցոյ սուրբ Հայրապետք, իսկ մեծի պահոց ընթերցուածներէն Յաւորոս Տեառն եղբօր սահմանեց քահանայն ընթերցուածներ, և Աիւրեղ Լորուսաղէմի Հայրապետն աւելացրեց տասնութինն, բոլորն յիսուն և ինն:

Հ. Երբ սկսաւ մարգարէական և առաքելական թղթերի կարգաւ:

Պ. Առաքելոց ժամանակ, զի նոքա որպէս Հաստատութիւն Պրիստոսի անօրէնութեանց կարդում էին մարգարէականը, և յետոյ մտաւ առաքելականի կարգաւ:

§ 18. Ե. Յայտառոյ:

Հ. Օրհնէ է Յայտառոյ:

Պ. Յայտառոյն է սրբոց վարքագրութիւն, գրած ամսաթուով և օրաթուով, այսինքն նոցա նահատակութեանց կամ մահուան օրերով, և այս պատճառաւ կոչուում է Յայտառոյ:

Հ. Երբ եղաւ սովորութիւն սրբոց վարքի կարգաւ:

Պ. Պետ առաքելական դարում, սովորութիւն էր որ և իցէ անձին նահատակութեան օրը պատմել ժողովորեան նորա

կեանքը, որպէս զի լսողները վառուին և քաջալերուին սուրբ հաւատով յուսով և սիրով. և հետեւին նոցա կեանքի սրբութեան:

Հ. Հայաստանեայց Ակեղեցւոյ մէջ երբ սկսաւ:

Պ. Պատմութիւնն մեզ այսչափ է ցուցանում. որ Վրիգոր Սագիստրոսի որդին Վրիգոր Բ. ընտրուելով Սաթղիկոս 1065 թ. թարգմանեց Յոյն և Եսորի լեզուներէն սրբոց վկայաբանութիւնքը, և այս պատճառաւ կոչեցաւ Վայաթէր: Եպա Վրիգոր Վ. Սաթղիկոս, եղբայր Անրսիսի Շնորհալոյ, որ նստաւ 1113 թ. լրացրեց Յայսմաւուրը մինչև իւր ժամանակը, և սահմանեց կարգաւ Ակեղեցւոյ մէջ օրաթուով, վասն որոյ կոչեցաւ Վայաթէր քաղ: Իսկ սուրբ Սարգիս կենսագրութիւնը Շնորհալին թարգմանեց Եսորերէն: Եւ յետոյ Իսրայէլ քահանայն 13 դարում ի նորոյ կարգի դրաւ Յայսմաւուրը Աննական վարդապետի խնդրանք, և այս է ընտիրը: Ուրեմն Հայաստանեայց եկեղեցին գործ է դրել Յայսմաւուրը 12 դարի սկզբում, սակայն այս 19 դարում Եստուածաբան Վրիգոր դպիր Փէշտամալճեան առաւել ևս զտեց և մաքրեց Յայսմաւուրը քան զառաջինները:

§ 19. Օ. Տօնացոյց:

Հ. Օրհնէ է Տօնացոյցն:

Պ. Տօնացոյցն է քանոն և առաջնորդ ամենայն տօնակատարութեանց ժամանակների, շարականների, սաղմոսների, ընթերցողաճների, և հոգևոր հանգէսների կատարելուն:

Հ. Երբ սկսաւ տօներն:

Պ. Պատմութիւնն ուսուցանում է, որ առաջին երեք դարերում սրբոց նահատակութեան օրերումը կատարում էին նոցա յիշատակը, և չորրորդ դարումը մեր լուսաւորին սահմանեց Հռիփսիմեանց և Վայանեանց, Յօհաննու Ա-

րապետի և Աթանաղիոսի տօները և այլն: Ապա հինգերորորդ դարում Սրբոյն Սահակ Պարթևի գործակցութեամբ Սուրբ Սեբարդ շինեց տօնացոյցը մինչև իւր ժամանակ, և ինչպէս հին ձեռագիր տօնացոյցներէն երևում է, որոյց յիշատակները կարգեց ուտիք և օթնեակների շորս օրը: Յետոյ հեա զհեա, հարստացաւ տօնացոյցն Ակեղեցւոյ նահատակներով և սուրբ կեանք վարողներով մինչև 15 դարը, և կարգեցաւ ևս տօն աշխատեցողաց հնոց և նորոց յայտեց և անյայտից:

Հ. Հայաստանեայց Ակեղեցւոյ տօները շարժական և թէ անշարժ:

Պ. Շարժական են, և պատճառն է երկու, մի որ պատի և տէրունական օրերը չունինք սրբոց տօն, ինչպէս ունին Յունական և Առաքինական Ակեղեցիքն, և այս պատճառաւ նոցա տօները անշարժ են. և երկրորդ՝ Հայաստանեայց Ակեղեցւոյ տօները շարժում է Օգոստիկը, որովհետև Օգոստի օրուայ տօնախմբութիւնն են կոխուած, և այն մի և նոյն ամսոթմոսին չեն կատարուում, զի նորա միջոցներն են սկսած մտարի էն մինչև ապրիլի, ուստի և տօները շարժում են, սակայն տնի և մի քանի անշարժ տօներ տէրունական, որք էն Ղազարեղ և Սկրաութիւն յունվարի 6: Թլլոտաութիւն յունվարի 13. Տեսունընդատաջ փետրվարի 14: Եւտիք ապրիլի 7. Ծնունդ սուրբ Սուրբն ակաթեմբերի 8. երկն աւազ ընծայումն սուրբ Սուրբն ի տաճարն նոյնմբերի 21: Յըղութիւն սուրբ կուսին ի յԱննայի դեկտեմբերի 9:

Հ. Տօնացոյցն ինչ բանի վերայ է շինուած:

Պ. Տօնացոյցն շինուած է տօնարի վերայ, և երբ որ 551 թ. փրկչական աւարտուելով 532 շրջանը Սոփէա Բ. Սաթղիկոս ժողովեց տօնարադէտ անձիք, որ Հայաստանեայց Ակեղեցւոյ տօները ուղղին և կորցի դնեն, որպէս զի այլ ևս չհանդիպին դժուարութեանց և չհեռանան ուրիշ Ակեղեցեաց, և նորա նորոգեցին տօնարը, որպէս քանոն ամեն

նայն տօնակատարութեանց, և ամարի նորոգութիւնն, քա-
տացու նոր թիւ, որ կոչուում է թուական Հարց, սկսելով
փրկչական 552 թ. և նորանով վարուում է եկեղեցին, բայց
առ հստակեցով պահատութիւն, կրկին նորոգեցաւ, զի Ա-
նատուս Աթոռակոս 661 թ. յանձնեց Մաթեմատիկոս
Անանիա շրակացուն շինել անշարժ ամսար, և նա կատա-
րեց այն առաջարկութիւնը, բայց Աթոռակոսի մա-
հարամբ մնաց անգործածելի և Եկեղեցին վարուում էր ասա-
ջին ամսարով: Իսկ 18 դարում արժանայիշատակ Ամեն
Աթոռակոս, անձն ամսարագետ կարգաւորեց ամսացոյցը,
(այսինքն) առաջին և երկրորդ հատորը, որով անհրաժեշտ
ապագայում է Հարց Եկեղեցին մինչև ջաջօր:

§ 20. Ա. Կանոն:

Հ. Օրինակն Կանոնը:

Պ. Եւ Տրաքանկութիւնը եկեղեցական: Կարգի կատարելուն,
և նորանիւրքին և արաքին քարեկարգութեանց, որով պի-
տոյ է պահպանել Աստուծոյ և նախնի սուրբ Հարց սուշմա-
նադրութիւնը, որ միակնակ կատարում են Աստուծոյ պաշ-
տութիւնն և արարողութիւնն ընդ հանգանակն Ա. Եկեղեցոյմը:

Հ. Ո՛րք են կանոնադիրքը:

Պ. Եւ արեւելք, արեւելքական և արդային ժողովներ:

Հ. Տիեզերական ժողովներն քանիսն է, ընդունում Հայաս-
տանեայց Եկեղեցին:

Պ. Երեքը. նիկիայի ա. 325 թ. Կոստանդնուպոլսի ա. 381
թ. և Եփեսոսի ա. 431 թ. նոյնպէս և Երեւելեան եկեղեց-
ւոյ կանոնները, քանի որ Աթոռակոսի եկեղեցին պահում էր
միութիւն և չէր բաժանուած, (այսինքն) մինչև 451 թ. կամ
Քաղկեդոնի ժողովը:

Հ. Ո՛րք են եկեղեցական քարեկարգութեան կանոններն:

Պ. Ղալաթիւնի սրբաւն:

§ 21. Եւ Եւրոպական կանոններ:

1. Երեւելեան կողմը աղօթել և երկիրպարանել:

2. Այլ բակի օրը տօն լինի և պատարար:

3. Պատարարի հացը լինի բարձր, և նայել օրը եպիսկոպոսին, և
գինին անշուր:

4. Այլ բակի օրը փարգան մարգարեական և անարեւական
զրկը, և ապա Եւրոպանը օրպէս կիւր և կատարու մն:

5. Հարակ Օրը լինի տօն և պաշտօնի յիշատակ ամենայն
մարտիրոսաց, և պատարար մատուցանել:

6. Նանդեան և միւրութեան տօնը կատարուի յունկարի
փեցին:

7. Քառարուն օր պահելն չարարանաց օրերէն առաջ, և
ապա կատարելն Օլաւիլը:

8. Օլաւիլն յետոյ կատարելն յետուն օր տօն յարութեան:

9. Օլաւիլն մինչև Համարձու մը օր է քառարուն օր ու-
սիք է, ու բախութիւն լինի, զի յարութեան օրեր են և փե-
սայն առարկանուն է, և Համարձու մն յետոյ պահելն:

10. Երեւելեան թիւն օրական միւրակ:

11. Եւ տուած պաշտութեան ժամանակ ասել Ղաւթի
սողմանը, և օրհնութիւնը:

12. Չօրեքշաբթի օրը պահել ի յիշատակ մասնու-
թեան Բրիտանի:

13. Ուրակ Օրը պահել ի յիշատակ չարարանաց:

14. Տեղումական տօններն առաջ հինգ օր պահել:

§ 22. Եւ Եւրոպական եկեղեցւոյ կանոններ:

14. Գաւառներին քահանայք առանց Եպիսկոպոսի կամ
քաղաքի քահանայի թողաորութեան պատարար չհատու-
ցանեն, Նեափեաթիայի 314 թ.

15. Ոչ որ չձեռնադրել առանց ընտրութեան: Անդրո-
փայ 341 թ:

16. Մէկ հպիսկոպոսի բանադրածը՝ ուրիշ հպիսկոպոս
չարձակէ: անդ:

17. Կիսապարկաւազունք չմերձենան սուրբ սպասին, և ոչ
ուրար ձգեն, նոյնպէս ստորին աստիճանաւորք ուրարով
չասն ուղմոս: Աստուծոյ 363 թ:

18. Եկեղեցւոյ մէջ հաց չուտել: անդ:

19. Կանայք չգնան բեմը: անդ:

20. Մեծ պահքում միայն շարաթ և կիւրակէ պատա-
րազ մատուցանել: անդ:

21. Պահոց օրերում պսակ չկատարել: անդ:

22. Տներում պատարազ չմատուցանել: անդ:

23. Եկեղեցում ասել սահմանեալ սաղմոսները և օրհ-
նութիւնքը, և կարդալ հին և նոր կտակարանը: անդ:

§ 23. Հայապատկանայ Էկեղեցւոյ կանոնները:

24. Պատարազը մատուցանել սուրբ տեղերում, կամ ուր
սրբոց մատուցել կան (*) խաղով. Աւարաշապատի ա. կամ Աս-
տուրշայ: 325 թ:

25. Վահանայ, որ յայտնէ խոստովանութիւնը զրկուի
աստիճանէն: անդ:

26. Եզդականութիւնը մինչև հինգերորդ պորտը չպսակել
Եւրիշապատ ա. կամ Բեթլէն Ներսիսի 365 թ:

27. Սուրբ սեղանը զարդարեալ պահել, ճրագի լոյսը ան-
պակաս, աւազանը սեղանի մօտ լինի: Աւարաշ է. կամ
Սահակայ պարթևի: 426 թ:

28. Սահմանեալ սաղմոսերգութիւնքը անխափան ասել:
անդ:

(*) Եւսիքն եկեղեցեաց և մատուցանելու մէջ:

29. Մկրտութեան ժամանակ կին չկանգնի աւազանի
մօտ: անդ:

30. Ընտրաֆահասները չպսակել, և հասակաւորները ա-
ռանց երկու կողմի հաւանութեան: անդ:

31. Վահանայք միարան կատարեն պաշտօնը: անդ:

32. Մէկ վարդապետի (իմա քահանայի) կողմ
խոստովանաորդին ուրիշն իրաւունք չունի արհա-
կել քանի որ կապուլն կենդանի է: Ահապէս
ա. 447 թ:

33. Ըմենայն շարաթ և կիւրակէ պատարազ մատուցա-
նել անխափան: Վրէնայ է. կամ Գ. Ներսիսի Եւրա-
կէցո- 527 թ:

34. Մկրտութիւնը եկեղեցւում կատարել, իսկ եթէ վը-
տանգ լինի տան մէջ: անդ:

35. Եպաշխարութեան խորհրդի համար զբամ չստա-
նալ: անդ:

36. Վահանայ, որ խոստովանութիւնը յայտնէ՝ զրկուի
կարգէն: անդ:

37. Եկեղեցւոյ մէջ ոչ որ չթաղել: անդ:

38. Ըմեն ամսուայ մէջ մէկ շարաթ պահել: անդ:

39. Եկեղեցւոյ ժառանգութիւնը չվաճառել:
Վրէնայ է. կամ Ներսիսի լինողի: 645 թ:

40. Եւրաթ օրը, և զատկի ճրագալուցին պսակ չդնել:
Վրէնայ է, կամ Յօհաննոս Օյնեցո- 719 թ:

41. Մեծ պահքում և զատկէն մինչև Հոգեգալուստը
պսակ չդնել: անդ:

42. Մեծ պահքի շարաթ և կիւրակէ պատարազ մատու-
ցանել: անդ:

43. Պատարազի հացը անխմոր, և զինին անջրախառ տա-
նել սուրբ սեղանը, ինչպէս Աւսաւորչայ աւանդութիւնն է:
անդ:

44. Պատարազի սեղանը քարէ լինի և ոչ փայտէ: անդ:

45. Եւ աղանք քորէ լինի եւ եկեղեցում հաստատած անոնք:

46. Մկրտութեան կարգը մինչեւ քաջէք ինչ պարտաւոր տաղմասը կատարել եկեղեցւոյ դռանը, եւ ստոր տանել երկնայն եկեղեցին ու մկրտել: անոնք

47. Պատկի խորհուրդը կատարել եկեղեցում, եւ քահանայ. որ կտարէ եկեղեցիէն դուրս՝ զսկսի կարգէն, եւ պատկածները երկին պատկել: անոնք

48. Եթէ խաչն օրհնած եւ օծած չլինի քահանայէն, երկրորդութիւն չտալ, զի չունի նա անտուածային զօրութիւն եւ տաքելական եկեղեցւոյ աւանդութիւնէն արտաքոյ է: անոնք

49. Քահանայք իրաւունք չունին պատարագի սեղան հաստատելու, կամ եկեղեցի օրհնելու: Պարտաւոր է. կամ Սեան Կաթ. 768 թ.

50. Եւ աղանք մաքուր պահուի, եւ մկրտութեան ջուրը անտուրք տեղ չթափեն: անոնք

51. Երկրորդ անգամ ամուսնացեալը չձեռնադրեն քահանայ: անոնք

52. Սուրբ խորհրդի նշխարը քահանայք պատրաստեն եւ ոչ աշխարհականք: անոնք

53. Մերձաւորները չպատկել մինչեւ չորս պորտը: անոնք

54. Երկնայն, թէ առանց մկրտութեան մեռնի, թաղման կարգ կատարել: անոնք

55. Քահանայի բանադրածը, ուրիշ քահանայ չունի իշխանութիւն արձակելու: Ներ. Է. Զորք.

56. Քահանայն առանց սուրբ ծածկութի չէ կորոզ ձեռն առնուլ Սկիհ կամ Եւտարան, կամ Խաչ, կամ միւս սրբութեանց մերձեալ: անոնք

57. Ծածուկ պատկ չկատարել, այլ յայտնի եւ հրապարակաւ: անոնք

58. Անաթողները եւ մարդաթողները առանց կոմսական

հրամանի չպատկել, եւ պատկար պիտի կարգէն: անոնք

59. Եթէ պատկն աղջիկ փախցնէ (արեւան) չպատկել: անոնք

60. Տղայն 16 եւ աղջիկը 13 տարեկան պատկել: անոնք

61. Բնու թեամբ պատկ չդնեն, զի անբնորոշն է: անոնք

62. Մերձաւորը պատկել, եթէ չորս պորտը լրացել է: անոնք

63. Քահանայն ուրիշ կազմած նշխարով պատարագ չանէ, այլ իւր ձեռով կազմէ: անոնք

64. Պատարագի զրկաւք, սուրբ եւ մաքուր ունել: անոնք

§ 24. Պարտաւոր:

Բնորոշութիւն:

1. Օրհն. Է. պատարագն:

Պ. Պատարագը քանի կնշմուկէ ընծայ, եւ այս անունով կոչուի, եւ չափարակաց Եւտարած պաշտութեան պիտի մասն, որով կտարարուի մեր Տէր Զատուի Քրիստոսի մարմնաց եւ արեւան ընծայութեամբ թիւն, ուստի եւ սահմանի պատկա՝ Պարտաւոր է խորհուրդը հաղորդութեան մարմնաց եւ արեւան Տէաւուն Զորք եւ Զորք Զատուի Քրիստոսի, որ ի ձեռն բանակարէն պիտի ընծայ մարտնչան Զոր Եւտարած, յանդարտապարտութեան, ի Զատութեան եւ ի Զորքութեան Զորք Զորք:

2. Եւր. եւ Զորքութեամբ կարելի է մատուցանել պատարագ:

Պ. Պատարագը կարելի է մատուցանել ամենայն օր, ինչպէս ստափիական գործի սովորութիւնն էր, բայց մի՛ չուցէ ժողովուրդն հաճարէ որպէս սովորական իր, սահմանեցին Եւտարիւրց յաջորդներն շարքի եւ կիւրակէ օրերը պատարագել, եւ սովորաբար այս կողմերը սկսուի է եւ աւարտուի է մինչեւ առան երկու ժամը, զի այս միջոցում մատուցու Պողոթմ յի Օրհն. մեր մեղաց հաւար. իսկ Եւտարածայանութեան

և Օշոտկի ճարագալուցին մատուցանու մէկ երկկային, առաւել հանդիսացնելու վաղուան այն մեծ երկու տօները, որ պէս երկու ծայրեր բաժանդակողներ մարդկային ազգի փրկութեան գործը:

Հ. Որ օրերում չէ կարելի պատարագ մատուցանել:

Պ. Առաջաւորաց պահի հինգ օրը, և մեծ պահքում բաց ի շարաթ և կիւրակէ օրերէն, նոյնպէս և հինգ նաւակատեաց կիւրակէից հինգ օրերը, վասն զի ապաշխարութեան օրեր են, թէպէտ շատ տեղերում մատուցանում են պատարագ նաւակատեաց շարաթներում:

Հ. Որպէս վսեմ է պատարագը:

Պ. Վասն զի այն է ամենավսեմ և ետական մասն քրիստոնեական Մատուած պաշտութեան, զի է յիշատակ շարժարանաց և մահուան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով փրկեցանք յաւիտենական դատապարտութենէ:

Հ. Ով է սահմանադիր պատարագի խորհրդին:

Պ. Յիսուս Քրիստոս իւր մատնութեան երկկային, երբ վերնաւանդ նստած էր աշակերտաց հետ սեղան՝ հին ուխտի զատիկը կատարելուց յետոյ, հաստատեց նոր ուխտի զատիկը՝ աւելով հաց, ասաց, Առէ՛ք, կերէ՛ք այս է մարմին իմ, սուր առաւ բաժակ, ասաց, Արբէ՛ք ի մահէ առնելու այս է արեան իմ նորոյ ստորի, հաղորդելով զայնտիկ Առաքելոց, պատուելից նոյա կատարել միշտ հաղորդութեան խորհուրդը, զայս արարէ՛ք առ իմոյ յիշատակ:

Հ. Յիսուս Քրիստոս զինչ մատոյց Հօր Աստուծոյ այս խորհրդի մէջ հացի ու զինւոյ նշանակաւ:

Պ. Այս խորհրդաբար սրբադործութեամբ Յիսուս Քրիստոս մատոյց Հօր Աստուծոյ հացի և զինւոյ նշանակաւ իւր մարմինը և իւր Երկնը զոհ աշխարհի մեղաց թողութեան համար:

Հ. Մեք ինչ եմք մատուցանում Աստուծոյ, կատարելով այս սրբադործութիւնը:

Պ. Եւ մեք մատուցանեմք Աստուծոյ նոյն իսկ մեծ պատարագը Մարմնոյ և Երեան Տեառն ի փառս, ի զթաշարժութիւն և ի շնորհակալութիւն նորա, և այսու որպէս թէ շարունակումենք զողջութայի զոհաբերութիւնը:

Հ. Ի՞նչ է ներկայացնում պատարագն ընդ արտաքին սրբադործութեամբ:

Պ. Ի՞նչ արտաքին սրբադործութեամբ պատարագն ներկայացնում է մեր մաքին զՅիսուս Քրիստոս, թէ որպէս նա զուշակեալ էր ի Մարգարէից, ինչպէս եկաւ աշխարհ, չարչարեցաւ, յարեաւ և համբարձաւ երկինքը, և այն ամենայն դաւանութիւնը, զորս խոստովանումենք հանգանակի մէջ:

Հ. Ինչ է կոչում պատարագի արարողութեան գիրքը:

Պ. Խորհրդատետր, կամ պատարագամատոյց:

Հ. Ո՞րք են խորհրդատետրի գրողներն:

Պ. Պատմութիւնն այսպէս է ուսուցանում խորհրդատետրի համար, 1. Թէ առաջին դարում պատարագի արարողութիւնն չունէր մի օրինակ սահմանեալ աղօթք, և այն կատարւում էր զիշերով, որպէս Հեթանոսաց և Հրէից բռնութեան պատճառաւ, նոյնպէս և հաւատացելոց աղատ ժամանակ ունենալու պատճառաւ, զի ամենայն ոք, եթէ չէր հիւանդ կամ չկար ուրիշ օրինաւոր արդեւք պիտի ներկայ լինէին այն խորհրդի կատարելուն, և հասարակաբար կլինէր սուրբ գիրք կարդալով, հոգեւոր երգերով քարոզութեամբ, զոր կատէին Ապոստոլոսը և քահանայք:

2. Այսին մի քանի եկեղեցիք, որք ունէին խորհրդատետր, ա, Երուսաղէմաց եկեղեցին ունէր տեառն եղբօր սուրբ Յակոբի պատարագամատոյցը, բ, Աղէքսանդրիայի եկեղեցին՝ Մարկոս աւետարանչին, գ, Հռոմայ եկեղեցին՝ Աղեմէս Ապոստոլոսինը: Այս պատարագամատոյցները բաց ի վերջնէն չկան իսկութեամբ, որպէս զի կարելի լինէր համեմատել, և անշուշտ զանազան էին աղօթքը, բայց հացի և զինւոյ սրբադործութեան նպատակն մի և նոյն:

3. Չորրորդ դարումը մեծն Բարսեղ Կեսարացի ժողովեց բոլոր պատարագամատոյցները, և կազմեց նորանցմէն մինը, և որովհետեւ շատ երկար էր այն, ուստի Յօհան Ոսկեբերան համառօտեց այն, որ ժողովուրդն չձանձրանայ երկարութենէն, և չզրկուի սուրբ պատարագը անանելուց:

2. Հայաստանեայց եկեղեցին որ խորհրդատեարն է գործածում:

Պ. Հայաստանեայց եկեղեցւոյ խորհրդատեարը 1. ուսաւորչի ժամանակէն յայանի է, որ Արքայի եկեղեցիէն էր բերել և ազգային զիր չունենալու պատճառաւ կատարուում էր նոյն խորհրդատեարով, որ էր Յունարէն, մանաւանդ որ այն ժամանակ ուսումնական և գործածական լեզու էր, և արեւմտեան մասն Հայաստանի էր ընդ իշխանութեամբ Յունաց, և որովհետեւ սրբոյն Բարսղի խորհրդատեարը գործածութեան մէջ էր Փոքր Հայաստանում, և ապա Ոսկեբերանինը Սոստանդնուպօլսում, և եկեղեցին գօլով մի մինչև 451 թ. Մեծ Հայաստանի եկեղեցին ևս ընդունեց զայնոսիկ:

2. Որ աղօթքն են Բարսղի և ուրն Ոսկեբերանի:

Պ. Սպաս դնելու աղօթքն Ոսկեբերանին է, 1. ամբրոնացին աղօթքը մինչև ընծայի վերաբերումը տալիս է Բարսղին, և մնացեալը՝ Ոսկեբերանին: Իսկ սկիհը վերաբերելուց յետոյ աղօթքը. Տէր Եփեսոս գործեանց, ասել է Յօհան Մանդակունին, և առաջին երկու աղօթքը՝ Պրիգոր Նարեկացին 11 դարում. բայց թէ այս երբ է մտել խորհրդատեարի մէջ յայանի չէ, միայն 12 դարում տեսնում ենք 1. ամբրոնացու պատարագի մեկնութեան մէջ, և երևում է որ եկեղեցին շուտով է ընդունել այս:

2. Պատարագն ի՞նչպէս էր սկսւում:

Պ. Շ'աշու ժամը—երեք ողորմեայն նախ ասելով, բայց 12 դարում, երբ որ Օսքարիա սպասալարի խնդրով՝ Սոյ ժողովն 1204 թ. վճռեց վրանով պատարագել, և առաջին անգամին Խաչատուր Արղապետ Տարօնեցի ասաց՝ ժամարարի զղեստաւորելու շարականը, Խորհուրդ Խորին. այնու-

հետեւ սովորութիւն եղաւ Հայաստանեայց եկեղեցումը երգել այն երգը զղեստաւորելու ժամանակ:

2. Պիշերային ժամը ինչ փոփոխութիւն է ստանում պատարագի օրը:

Պ. Եկեղեցական կանոններն, Յօհաննու () ձեռքու գրեւածն եկեղեցւոյ արարողութեան վերայ, և խոսրովու անձեացեաց Ապիսկոպոսի ժամագրքի մեկնութիւնն, ոչինչ փոփոխութիւն չեն ցուցանում, բայց 12 դարում Աերսէս Շ'նորհալի սուրբ Հայրապեան, պատարագի վսեմութիւնը ցուցանելու համար քան զմիւս Աստուածապաշտութիւնքը, աւելի հանդիսացրեց զիշերային ժամու կարգը, որ քէր զի Բաղաժ սաղմոսէն յետոյ երգում են յիշատակի քիշիք երգը. և զարթնցեալք քարոզը ձայնով. ապա առաջաւոր լուսոյ, կամ աղթարի առջնայն երգերը, և աղօթքէն յետոյ հանգստեան շարական ընդ ձայնին, զկնի սաղմոս և աւետարան, յետոյ առաջաւոր անեղ երգը ըստ ձայնին և հոգւոց:

2. Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատարագի արարողութիւնը ո՞վ է սահմանել:

Պ. Պատարագի արարողութեան կարգը առաջին երեք դարում հետզհետեւ ստացաւ հանդիսաւոր կատարումն, և էր ընդհանրական ամենայն եկեղեցեաց մէջ, զոր սուրբն Պրիգոր 1. ուսաւորիչ առնելով կեսարիայի եկեղեցիէն աւանդեց Հայաստանեայց եկեղեցուն, և այն արարողութիւնը մինչև այժմ ունի մեր եկեղեցին, միայն հինգերորդ դարում սուրբն Սահակ և սուրբն Մեսրոպ, ապա Յօհան Մանդակունի աւելի ճօխացրին դպիրներու երգերը, քան զառաջինը:

2. Ըստ լսեմ թէ ի՞նչպէս էր կատարում առաջին երեք դարումը, որպէս զի կարողանանք համեմատել այժմեան արարողութեան հետ:

Պս Եռաջին դարու մատենագիր և Պօղոս առաքեալի աշակերտ Ղիմենսիոս Արիսպագացին՝ երկրորդ Ապիսկոպոս Աթէնքի, գրում է եկեղեցւոյ քահանայապետութեան զրքի մէջ

(գիրք Բ. ԳԼ. 3) այսպէս՝ պատարագին կատարելով սեղանի վերա աղօթքը (այսինքն սպասը զնէլէն յետոյ) խնկարկելով իջնումէ անտի, և ժողովորդեան շուրջ գալով կրկին բարձրանումէ բեմի վերայ, և սկսումէ եկեղեցւոյ ձայնակցութեամբ սաղմոս, և նոյն ժամին պաշտօնեայն կարգումէ հին և նոր կտակարանը, ապա դաւանութիւնը: Յետոյ դուրսէն գալի եկեղեցիէն երեսայք (չմկրտածները), գիւհաւորներ և ապաշխարողներ, ու ներսը մնումեն արժանաւորներն: Իսկ սարկաւազներէն և կիսասարկաւազներէն ոմանք կանգնումեն եկեղեցւոյ դռների մօտ, և ոմանք ուրիշ պաշտօնի վերայ, և նախասարկաւազն վերաբերումէ սրբազան հացն ու բաժակը դէպի սեղանը, և պատարագին կատարելով աղօթքը՝ տալիս է ամենեցուն խաղաղութիւն, ապա ողջոյն են տալի միմեանց, և սկսումէ արժանաւոր քրիստոնէից կենդանեաց և ննջեցելոց անուններու յիշատակութիւն, ու յետոյ լուանումէ պատարագին ձեռները, և հացն ու զինին սրբադործելէն յետոյ ցուցանումէ ամենքին, և ապա հաղորդումէ ինքն, և ուրիշներն էլ հրաւիրումէ հաղորդուիլ:

Երկրորդ և երրորդ դարու մատենագիրներու Յուստինոսի, Հիպոլիտէսի, Որոգինէսի և Ալպրիանոսի գրածների մէջ գտանումենք պատարագի արարողութեան շարունակութիւնը: Սուրբ Խորհուրդի վերաբերելէն յետոյ սարկաւազն ձայն էր տալի՝ ընդհանրեցէ՛ք և համբարեցէ՛ք զՅիսուս խրիստոսը: Քաջանայն՝ է վեր ընթացեցո՛ցէ՛ք զՅիսուս ժողովուրդն: Ունի՛՛ք առ Տէր: Քաջանայն՝ գոհացարո՛ւք զՏէրան: Ժողովուրդն՝ արձան և իրա՛ն: Յետոյ երգումեն սրբեական երգը՝ առբէ, առբէ, առբէ, Տէր զօրո՞ւթեանց: Ապա էական բանը՝ Աւետիք է՛ք և Արք է՛ք յամեն: Յետոյ պատարագին աղօթումէր առ Աստուած ուղարկել սուրբ Հոգին առջև գրած ընծայի վերայ, և փոխարկէ հացն ու զինին ի Մարմին և Երիւն Քրիստոսի: Ատարելով այս հոգեւոր և

անարիւն զինման խորհուրդը: աղօթումէր առ նա՝ եկեղեցւոյ և աշխարհի խաղաղութեան համար, թագաւորաց, զօրաց, եկեղեցւոյ անդամոց յաջողութեան համար, հիւանդաց բժշկութեան և նեղացածներու օգնութեան համար: Ապա յիշատակումէր նահապետները, մարգարէքը, առաքելներն և մարտիրոսները: Աւերջապէս երգումէին Տէրունական աղօթքը Հայր Տէր: Եւ երբ որ քահանայն կասէր ի պէս-նիսն պէս: Ժողովուրդն աղաղակումէր՝ Միայն առբէ, Քայն Տէր, Յիսուս Քրիստոս: Եւ ապա երգ՝ ճաշակեցէ՛ք և րեւելէ՛ք զիստեղծ Տէր, և հաւատացեալք հաղորդումէին սուրբ Խորհրդին քահանայի ձեռով: Ատարագն աւարտումէր զոհացողական փառաբանութեամբ և արձակման աղօթքով:

Հ. Օգնէ՛ք են պատարագի նշանակներն:

Պ. Հաց բաղարջ, և զինի անջուր:

Հ. Խորհրդակաց հացն հասարակաց բառով ի՞նչ է կոչւած:

Պ. Նշխար:

Հ. Ի՞նչէս պիտի լինի նշխարի արտաքին ձևը:

Պ. Բոլորակ, և մէջ տեղը տպած խաչելութեան պատկեր:

Հ. Քանի՞ նշխարով կարելի է պատարագել:

Պ. Միայն մէկ նշխարով:

Հ. Հայաստանեայց եկեղեցին ընչո՞ւ է կատարում պատարագը բաղարջ հացով:

Պ. Հին ուխտի օրէնքն ստուերակերպ նկարագրումէր նոր ուխտի եկեղեցին, ինչ ժամանակ Աստուած Խորայեցւոց ազգը պիտի ազատէր Ազիպտական ծառայութիւնէն Մովսէսի ձեռքով հրամայեց ժողովորդեան, որ բոլորովին խմորը անհետ առնեն մինչև եօթն օր, և բաղարջ ուտեն եօթն օր և բաղարջն օրինակ էր տէրունեան կուսածին մարմնոյն: Եւ օրինադրեց Աստուած ամենայն տարի նիսան (Մարտի) ամսի 14 ին կատարել Ազիպտոսէն ազատութեան յիշատակը: Նմանապէս մանանայն, զոր Խորայեցւոյք 40 տարի

անապատում անխմոր հացի պէս եփելով ուտում էին, օրինակ էր կենաց հացին, նոյնպէս առաջաւորութեան հացն, զոր զնում էին վկայութեան խորանի սեղանի վերայ էր բաղարջ, ինչպէս ապացուցանում է Աքիմէք քահանայի խօսքն ասացեալ Ղաւթին, թէ հագ պիղծ (այս ինքն խմորուն) չկայ, այլ առաջաւորութեան սուրբ (անխմոր) հացն: 1 Թադ. ԻԱ. 4:

Արդ Յիսուս Վրիստոս մարգկային աղատութեան գործը սկսեց բաղարջակերաց տօնի առաջին օրը, որ շրէայք համաձայն օրինադրութեան բաղարջ էին պատրաստել, ուրեմն և Վրիստոս, խորհրդական սեղանէն առաւ բաղարջ հաց, և տուաւ իւր Մարմնոյ նշանակ, տալով՝ այս է Մարմնի, զի կուսածին և անախտակիր մարմնոյն պատշաճաւոր է բաղարջն օրինակ լինել, և ոչ թէ խմորեայն:

Հ. Խմորն ի՞նչ նշանակութիւն ունի նոր ու խաի օրէնքի մէջ:

Պ. Խմորն նոր ու խաի օրէնքի մէջ նշանակութիւն ունի չափութեան և երբեմն աղանդի, ինչպէս Վրիստոս ասաց աշտ կերտաց՝ պիտի լինուի ի խմորաց Սաղոմոնեաց և Փարիսեացոց: Սաղոմոնեցիք էին աղանդաւորներ, իսկ Փարիսեցիք կեղծաւորներ (Մար. Ժ. Գ. 6—12: Ղ. Լ. Ժ. Բ. 1): Երբեմն չարութեան և անդգամութեան, ինչպէս Պօղոս առաքելն կասէ՝ Օտաթի թիւնս Վրիստոս, այսոհեան արասցուի քոյն, թիւնս ի խմորն հին և թիւնս ի խմորն զարդաւորն և անգիտութեան, այլ յանխմորն արագութեան և ճշմարտութեան: (1 Կորն. Ե. 7. 8.): Կան շատ վկայութիւնք Աստուածաբան վարդապետաց բաղարջ լինելու համար, որպէս և Պրիգոր Աստուածաբանի զատիկ ճատի մէջ, թէ խմորեայն ոչ լինի կենդանական հաց:

Հ. Հայաստանեայց եկեղեցին ընչո՞ւ է անջուր զինով պատարագում:

Պ. Հայաստանեայց եկեղեցին է միայն անջուր զինով պատարագում, ինչպէս սուրբ Լուսաւորինն ասանդել է. նախ՝

որովհետեւ Վրիստոսի արիւնն լինելով անապական միաւորեալ անապական բանին հետ, վասն որոյ ի նոյն խորհուրդ և նորա արեան բաժակը անապական եմք կատարում, և հասարակական անունէն ևս յայտնի է, որ անջուր զինին անապական է կոչուում, ուրեմն ջրախառն չի կոչուի անապական:

Եւ դարձեալ երբոր Վրիստոս առաւ ձեռին բաժակը և ասաց՝ այս է արեան իմ նորոյ ուրախ, աւելացրեց և այս՝ ոչ արեան ի բերդոյ որդոյ, մինչև արեանց պատշաճ յեղ նոր յարգացութեան շօր լինոյ: Սուրբն Յօհան Ոսկերիան այսպէս է մեկնում, թէ՛ այսո՛ւ զիս՝ զարհուրանալով արեանի իւր, զի էն ոճանի, որ ի սուրբ խորհուրդն զոր ի կէտ արեանէն ի բերդոյ որդոյ ասէ, և որքան գինի, և ոչ զար թանկ:

Հ. Որո՞յ համար կրճատու ցանուի պատարագն:

Պ. Ամենայն Վրիստոնէի համար, թէ կենդանեաց և թէ ննջեցեցեաց:

Հ. Ո՞վ ունի իրաւունք պատարագելու:

Պ. Միայն քահանայն:

Հ. Ո՞ւր է կարելի մատուցանել:

Պ. Եկեղեցիներում, և օրհնեալ մատուռներում, որոց մէջ կան բարձրացած բեմեր, և նոցա վերայ օծեալ վեմ, որ կոչի «եղան»:

Հ. Հարժական սեղանի վերայ կարելի՞ է պատարագ մատուցանել:

Պ. Այո, երբոր հարկը պահանջում է, 1, ուր ոչ եկեղեցիկայ և ոչ մատուռ, միայն պիտոյ է լինի օծեալ վեմ, զի առանց վեմի և ոչ եկեղեցւոյ մէջ կարելի է պատարագել. 2, պատեւրաղմի դաշտում, որպէս Վարդանանց ժամանակ, ինչպէս կըղըն եղելէ, և «եղան» ուղղեալ զամենասուրբ խորհուրդն Կաթարեցին, և որպէս Չաքարիա սպասաւարին վճռեց Սոյ ժողովն շարժական սեղանով պատարագել. 3, երբոր անքրիստոնեայ աշխարհում, եթէ լինի քահանայ, որպէս Հա-

յատարանի աւերածութեանց և դերութեանց ժամանակ շատ է պատահել:

Ա. Ի՞նչ պատրաստութիւն է հարկաւոր պատարագէն առաջ:
Պ. Ժամարար քահանայն նախ պատրաստում է զինքը հըսկումով և աղօթքով, կարգալով սաղմոս և նարեկ, յետոյ խոստովանում է քահանայի առջև, և ապա մատուցանում է պատարագը՝ նոյնպէս հարկաւորէ մարմնոյ լուացումն և հանդերձի մաքրութիւն, նա մինչև իւր շարթթական պաշտօնի աւարտիլը և յետ նորա այլ ևս երեք օր մնում է եկեղեցւոյ սենեկում, առանց դնալու իւր սուռն:

§ 25. Բացարարութիւն Պատարագի արարողութեան:

Ա. Ի՞նչ է նշանակում քահանայի աւանդատուն մտնելն և զգեստաւորելն:

Պ. Վահանայի աւանդատուն (խորան) մտնելն և առաջին հանդերձի մերկանալն, և ուրիշ պայծառ և փառաւոր ըզգեստի հագնելն կնշանակէ՝ թէ մերկացաւ մեղքի հանդերձը և զգեսաւ նորը, նորոգուած սրբութեամբ և արդարութեամբ, ուստի և ասում է խորհրդական սաղմոսը՝ Վահանայք քո զգեստն զարդարութեամբ, և ասողք քո ընծաւով ցնծասցեն, սողմոսի միւս բանքը նոյն միտքը ունին, ապա սարկաւանդն է ասում, խնդրեացոք հաւատով քարոզ, և քահանայն աղօթում է առ Վրիստոս, որ զգեսեալ էօ զայս որպէս հանդերձ Կեր թեր Յիսուս Վրիստոս, և այլն. յիշելով նորա մարդեղութիւնը, յաւիտենական քահանայապետ լինելը, երկնային հանդերձը այս ինքն է հոգոյն սրբոյ շնորհքը, որով զարդարուած էր մարդն. և խնդրում է արժանաւորել զինքը մաքրութեամբ և սրբութեամբ ծառայել անմահաբար և անարիւն պատարագին, և ապա զգեստաւորում է:

Ա. Ո՞րք են ժամարարի զգեստներն:

Պ. Սաղաւարա շապիկ, փորուրար՝ գօտի, բազպաններ, վական,

շուրջառ: Իսկ եթէ Նշխարաւոր է, և միփորոն, կոնքեռ (աղբ-րակալ), և սաղաւարտի փոխանակ թագ (խոյր) երկվեղկեան:

Ա. Ի՞նչ կնշանակէ սաղաւարտն:

Պ. Սաղաւարտն է նշան փրկութեան և հոգեւոր զրահ պատերազմելու սատանայական զօրութեան հետ. վասն որոյ և ծածկելու ժամանակ ասում է, որից որից սաղաւարտն փրկեալ է զլուր իմ պատերազմելու ընդ զօրութեանս, և նշանաւոր է:

Ա. Ի՞նչ է շապիկն նշանակութիւնն:

Պ. Շապիկն է ներքին հագնելու հանդերձ սուրբ Մթանասի տակով (ջատ. բ. եր. 604) էր կտաւ, և նիկիփորի ասելով (եկ. պատ. զիրք Ժ. զլ. 4) էր սպիտակ, նշանակում է հանդերձ նախկին մաքրութեան և անապականութեան, և հագնելիս ասում է, զգեսց Կեր թեր Յիսուս Վրիստոս, և այլն:

Ա. Ի՞նչ կնշանակէ փորուրարն:

Պ. Փորուրարն նշանակում է Վրիստոսի ամբողջ լծի բառնալը եւր պարանոցի վերայ, և հագնելիս ասում է, զգեսց Կեր պատերազմելու ընդ զօրութեանս, և այլն:

Ա. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի գօտին:

Պ. Գիտնեսիոս Արիսագացին (ՅՂ. քահան. եկ. զլ. 15), համարում է նշան հոգեւոր արթնութեան թշնամու զօրութեանց դէմ, և կապելիս ասում է, Շուրջ պատերազմելու հաւատոյ զմէջս որպիսի թոյ և ծառայ, և այլն. իսկ Ոսկերեքանն (Մեկ, Սորնթ. ծառ 26) կասէ՝ պատրաստ լինել ծառայելու, և զօրութիւն ծառայութիւնը կատարելու, ըստ այնմ, և գօտի ընդ մէջ ածեալ պաշտեացե պնաս:

Ա. Ի՞նչ կնշանակէ բազպանն:

Պ. Բազպանն է ձեռներու կամ բազուկներու զօրութեան նշան, ինչպէս Սահան թշնամեաց դէմ. որպէս զե կարող լինի սրբութեամբ սպասաւորել Աստուծոյ, վասն որոյ և հագնելիս ասում է Կեր պատերազմելու ընդ զօրութեանս, և այլն.

Ոտորիս (գիրք Ա. զԼ. 215) սորա գործածութիւնը դառնաւ է Աւաքիոց ժամանակ:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ լակար:

Պ. Այնպէս զնում են ուսին ստորանկեալ միջքի վերայ կառուով, նշանարդարութեան լուծը կրելու, կամ Խիզորի ասելով (թուղթ 136, գիրք Ա.), նշան գիւտի մոլորեալ ոչխարին: զոր Յիսուս զբաւ ուսի վերա, վասն որոյ գնելիս ասում է, զգէցո՞ւ պէ՞ր պարանոցի ինչ զարդարութիւն:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի նոսրորդն կամ շաւրջան:

Պ. Շաւրջանն Աւսերիոսի ասելով (գիրք մ. զԼ. 4) էր քահանայական վերարկու երկայն և անթև, ըստ Ոսկերեանին է արդարութեան զգեստ, ըստ Գերմանոսի (եկ. պատմեր. 150) է օրինակ ծիրանի հանդերձին, զոր չարչարանքի օրը ձգեցին Վրիստոսի վերայ, և հագնելու ժամանակ ասում է, պէ՞ր, ողորմութեամբ քով զգէցո՞ւ ինչ զգէսապայծառ, և պարսպաւ ընդդէմ ներգործութեան զարէն, և այլն:

Հ. Ի՞նչ է Լափիորոն:

Պ. Լափիորոն է Յունական բառ, զոր կրումէ Ապիսիոպոսն շաւրջանի վերայ ձգած կուրծքի և միջքի վերայ մինչև ոտները, և զարդարուած է խաչերով:

Հ. Օրինչ է Բաֆն:

Պ. Բաֆն է երկրիեղևան զլեարի Ապիսիոպոսական՝ զայս յիշում է Աւսերիոս (եկ. պատմ. գիրք Ա. զԼ. 4) Գրիգոր Ազգնազացին կոչում է խոյր, թէպէտ ձեռք չէ նկարում, այլ յայտնի է, որ Հին ուխտի եկեղեցիէն է առած, միայն ձեռք փոխած. Ապիսիոպոսն զգեստաւորելու ժամանակ նախ զնում է սաղաւարտ, և զգեստաւորելէն յետոյ թաղ, այս յայտնի ցուցանում է որ Հայաստանայց եկեղեցին 11 դարուց առաջ չէ ունեցել, զի զգեստները առել է Արտաշէսի եկեղեցիէն, ինչպէս միւս արարողութիւնքը, և առնողն է սուրբ Առաքելի, որ սնաւ, մեծացաւ և ձեռնադրեցաւ Արտաշէս ի թիւս այլ զգեստաց սաղա-

ւարտով, որպէս մինչև ցայժմ Արեւելեան եկեղեցին ունի, բայց երբ որ Ռուբենեանց իշխանութիւնը ծագեցաւ Արեւելիայում, և Ատաթն ունեցան երթեկութիւն, մանաւանդ խաչակրաց պատերազմի ժամանակ, և Ահմէտ Ա. թագաւորէն յետոյ Ատաթն արքայազունք սկսան թագաւորել Արեւելիայում, մինչև անդամ ունենալ պալատում Ատաթն կրահաւորներ, և ոմանք Հայոց Աթոռիկոսներէն Ատաթնական ծխով վարել, որ սկսաւ Գրիգոր Անաւարդի հոգով և մօտը Ատաթնացեալ Աթոռիկոսի ժամանակ, թագը կամ խոյրը անշուշտ պիտոյ էր ընդունել. և մնաց նորա ժամանակէն սկսած գործածութեան միջ. որմինչև ցայժմ չարունակում է:

2, Ապիսիոպոսն եկեղեցւոյ միութեան դարերը կանսնէք որ քահանայք չեն զրաժ զլեւին սաղաւարտ, որպիսի օրէնք պահանջումեն Յունաց և Ատաթնաց եկեղեցիքն, ի հարկէ միութեան ժամանակ պիտի այնպէս վարուէր և Հայոց եկեղեցին, զի սաղաւարտն. ըստ Յունաց Պլուտար. է նշան իշխանութեան, և ո՞վ արդեօք է իշխող մէկ թեմի կամ վեճակի ըստ հոգեւոր հասկնի թէ ոչ եպիսկոպոսն, իսկ քահանայք են պաշտօնեայք և ոչ իշխող, ուրիմ և չունենին իրաւունք դնելու զլեւին սաղաւարտ այլ թէ երբ սկսան քահանայք ծածկել թաղը, ոչինչ տեղեկութեան նշոյլ և հեք անդամ չկան պատմութեան մէջ, և զուցէ երբ որ 13 դարուն Հայոց եկեղեցւոյ Աթոռիկոսներն և Ապիսիոպոսներն սկսան գործածել Հռոմէական եկեղեցւոյ թաղը, այն ժամանակ հրաման եղաւ քահանայից ծածկել սաղաւարտն:

Հ. Օրինչ է Կանգնան:

Պ. Կանգնան է որպէս հոգեւորական մաղախ, կամ որպէս ինչան զենքակին Յիսուսի:

Օգիստաւորելուց յետոյ յիշելով իւր առաջին անմեղութեան պատմութեան և փառքը՝ զոր ունէր զբախտի մէջ, ասումէ, Յնժապէ անյն ի՞նչ պէ՞ր, զի զգէցոյց ինչ հա-

դիւրի միջոցներն և պատճառներն արտաբերելու, իբրև վերջին
էր ինչ պատիւ, և որպէս հարան պարտաւորութեան պատճառով պէտք
է. Օգնատաւորելու ժամանակ զպիւրքն ինչ ևն հրդում:

Պ. Խորհուրդ խորին, խորհրդաւոր շարականը, որի գեղեցիկ
միտքն այս է:

Առաջին տան մէջ՝ երկնային զօրութեանց—հրեշտա-
կաց սանդղազործութիւնն է յիշում:

Երկրորդ տան մէջ՝ Ազամայ ստեղծութիւնը, և նորա փառ-
քով զարդարուիլը:

Երրորդ տան մէջ՝ աշխարհի փրկութիւնը և մարդկային
բնութեան նորոգութիւնը Քրիստոսի չարչարանքով:

Չորրորդ տան մէջ՝ Հոգւոյն սրբոյ իջնելը Առաքելոց վե-
րայ, և խնդրելը նոյն Հոգւոյ հեղուքն և մեր վերայ:

Հինգերորդ տան մէջ՝ եկեղեցւոյ սրբութիւնն է յիշում:

Վեցերորդ տան մէջ՝ Քրիստոսի փրկագործ խաչելու-
թիւնը, իսկ մնացեալ երկու տներու մէջ քահանայական
զգեստների յիշատակութիւնքը և նշանակութիւնքը:

Իսկ վերջին տանը առած է ծաղկազարդի շարականէն և
խնդրում է պահել եկեղեցին անշարժութեան և հաւատա-
ցեալները խաղաղութեան մէջ:

Չիտարարելուց յետոյ դարձ և քան պատարաբէրը խորանն: Կանգ-
նում է արեւմտ, և լուսնում է յեւելքը:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ Յիսուսի լուսնային:

Պ. Քահանայի ձեռներու լուսնային կնշանակէ սրտի սրբու-
թիւնը և մաքրութիւնը զանազան մեղաց կեղտերէն. որ սրբ-
ութեամբ ծառայէ սուրբ խորհրդին, վասն որոյ և ասէ,
լուսնային արեւմտեան զի յիսուս ի՞, և շարժելուց զեկեղանով Ժողովուրդ:

Յետ այսորիկ քահանայն հրապարակաւ ասում է համառօտ խոստո-
յանութիւն մեղքերի, որպէս զի և ժողովուրդն ևս խնդրէ նորա համար
թողութիւն Աստուծոյ, և կարողանայ վստահութեամբ մտնել սուրբ
սեղանին մեծ խորհուրդը կատարելու: Ուստի ժողովուրդն բերանէն
քահանայից մէկը մաղթում է Աստուծոյ ողորմութիւնը, որ թողու-
թիւն տայ նրան, և ժամարարն փոխադարձն է ասում, Աղարեոյց և

զիւղ Ժարտաբէրն Աստուծոյ: Յետոյ ժողովուրդը խնդրում է նորա մէն յի-
շիլ զինքեան սուրբ պատարաբի առջև:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ աղաղակեցէ՛ք փոխը:

Պ. Երբ որ փոխադարձ ընդունումն մեղքերի թողութիւնը,
եկեղեցին ուրախութեան ազազակներով հրաւիրում է զա-
մէնքը ծառայել Աստուծուն և օրհնել նորա անունը:

Ապա սարկաւազն քարոզում է ժողովրդեան սուրբ եկեղե-
ցեան աղաղակեցէ՛ք քահանայն՝ ի մեջ քահանայն, և համ-
բուրելով բեմի ճակատը, ազազակում է, հարկ տալով ուսու-
նոյ Աստուծոյ աստուծոյ, որ սրբաւոր անկողնային զանգեցնելու
ի՞, և սարկաւազի հետ տուն առ տուն ասելով եղանակէ
բեմը: Եւ երբ որ կանգնում է սեղանի առջև, սարկաւազն
քարոզում է ժողովրդեան օրհնել զայն Աստուծոյ, որ ար-
ժանի արաւ զմեզ փառաբանել զինքը այն սուրբ տաճա-
րում, և քահանայն ասում է, ի յարկն արեւմտեան և ի արեւո-
ջան փառաբանեալ: Յետոյ սկսում է աղօթել առ Հոգին
սուրբ ի ծածուկ, իսկ զպիւրքն երգում են մեղեդի:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ Ժողովուրդն բառն:

Պ. Մեղեդի, Յունարէն, Դեւ Դեւօթի, կնշանակէ մեղքերգու-
թիւն, կամ յօդերգութիւն:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ առ Հոգին սուրբ աղօթելն:

Պ. Եթէ Եպիսկոպոս է ժամարարն ծունկ չորած է կարդում,
իսկ եթէ քահանայ՝ կանգուն. և այս է խորհուրդը, որ ա-
մենայն անօրէնութիւնք Քրիստոսի կատարեցան Հոգւոյն
սրբոյ գործակցութեամբ, և նորա ձեռով կատարելագործե-
ցաւ Քրիստոսի եկեղեցւոյ շինութիւնը, ուստի և այժմ որ
հանգերձեալ է կատարել անտրիւն զինման անմահ զառին
մեծ խորհուրդը, վասն որոյ խնդրում է նորա գործակցու-
թիւնը:

Հ. Քահանայն ի՞նչպէս է դնում սպասը:

Պ. Պալով ընծայարանի առջև՝ սարկաւազը մատուցանում է
նշխարը և զինին, քահանայն նախ առնելով նշխարը՝ զնում

է մազզմայի վերայ ասելով՝ Յնչապա՛ Տէաան Տերոյ և իրէն Յնչապա՛ Վրիստոսի, ապա ածում է զինն սկզու մէջ ասելով, Յաղագս յնչապա՛ն իրիւթորթ անթէն-նէան Տէաան Տերոյ և իրէն Յնչապա՛ն Վրիստոսի: Վրիստոսի յիշատակ է կոչում հացն ու զինն նորա անսուտ խոսքերով՝ զայս արարէ՛ աս իմոյ յնչապա՛ն, որով նորա մահը մեր փրկութեան համար յիշում է շօր Աստուծոյ առջև, և նորամով շարժում է զնա զէպի հաշտութիւն և զուծ:

Յետոյ կարդում է Ոսկեբերանի աղօթքը. Տէր Աստուծոյ Տեր, որ զնչապա՛ն հայրս՝ զպէս Տէր Յնչապա՛ն Վրիստոսի, մազութում է որ նա ինքն օրհնէ այն առաջադրութիւնը, և յիշէ մատուցողը, և որոց համար կըմատուցանուի այն աստուածային խորհուրդը: Ապա ծածկում է սկիհը քողով ասելով սաղմոս, որի լատինացի թարգմանութիւնն զիսկապա՛ն և այլն: Զ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի սուրբ ընծայի վերայ երեք անգամ խաչակնքելով ասել՝ Զոգին ասորք եկեացէ ի քեզ, և զըսանքն Բար յիշայն հովանի լինի ի վերայ քո:

Պ. Այս է խորհուրդն, որ ինչպէս շողին սուրբ գործակից էր Վրիստոսի մարմնաւորուն սուրբ կուսի արգանդում, նոյնպէս և այժմ գործակից լինի հացի և զինեոյ փոխարկուելուն ի Մարմին և յԱրիւն Վրիստոսի:

Ապա ինչո՞ւ է ինկրիւթով ժողովրդան շորք և իրէն Բարձրանում է:

Զ. Ի՞նչ կնշանակէ քահանայի խնկարկելով իջնելն եկեղեցւոյ մէջ, և կրկին բարձրանայն բեմի վերայ:

Պ. Խնկելն սեղանի շուրջ և իջնելն, և ժողովրդեան շուրջ պտըտելով խնկելն և դարձեալ բեմի վերայ բարձրանայն՝ այս կնշանակէ թէ՛ որպէս Աստուած իւր լուսափայլութիւնը տալիս է հրեշտակաց և մնում է իւր մէջ, և տէրն իւր Մարմինը՝ մարդկան, զորս միացնում է իւր հետ, այսպէս և քահանայն, որ է պատկեր Աստուծոյ՝ խնկարկութեամբ կնշանակէ, թէ և սո իրան տուած պարգևները բաշխում է ամենեւին ինչև նուաստագոյնը, որպէս քարոզութիւնը, կնիքը

և ձեռնադրութիւնը. խնկոց օրինակաւ՝ անուշահոտ շնորհքը ամենքի վերայ սփռում է ի մացականապէս, որպէս և խոնկը մարմնաւորապէս, և որպէս Վրիստոսն իւր փրկարար արդիւնքները շնորհելով մեզ՝ համբարձաւ իւր սրբութեան խորանը, միշտ բարեխօսել առ շայր վասն մեր, այսպէս և քահանայն դարձեալ բարձրանալով բեմի վերայ մանում է սուրբ խորանը, որ է սուրբ սեղանը, առաջն Աստուծոյ, բարեխօսել առ Աստուած ժողովրդեան համար, և մատուցանել աղօթքը Աստուծոյն:

Յետոյ սարկաւազն ձայն է տալիս քահանային Օրհնէա Տէր, և քահանայն՝ Օրհնէալ Թագաւորութիւնն շօր և Որդւոյ և Զոգ-ոյն Սրբոյ:

Ապա ասում են ժամանայ, շորքան, վերաբերում են աւերարանը, երգում են երեքորեան երգը. Կարող են մարգարէական և տառաւելան գիրք յետոյ աւերարանը և հաւարոյ հանգանակը:

Զ. Ի՞նչ կնշանակէ ժամանակն:

Պ. Ժամամուտ կընշանակէ մուտ (սկսանելն) պատարագի ժամին, այսինքն առաջին երգելու բան դպիրներէն, զոր երբեմն ձայնաւոր էր այլ այժմ հասարակ ձայնով է ասում դպիրը. ժամամուտն ասում են աւուր պատշաճին (*):

Զ. Ի՞նչ կնշանակէ Աւերարանի վերաբերելն:

Պ. Աւերարանի վերաբերելն սեղանի հիւսիսային դռնիցն հարաւային դռնով դէպի ժողովուրդը, կնշանակէ Յիսուսի Վրիստոսի քարոզութեան սկզբնաւորութիւնը զկնի մկրտութեան, և լոյսը Աւերարանի առջև, կնշանակէ Յովհաննէս Մկրտիչն—տիրոջ ճանապարհ պատրաստողն, որ էր ճրագ վառեալ և ծագեալ (Յով. 1, 35): Կամ որպէս

(*) Ժամամուտ բառի նշանակութիւնէն երևում է, թէ արարողութիւնն զգեստաւորելոց սկսած մշտն ժամարարի կրկին բարձրանալը բեմի վերայ, է պատրաստութիւն պատարագի սկսելուն, և բուն պատարագը սկսումն, երբ քահանայն ասում է, Օրհնէալ Թագաւորութիւնն շօր և Որդւոյ և Սրբոյ Զոգ-ոյն որին հետեւում է ժամամուտն:

Մովսէս Աինս ստրի վերայ առնելով Աստուծոյն պատգամ-
ները բերաւ Խորոյնէան ժողովրդեան մէջ, այսպէս և սար-
կաւազն առնելով ժամարարէն, որ է օրինակ յաւիտենական
քահանային, սուրբ Աւետարանը, սեղանէն վերաբերում է
դէպի ժողովուրդը:

Հ. Ո՞րն է երեքսրբեան երգն:

Պ. Սուրբ Աստուծոյն, զի քահանայն ըստ օրինակի Քրիստոսի
ժողովրդեան շուրջ գալուց յետոյ մանուկ է վարագուրի
ներքին կողմը յանդիման լինել Աստուծուն, այսինքն սեղա-
նին, վասն որոյ ժողովուրդը միաբերան երգում են ի դէմս որ-
դոյն ըստ պատշաճի աւուր՝ Սուրբ Աստուծոյն սուրբ և հոգի
սուրբ և անմահ որ խաչէցայ վասն մեր սղործեալ մեզ, այս ինքն,
Աստուածդ մարմնացար, հոգիդ տկարացար, անմահդ մե-
ռար մեր փրկութեան համար: ողորմեա մեզ, և սորամով
յիշում ենք նորա երախտիքը. քահանայի ծածուկ աղօթքը
ևս նոյն միտքը ունի:

Հ. Ընչո՞ւ պատարագի ժամանակ չեմք կցում սուրբ Աս-
տուածի հետ խառնութեամբ:

Պ. Փառաւորութիւն է առ սուրբ Աստուածածինը, և պատարա-
գի ժամանակ չունինք կարօտութիւն ուրիշ անձի բարեխօ-
սութեան, զի ինքն Քրիստոս է այն միջոցին բարեխօս, որին
քահանայն մատուցանում է մեր աղաչանքը:

Երեք սրբեան փառաբանութիւնէն յետոյ սարկաւազը քարոզում է
աղօթել աշխարհի խաղաղութեան և եկեղեցւոյ հաստատութեան հա-
մար, Հայրապետի, ուղղախառ Եպիսկոպոսոց, Վարդապետաց, քահա-
նայից և եկեղեցւոյ ուստի, թաղաւորաց, իշխանաց քահանայից, զօրաց
և ննջեցեոց համար: իսկ դպիրքն ամէն մէկ տանը պատասխանում են
որէր սղործեալ յայնչում:

Հ. Ընթերցուածներն ի՞նչ կարգով են կարդացում:

Պ. Երբ որ քահանայն կասէ՝ զի ողորմեա և ճարդասէր էս Աստ-
ուծոյն Գլուխ, դպիրն ձայն կուտայ ալելուիայ, ալելուիայ, այս-
ինքն օրհնեցէք զԱստուած, փառք տուէք Աստուծոյ, և
ըստ պատշաճի աւուր կասեն երկու տուն սաղմոս, ապա կը

կը կարդան նախ՝ մարգարէականը և յետոյ առաքելականը,
և ամենքի վերջը Աւետարանը:

Հ. Ընչո՞ւ է այդպէս կարգադրուած:

Պ. Սուրբ գրքի ընթերցումն է ժողովրդեան համար իրաւոյ
և վարդապետութիւն, և նախագուշակ Քրիստոսի տնօրէ-
նութեանց, վասն որոյ նախ կարդում են մարգարէականը, որը
Հոգւով սրբով յառաջագոյն պատմեցին Քրիստոսի մարմ-
նաւորութիւնը, հրաշագործութիւնքը, քարոզութիւնը, չար-
չարանքը, մահը, յարութիւնը, և համբարձումը, և ապա
առաքելականը, որպէս ականատես վկայից այն ամենայն նա-
խագուշակութեանց կատարման: Յիսուսի Քրիստոսի վերայ,
և նորա ամենայն փրկարար տնօրէնութեանց, և վերջումն
Աւետարանը՝ որպէս հաստատութիւն և կնիք այն ամենայն
ընթերցուածներին:

Հ. Ո՞րպիսի հանդիսով է կարդացում Աւետարանն:

Պ. Աւետարանի կարդալն մեծ բացառութիւն ունի ամենայն
ընթերցուածներէն: Այն կարդում են առանձին հանդիսով.
սարկաւազն ձայն է տալի օրին, քահանայն՝ խաղաղութիւն-
ամենեցոյն, դպիրքն, Եւ- ընդ հոգոյս Կոթող, սարկաւազը եր-
կուշա՞ռ-Եւ-Կոթող լուսարար կարդացողն, որոյ
Աւետարանի Յիսուսի Քրիստոսի որ ըստ Մատթեոսի, (կամ
Մարկոսի, Ղուկասու, Յովհաննու), դպիրքն Կոթող Կեղ,
որէր Աստուծոյ մեր, սարկաւազն, պատգամ, ժող, Աւե
Աստուծոյն:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում օրին:

Պ. Օրթի է Յունական բառ, և կը նշանակէ ուղիղ, այս ինքն
ուղիղ կանգնել ոտին, ուղղութեամբ և մաքով ակա՛նջ
դնել Աւետարանի կարդալուն:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի խաղաղութիւն ամենեցոյն, զոր քահա-
նայն շուտ շուտ կրկնում է:

Պ. Այս խորհուրդն ունի, Քրիստոս իւր ծննդեամբ ձգեց նախ՝
խաղաղութիւն երկնքի և երկրի մէջ, ինչպէս հրեշտակներն

երգեցին, և ապա մկրտութենէն յետոյ սկսաւ քարոզել աշխարհին արքայութեան Մեծաբանը, և ուսուցանել հաշտութեան ճանապարհը: Զօր Մտաւորացի հետ իսկ մասնութեան երեկոյին աւանդեց առաքելոց ասելով զհապաղութիւն զիս քան յեղ, զհապաղութիւն զիս խոստովանելով (Յով. ԺԳ. 27) և քահանայն առնելով ի Վերիստոսէ խաղաղութիւնը, տալիս է ժողովրդեան:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի և ընդ շաբաթ քառեմ:

Պ. Թէ այն խաղաղութիւնը լինի և նորա շոգւոյ հետ, որպէս զի կարող լինի վերցնել խռովութիւնը, որպէս յաւիտենական քահանայապետն վերցրեց, և ձգեց հաշտութիւն Զօր Մտաւորացի և մարդոց մէջ:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ երկնաշէնութեամբ խառնուի:

Պ. Այն թէ Մեծաբանը լսէ ժողովուրդը երկնաշէնութեամբ, որ միմեանց հետ չնօսին, ամենայն զգայարանք փակեն մարմնականէն, ուղիղ կանգնեն, միտքը ուղղին զէպի սուրբ Մեծաբանը—նոր ուխտի օրէնքը լսելու և կատարելու, ապա վերաբերողն ձայնումն որչոյ Մեծաբանի Յիսուսի Վերիստոսէ, նոյն ժամին զպիտքն գոչումն փառք քեզ քեզ Վառանձիկ, այսինքն փառք քեզ, որ արժանի արարելը զմեզ լսել քո քարոզութիւնը, և ուսուցանումես մեզ յաւիտենական կեանքի ճանապարհը:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ պատգամ:

Պ. Պատգամն է Յունական բառ, և կթարգմանի ախանջ զբէր կամ բարձր նայեցէ, ոչ միայն մարմնական ախանջներով և աշերով, այլ և հոգւոյ և մտքի. պատգամն աւսումն է պատարագի երեք նշանաւոր ժամերին, 1, Մեծաբանի վերաբերմանը կամ սուրբ Մտաւորացիին, 2, Մեծաբանը կարդալու, և 3, ի պիտքսն որչոյցին:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ ասէ Վառանձիկ:

Պ. Այն, թէ Մեծաբանի հեղինակը ոչ թէ Մեծաբանի ներքն են կամ կարգացող քահանայն, այլ է Վառանձա-

մարդն Յիսուս Վերիստոս:

Հ. Ի՞նչու և՛ք Մեծաբան կարդալիս մոմեր վառում խնկարկում:

Պ. Եւ օրէնքի խորհուրդ, զի երբոր իջաւ Մտաւորացի Մինա լեռան վերայ, եղան որոտումն, փայլատակներ, հնչումներ, ծուխ, և Մովսէսի ձեռով տուաւ Խաղաղացւոց օրէնքը, այսպէս և նոր ուխտի օրէնքն է նկարագրում, օրթի, պոստումն, բուրբառի ձայնը որպէս փողերի հնչումները, մոմերը՝ որպէս հուրը, և խունկը՝ որպէս ծուխը, սարկաւազն որ է Մովսէս, նախ կարգում է ծածուկ քահանայի առջև. և որպէս թէ նորամէն ուսնալ, դառնում է զէպի ժողովուրդը և բարձրաձայն կարգում է, և աւարտելուց յետոյ ժողովուրդը կրկին փառք կուտայ Մտաւորուն, որ իւր կամքը յայտնեց մարդկան:

Հ. Մեծաբանէն յետոյ ընչու և՛ք ասում հաւատոյ հանգանակը:

Պ. Հաւատոյ հանգանակը, որ է Հաւատաւոր, ասում ենք այն պատճառաւ, թէ մարդարեւական և առաքելական դրուածներին և Մեծաբանի համառօտութիւնը բովանդակում է նորա մէջ, խոստովանում ենք, թէ առաքոյ նորա չունիմք ուրիշ հաւատալիք, այն է մեր ուղղափառ դաւանութիւնը, այն է եկեղեցւոյ անսխալ և ճշմարիտ վարդապետութիւնը. և աւարտելուց յետոյ նորոգում ենք աղանդաւորները, հրեափոխները և հերձուածողները, ասելով. իսկ որք ասեն էք երբեք յորժամ ոչ էք Որդին, և կամ երբեք յորժամ ոչ էք ասորի, կամ էլ յաւ եկեղեցւոյ, կամ յայլ մէկու մէկ ասեն լինել զորդին Վառանձիկ, և կամ զասորի կամ էլ զասորի և ինչ փոփոխութիւն և ասորի կամ այլալեւի, զայնպիսին նորի Սաղմոսիկ և ասորի կամ ասորի եկեղեցի:

Հ. Ի՞նչու և՛ք ասում Հաւատաւոր ձեռնամաճ:

Պ. Ամենայն ուղղափառ քրիստոնէից եկեղեցեաց միութեան նշան, մէկ հաւատոյ դաւանութեամբ:

Հաւատաւքէն յետոյ սարկաւազը քարոզում է ժողովրդեան, որ հաւատով խնդրեն Աստուծոյն իւրեանց աղօթքը ընդունելու, և մեղաց թողութիւն, և իւր ողորմութեան շնորհքը տարածէ ամենքի վերայ, քահանայի ծածուկ աղօթքը նոյն միտքը ունի: (*)

Հ. Ի՞նչ բանի մէջ, է կայանում պատարագի զլեւաւոր մասը:

Պ. Սուրբ ընծայի վերաբերման մէջ, մատուցանել Հօր Աստուծոյ նորա բարերարութեանց համար և նորա շնորհական ողորմութիւնը խնդրելու համար, որով սկսւում է զլեւաւոր մասն:

Հ. Ի՞նչ է ներկայացնում արտաքին արարողութիւնն:

Պ. Ներկայացնում է հաւատացելոյ մտքին Յիսուսի Վրիստոսի խորհրդական ընթրիքը, նորա չարչարանքը, մահը, համբարձումը և երկրորդ գալուստը:

Հ. Ի՞նչպէս է սկսւում ընծայի վերաբերումն:

Պ. Որովհետեւ ժամանակ է սուրբ ընծայի վերաբերելու, ուստի սարկաւազն հրամայում է աղաղակելով՝ Մէ՛ յ+ յերեւոյնց, մի՛ յ+ ի Եւրահամարեց, և մի՛ յ+ յապաշխարողաց և յանձարեց մեր յեւոյն յաստատանքային խորհուրդ:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում մի՛ յ+ յերեւոյնց քարոզն:

Պ. Այս քարոզն քրիստոնէութեան առաջին դարումն սկսաւ, զոր կասէին ընծայի վերաբերելուց առաջ, և սարկաւազներն դուրս կը հանէին եկեղեցիէն չմկրտածները, թերահաւատները, ապաշխարողները և անմաքուրները, իսկ այժմ թէպէտ հինը յիշեցնում է, բայց ոչ զոր չեն դուռս հանում, վասն զի երեսայ չկայ, այլ ամենեքեան մկրտուած են, նմանապէս առաքելական դարում քրիստոնեայք շուտ շուտ էին հաղորդւում, համարեա թէ ամենայն օր, ուստի միշտ կային ապաշխարողներ, և ապա տարին միանգամ, և ապաշխարողներ չկան:

Հ. Ընդուն է վերաբերումն առաջ ժամարարն զգեաւորէն մի քանիսը հանում, եթէ Նպիսկոպոս է՝ եմփորոնը, թա-

(*) Յունական եկեղեցին մինչև մի՛ յ+ յերեւոյնց քարոզը անուանում է պատարագ անխարեց, և ապա պատարագ կարգելոյ:

ղը. իսկ եթէ քահանայ է՝ սաղաւարտը:

Պ. Որովհետեւ մինչև այն ժամը պատարագին որ օրինակ և նմանութիւն Վրիստոսի, իսկ այժմ է սպասաւոր ամենամեծ խորհրդոյ հաղորդութեան, զի ինքն թաղաւորն և քահանայ յապեան Վրիստոսի խորհուրդն է մտանում:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի վերաբերումն:

Պ. Յիսուսի Վրիստոսի կամաւորութեամբ գալը խաչի վերայ բարձրանալու, փոխանակ ամենեցուն պատարագը հաշտութեան Հօր. որով սրբեց արեւելքը մեղքէն, և պատարագւում է այն սեղանի վերայ՝ որ մարգարէք դուշակեցին այս խորհուրդը, վասն որոյ ժողովուրդը սարկաւազի ձեռով իւր կողմէն մատուցանում է ժամարարին, որպէս միջնորդի և սպասաւորի սուրբ ընծային, որպէս թէ ասելով՝ դու եկիր սուրբ սեղանի առջև միջնորդել Աստուծոյ մօտ ժողովրդեան փրկութեան համար, վասն որոյ հարկաւոր է մատուցանել Հօր Աստուծոյ մեր կողմէն ընծայ և մեք չունիմք ուրիշ նախապատիւ և պատուական քան զայն նշանակը մեր փրկիչ Վրիստոսի Մարմնոյ և Երեան և նորա յիշատակը, ա՛ռ և մատո՛ւ Հօր:

Հ. Ի՞նչ պէս կատարւում վերաբերումն:

Պ. Երբոր դպիրքն երգում են սրբասացութիւնը, սարկաւազն հանդերձ պաշտօնեաներով, բուրվառով, մոմերով և քըշոցներով գնում է դէպի ընծայարանը, նախ խնկարկում է, ապա բարձրացնելով սկիհը, սաղմոսում է Հայրեան Եհար զիսորան Խոր, և ինքն որպէս փեսայ զի Ելանէ յասագասար Խորի, և ցնծայ նա որպէս հայկայ յրեւանալ զանապարհ Խոր, յետոյ դառնում է դէպի արեւելք ասելով՝ Զանապարհ արարէ՛ք այն մի՛ որ նապի յերեւոյնց յերեւոյն ընդ արեւելս, ապա հարաւ դառնալով ասէ, Աստուծոյ մեր ի հարաւայ երեւոյն և ասորէն ի Փարսան Ելանէ, և մատուցանում է սուրբ ընծայն ժամարարին տուն առ տուն սաղմոսելով՝ Համբարձե՛ք ի զանապարհս յեր ի վեր և մոյցե ի սագասար փարսայ: և այլն. իսկ ժա-

մարարն ընդունելով զայն ցուցանում է ժողովրդի անասն-
լով ծածուկ, օրհնեալ եկեալ յանսն պետան, և բաղմեցնում է
սեղանի վերայ, ու լուսնում է մասնորի ծայրերը:

Ն. Ահրաբերումի աղօթքը առ ոչ է ուղղում:

Պ. Մինչև վերաբերումը քահանայն ուղղում էր աղօթքը առ
որդին Աստուած, և ապա ուղղում է առ Հայրն, և սկսում է
միածին որդւոյ անօրէնութիւնք՝ յիշել և հաշտութեան
պատարագ ընծայել նմա, զի նորամով շարժ է Հօր Աստու-
ծոյ գութը առ մարդիկ:

Ն. Ի՞նչ կնշանակէ ժամարարի լուսնալը մասնորու ծայրերը:

Պ. Փոքր և ներքի մեղաց մաքրելը:

Յետ այսորիկ հետեւում է ողջոյնը:

Ն. Ի՞նչ խորհուրդ ունի քարոզն ողջոյն պատճառից ի հաճ-
բայր սրբոյնէան:

Պ. Որպէս զի մերձենալ խորհրդին սրբութեամբ, շաղկապուինք
միմեանց հետ արտաքին սուրբ համբուրիւ, ցուցանելով
ներքինը թէ՛ մի հաւատոյ յոյսի և սիրոյ շաղկապով կազ-
մումենք հաւատացեալներս մի անձն, մի սիրտ և մի հոգի
ի մի գլուխն Յիսուս Վրիստոս վասն որոյ ժողովուրդն կը
պատասխանէ Վրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ, որ էն Աստու-
ածն ասա Բաղդեցաւ, մեր փրկիչ մարմնով յայտնուին եմք
յիշում աշխարհի վերայ և նորա բաղմէն խաչի սեղանի վե-
րայ, խաղաղութեան յայն հնչեցաւ, հրեշտակաց երգն եմք կրկ-
նում, որ Վրիստոս իւր ծննդեամբ խաղաղութիւն ձգեց
երկնքի և երկրի մջ, ասրբ ողջունէս հրաման պատաս, ող-
ջոյն և խաղաղութիւն մի նշանակութիւն ունին (ղուկ. իղ.
36. Յով. ի. 19): Ինչեղիս մի անձն եղև հաճեալս յօր լրման
պատաս, Համբոյրն որպէս լրութեան՝ և կկղցին (հաւատա-
ցելոց ժողովը) շինեց մի անձը, Բնածնութիւնն հեռացաւ, սեր
յընդհանուրս սիրեցաւ: Իւ. յորդորում են զմիմեանս միաբե-
րան օրհնել միասնական Աստուածութիւնը, որպէս սէրօ-
բէքն:

Առ աջին երեք դարումը քրիստոնէայք ընդգրկում էին և
համբուրում էին զմիմեանս փոխադարձաբար, մարդիկը մարդ-
կանց և կանայքը կանանց. իսկ յետոյ վերացաւ այս սովո-
րութիւնը, և միայն ողջունումենք միմեանց ասելով՝
Վրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ:

Ն. Ի՞նչ կնշանակէ քարոզը՝ Ահի- Կայցոս, Երէն-դիւ- Կայցոս,
Բարսոս Կայցոս, և Կայցարոս զգոյնութեամբ, և որ զկնի:

Պ. Ողջունելուց յետոյ մերձենում է ժամանակին հօցը և զինին
սրբագործելու. ուստի սարկաւազն կրկին և կրկին զգուշա-
ցնում է ներկայ եղածները ահով ու երկիւղով և բարեպետ կանգ-
նիլ՝ և զգուշութեամբ նայել որով շարժում է զոսա փառք
տալ Աստուծոյ բարեպաշտութեամբ, հոգեոյ հանգստու-
թեամբ և մաքրութեամբ, խաղաղութեամբ և սիրով ընկե-
րաց հետ: Իւ. ժողովուրդն պատասխանում է Աստուծոյ, աս-
տեղ Աստուած: սարկաւազն կրկին քարոզում է ցուցանելով
հօցի և զինեոյ փրկարար մեծ զօրութիւնը՝ Պապարագ
Վրիստոս հարկ Բարս Կայցոս, և ժողովուրդն պատաս-
խանում է, թէ Վրիստոս դառն Աստուծոյ է ողորմութիւն և
խաղաղութիւն և պապարագ օրհնութեան: Ապա քահանայն
սուրբ երրորդութեան անունով օրհնում է զամենքը, ասե-
լով՝ շնորհ, սեր և Աստուածային սրբաբար զօրութիւնն Հօր
և Որդւոյ և Հոգւոյ Սրբոյ, Եղիցի ընդ յեզ ընդ ամենեւեանդ,
ժողովուրդն, Ահի: և ընդ հոգւոյդ Կոմ. այս ինքն մեր վերայ
և քո հոգեոյ վերայ եղեցի: յետոյ սարկաւազն հրամայում է.
զարտան զարտան, ամենայն իմաստութեամբ և զգոյնութեամբ.
Ի մեր ընծայեցոցեք զմիմեանս քան աստուածային երկն-դիւ: Թէ այ-
սու հետեւ իմաստութեամբ զգուշացէք ձեր մարմնոյ դռներին,
հոգի ի սէնեակ Կո և Կալեա զարտա Կո, (մատ. զ. 6), որք են հինգ
զգայարանքը, մանաւանդ աչերը և ականջները, հեռացրու
սիրտդ և միտքդ աշխարհային հոգսերէն զբաղմունքներէն և
մտածմունքներէն և բարձրացրո՛, միտքդ գէպի հոգեւորը և երկ-
նա յինը վասն որոյ և ժողովուրդն իւր պատասխանը ուղղում է

առ. Աստուած, «նի՞ժ աս +եղ Կէր ամենայն, սարկաւազն լսելով մեզմէն այս ձայնում, և Գոհացարաւ գտնուեալ Բոլորով արդեալ, այս ինքն արդէն սկսում է հացի ու զինւոյ սրբազործութեան խորհուրդը, գոհացէք Աստուծմէն բոլորով սրտով, որք արժանի եղէք մնալ սուրբ տաճարի մէջ տեսնելու և հաղորդ լինելու անարիւն զինման գառին Աստուծոյ, և ժողովուրդն պատասխանում է՝ արժան և երբ:

Հ. Ի՞նչպէս է սկսում սրբազործութեան խորհուրդն:

Պ. Սարկաւազի զոռշացուցանողական հրամանների ժամանակ՝ քահանայն ծածուկ աղօթում է առ Հայրն Աստուած, յիշելով նորա միածին Որդւոյ բարեբարութիւնը, և մեզ արւած շնորհքը, որ երկնային զօրութեանց հետ հոգեորական պար բռնենք, ապա բարձրաձայն հրամայում է ժողովուրդեան սերօքէից և քերօքէից հետ ի միասին երրեակ սրբապացութիւնը համարձակ երգել, և զպիւրքը նայն բռնելին երգում են, «սրբ, սրբ, սրբ, Կէր զօրութեանց լի են երկնք և երկիր փառք +ո, օրհնութիւն ի քարշոնա օրհնելու որ երկիր և Գալուց Ես անուամբ Կեանք, ողորմեա ի քարշոնա:

Ձայս երգում են առ որդին Աստուած, իսկ քահանայն աղօթում է առ Հայր:

Հ. Ի՞նչ պիտոյ է ասել այս երգի սկզբնաւորութեան և զօրութեան համար:

Պ. Այս երգը կազմած է հրեշտակաց և մարդկան փառարանութիւններէն, հրեշտակացն է՝ «սրբ, սրբ, սրբ, Կէր զօրութեանց, լի են երկնք և երկիր փառք +ո. զայս լսեցին խորհրդատես մարգարէն Ասայի և Աստուածաբան աւետարանիչն Յովհաննէս, իսկ մարդկայինն է՝ օրհնութիւն ի քարշոնա և այլն. զայս արտասանեցին Հրեշտակ, երբոր Յիսուս հանդիսով մտնում էր Արուստակ: Սուրբ եկեղեցին հրեշտակայինը միացրեց մարդկային երգի հետ այն պառաւանս, որ ուսուցանում է թէ աստուծային պատարագի ժամանակ հրեշտակներն միանում են մարդկանց հետ տէրը փառարանելու համար: Այս բոլոր երգը իւր ամբողջ կազմու-

թեան մէջ ունի հետեւեալ միտքը՝ սուրբ և ամենասուրբ է երրորդութիւն տէր զօրութեանց—երկնային զինուորութեանց: Աւ երկինք և երկիր լի են քո փառքով, սուր փրկութիւն երկնքի արքայութեան մէջ, օրհնեալ է որ գալուցն է Հօր Աստուծոյ անունով և փառքով:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ Ողորմեա:

Պ. Հրեից բառ է, և կնշանակէ կեցո տէր. կամ փրկեա զմեզ, և նոցա մէջ է փառարանական երգ:

Հ. Երբ է կատարւում հացի և զինւոյ սրբազործութիւնն:

Պ. Երբ որ քահանայն ասում է բարձր ձայնով էական բանը. Աւէ+, Կեւէ+, այս է Մամի ի՛, և Արքէ+ ի մամէ այս է Արքէ-ն ի՛: Աւ ասելուց յետոյ, և գոյս ի գոյս +եղ մայրացանէ՛ժ ըստ ամենայն և յաղագս ամենեցոն, քահանայն կոչում է զհոգին սուրբ և սրբազործում է հացն ու զինին:

Հ. Որչափ վսեմ է այդ սրբազործութիւնն:

Պ. Այս է վսեմ և ամենասուրբ արարողութիւն բոլոր պատարագի մէջ:

Հ. Ի՞նչ է պատճառն:

Պ. Որովհետեւ այս արարողութեան ժամանակ հացն ու զինին փոխարկւում են, կամ գայափոխւում են ի ճշմարիտ Մարմին Վրիստոսի, և ի ճշմարիտ Արիւն Վրիստոսի:

Հ. Ի՞նչպէս պիտի իմանամք բառս Գոյափոխութիւն:

Պ. Եկեղեցւոյ Աստուածաբան վարդապետը մեկնութեան մէջ կասեն՝ թէ բառովս Գոյափոխութիւն, չէ բացատրում կերպը, որով հացն և զինին փոխարկւում են ի Մարմին և Արիւն Վրիստոսի տեառն մերոյ, քանզի այս անհասանելի է ամենայն մտաց, և միայն Աստուծոյն զիտելի, այլ միայն հաւատամք զայն՝ թէ ճշմարտապէս, իսկապէս և էապէս հացն լինում է նոյն իսկ ճշմարիտ Մարմին Վրիստոսի, և զինին՝ նոյն իսկ ճշմարիտ Արիւն Վրիստոսի: Այս կատարւում է ներգործութեամբ Հոգւոյն սրբոյ:

Հ. Ի՞նչ պիտոյ է յիշել էական բանովս՝ Աւէ+, Կեւէ+ և Արքէ+ ի մամէ, և այլն:

Արիւն Վրիստոսի. ուստի և ասելով՝ որով զհայոց օրհնեալ Մարտին ճգնարարապէս արտացէս պետան մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի և Բաթալի օրհնեալ Արիւնն պոռագապէս արտացէս պետան մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի, զոյալիոխուում են: Յետոյ ասէ՝ Որպէս զի եղիցի սա ամենեցոն մեզ մերջեցելոցս յանդարարարարարութիւն, և Կառնութիւն և Երդութիւն մեզոց: Եւ մինչ զպիւրքն երգում են Հոգի Աստուծոյ, երգը, քահանայն ծածուկ աղօթում է առ Հայր՝ աշխարհի, եկեղեցւոյ, Եւրոպայոսաց, քահանայից, սարկաւազաց, թագաւորաց, իշխանաց, ժողովրդեան, ճանապարհորդաց, նաւորդաց, բարբարոսաց պատերազմերի մէջ եղածներու, օդի բարեխառնութեան, անդաստանների պտղաբերութեան, հիւանդաց բշխութեան, և յառաջագոյն ննջեցելոց համար:

Յետոյ հետևում է քարոզներն Աստուծոյ, Բարեբեկեց աջ կողմը և Կոհնութիւն և Կառնութիւն և Երդութիւն և այլն. ձախ կողմը:

Հ. Բնչո՛ւ է այդպէս:

Պ. Որովհետեւ սուրբն յաղթելով աշխարհային ամենայն ցանկութեանց՝ յաղթութեան զբոշակները ձեռներին դուրս գնացին աշխարհէն դէպի վերին աշխարհը, և կազմում են երկնքի արքայութեան մէջ յաղթական եկեղեցին, և են Վրիստոսի աջ կողմը, վասնորոյ նոցա անունները յիշատակում ենք աջակողմը. իսկ կենդանիքը, դեռ ևս լինելով աշխարհի վերայ կազմում են զինուորեալ եկեղեցին, և դեռ չեն աւարտել իւրեանց պատերազմը հոգւոյ թշնամեաց դէմ, ուստի յայտնի չէ՝ յաղթե՞լ են արդեօք, թէ ոչ, վասն որոյ նոցա անունները յիշում ենք ձախակողմը:

Հ. Պաշտօն է այժմ գտանին այսպիսի անձինք՝ որք յաղթութեամբ գնացել են այս աշխարհէն դէպի յաղթական եկեղեցին, ինչո՞ւ նոցա անունները չպիտի յիշատակել:

Պ. Եկեղեցումը սրբոց անունների յիշատակութիւնքը եղել են ժողովներով, և միայն յիշում է նոցա անունները՝ զորս տօնում է մինչև 15 դարը, և նորամէն յետոյ սուրբ կեանք ան-

ցուցանողներու համար, որք յայտնի են Աստուծոյ, սահմանած ունի աստուծոյ քարոզի վերջին տունը, ընդհանուր ամենայն հասարակելոց, արանց և կանանց, ժերոց և Կալայոց, և ամենայն լատին հասակի հասարակ է Վրիստոս ննջեցելոց, եղիցի յիշարարի և սուրբ պարարար:

Հ. Պաշտօն է յիշում է քարոզի Ժամանակ քահանայն որո՞ց համար է ծածուկ աղօթում:

Պ. Նախ յայտնի յիշում է Հայրապետի, թագաւորի անունները, և ապա ծածուկ ամենայն անձին համար կենդանեաց և ննջեցելոց, և մասնաւորապէս որոց համար կամենում է կամ խնդրած են, և յետոյ բարձր ձայնով ասում է, և եղիցի որդոնութիւն մեծն Աստուծոյ, և իրեն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի ընդ Յեզ ընդ ամենեւեան:

Յետոյ հետևում է քարոզ, ամենայն որքով զորս յիշարարեցաւ, և տեւրունական աղօթքը:

Հ. Ի՞նչ է խրախուսում զմեզ ասել տեւրունական աղօթքը պատարագի Ժամանակ,

Պ. Վահանայի մաղթանքը առ Հայր՝ և պոռ մեզ համարյալութիւն Բանալ զբերան մեր, կարդալ զբեզ երկնաորդ Հայր, երգել և ասել, (և զպիւրքն երգում են) Հայր մեր որ յերկնս ես:

Հ. Տեւրունական աղօթքի ո՞ր խոսքերն են յատկապէս վերաբերում հաւատացելոց պատրաստուելուն սուրբ հաղորդութեան:

Պ. Բառերս՝ Հայր մեր, — զհայ մեր համապապարհ պոռ մեզ պոռ, — և խոյ մեզ պարարի մեր, որպէս և մեծ խոյութիւն մերոյ պարարարանայ: Մանուկներուն բնական է խնդրել հօրմէն օրական հացը, և մեք քաղցած լինելով օրական հացին, դառնում ենք առ Աստուած, որպէս դէպի մեր հայրը, տեւրունական Մարմին ու Արիւնն են մեր հոգւոյ համար օրական հաց, և այժմ դրած են սուրբ սեղանի վերայ, զոր տեսանելով՝ աղաղակում ենք առ երկնաւոր Հայրը, տուր, արժանի արա զմեզ այս հոգւոր և անմահ կերակրին, առանց

Պ. Այն, որ առաջին բարձրացնելու ժամանակ երկիւղ ձգեց նոցա սրտի մէջ, ասելով. Ի պէտքս պէտք, այժմ հռոմեացնումէ այն երկիւղը, և քաջալերումէ, թէ արդարև սա է միայն սուրբ, և սրբութիւն սրբոց, բայց իւր մէջ չէ պահում այն մաքրութիւնը, այլ անցուցանում է և մեր մէջ շնորհքով: Եկէ՛ք ամենեքեան և վայելե՛ք այս սրբութիւնը հաւատով, յուսով և սիրով: Սա է կեանք՝ ոչ մարմնական, այլ հոգեկան. Սա է յոյս ոչ ապականացու փառքի, այլ անապականի, զոր յարութեան ժամանակ կստանամք, սա է քառութիւն և թողութիւն մեղաց: Յետոյ դպիրքն առնելով քահանայի յուսադրութիւնը՝ քաջալերում են ըզժողովուրդը ներդաշնակ ձայնով. Քրիստոս պապարագեալ քաշի է Տիբե Դեռոմ: Մարմնի իւր օրայ իւր կերակուր, և ասպէ զարեան իւր ցօլէ է իւր: Մարմնի աստ Տէր և աստի գլուխ: Ճշմարտեմք և անտի, զի ասպէ է Տէր: Օրհնեցէ՛ք զՏէր յերկնս:

Օրհնեցէ՛ք զնա ի Բարձր-նոս: Օրհնեցէ՛ք զնա ամենայն հրեշտակ
և զօրո-նի-նոս և նորա, ակա-նայ:

Երբոր զպիւրքն երգում են այս, քահանայն չորս կտոր է անում մար-
մինը, ասելով. Լրո-ն հոգ-ոյն արքայ:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի Լրո-ն հոգ-ոյն արքայ:

Պ. Այն, թէ որպէս Վրիստոսի ամենայն տնօրէնութիւնքը հոգ-
ւով սրբով կատարեցան, այժմ ևս սուրբ պատարագի խոր-
հուրդը նորա գործակցութեամբ կատարուեմն առաւ, և թէ
մարգարէից նախագուշակութիւնքն Հոգւոյն սրբոյ ազդեցու-
թեամբ ինչպէս լրացան Վրիստոսի փրկադործ տնօրէնու-
թիւններով, նոյնպէս և սուրբ պատարագի խորհուրդն, զոր
կատարումենք ի յիշատակ նորա, արդէն լրումն առաւ:

Հ. Ի՞նչ է կնշանակէ սուրբ հայի բեկանելը:

Պ. Թէպէտ ամենայն օր տաճարների սեղաններու վերայ նորա
Մարմինը բեկանում է և Արիւնը բղետում է. լայց նա չէ բա-
ժանւում և չէ ոչընչանում, զի Յիսուս Վրիստոս երէկ և այ-
սօր նոյն և յա-նպեան: Աւ հաղորդուողներն նորա սուրբ
Մարմնոյն և Արիւնին ընդունումեն իւրեանց մէջ զՎրիս-
տոս ամբողջապէս և ոչ նորա մասը: Ինչպէս արեգակն ջրի
իւրաքանչիւր կաթիլի մէջ երևում է ամբողջ, և մնում է ա-
ռանց պակասութեան, այսպէս և Յիսուս Վրիստոս Մար-
մնոյ և Արեան իւրաքանչիւր մասի մէջ գտանւում է ամբողջ
առանց բեկանելու. և առանց բաժանելու:

Իսկ բեկանելն կատարւում է Վրիստոսի օրինակով, որ
խորհրդական ընթրիքի ժամանակ առա- հայ, Գոհայաւ, Ե-
բեկ և Ես:

Հ. Ո՞վ է նախ հաղորդւում:

Պ. Պատարագիչ քահանայն: Լրո-ն հոգ-ոյն արքայ ասելուց
յետոյ ծածուկ կարգում է երեք աղօթք առ Հայր և առ
Որդին, յետոյ խաչակնքում է իւր անձը, սուրբ խորհուրդէն
խնդրում է թէ իւր, թէ ժողովրդեան և թէ բոլոր աշխարհի
համար շնորհք և ողորմութիւն, և իւր թշնամեացը թողու-

թիւն և ապա հաղորդւում է:

Հ. Սարկաւազն ևս պիտի հաղորդուի՞ թէ ոչ:

Պ. Ահեղեցւոյ աւանդութեամբ պիտի հաղորդուի, ինչպէս և
խորհրդատեարի մէջ ևս զբաժ է, զի նա մերձեկնայ այն սուրբ
խորհրդի սպասաւորութեանը մաքրութեամբ, բայց այս կար-
գը այժմ չէ պահպանւում:

Հ. Ժողովուրդն ի՞նչ կերպով է հրաւիրւում հաղորդուի:

Պ. Բանալով վարագոյրը, աղաղակում է սարկաւազն. Արի-
ղի- և հա-սարով յառաջ հայի, և արք-նեամբ հաղորդեցա-
րո-ք:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ սուրբ ընծայիւ երեկը վարագուրի բա-
ցուելով:

Պ. Տէր Յիսուս Վրիստոսի երեկն յարութեանն յետոյ:

Հ. Ի՞նչ են ազդում բառերս. երի-ղի- և հա-սարով և էն.

Պ. Որպէս զի միք մերձեկնայ հաղորդութեանը հաւատով
և ջերմեռանդութեամբ, յիշելով՝ թէ որ անարժան-նեամբ
ո-րէ և ըմպէ, զսպասարան անյն խորո-ք ո-րէ և ըմպէ, ուստի
և պատրաստենք մեր անձը արժանաւոր:

Հ. Ի՞նչ բանի մէջ է կայանում այս պատրաստութիւնը:

Պ. Պատրաստուողն հաղորդուելու պիտոյ է իւր խղճմանքը
փորձէ, մաքրէ զայն խոստովանութեամբ և ապաշխարու-
թեամբ, որին օգնումեն պահքն և ողորմութիւնն, և վեր-
ջապէս կատարել եկեղեցական հրամայած կանոնները:

Հ. Ի՞նչպէս են մերձեկնում արժանաւորներն:

Պ. Սարկաւագի հրաւիրելու հետ, պատրաստները մերձեկնու-
մեն սուրբ սկզուն, խոնարհեցնում են զլուսները, ընդու-
նումն քահանայի ձեռքով Վրիստոսի Մարմինը և Արիւ-
նը, ապա եկեղեցին ձայնում է, Աստուած մեր և Կեր մեր Ե-
րեցաւ մեզ, օրհնեալ եկեալ անուամբ Կեաւն, յետոյ քահա-
նայն սուրբ սկիհով խաչակնքում է ժողովրդեան վերայ ասե-
լով՝ Կեցո Կեր զԺողովուրդս Ժո. և օրհնեալ զԿառնա-նեամբ
Ժո. և Կոմ-եա և Բարձրացո Կոստոս յայս. Կեպէ մեզ և յա-նպեան:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ այս օրհնութիւնը:

Պ. Այս օրհնութիւնը պէտքէ ընդունել այն օրհնութեան փոխանակ, որ Վրիստոս համբարձման ժամանակը դրաւ ձեռքը Առաքելոց վերայ և օրհնեց զնոսա, որպէս սփիւղն ընդհանուր Վրիստոսնէութեան:

Հ. Ժողովուրդն ի՞նչ է պատասխանում:

Պ. Հաւատացեալք ընդունելով այս օրհնութիւնը, փառաբանում են զՎրիստոս գովասանական երգով, լցաւ է քարոսն անհոգ քաղաքի, ճաշակելով զՄարմինն և զԼիւնն, փառաբանել է քարոսն և կորուսեալք յիշում են առաքել այն օրհնութիւնը, որով օրհնեց զԱռաքեալները համբարձնալու ժամանակ և խոստացաւ առաքել զձոզին սուրբ, առաքել է մեզ զհոգեւոր և զժողովուրդն և զքրիստոսն, փառաբանել է քարոսն և կորուսեալք յիշում են առաքել այն օրհնութիւնը, որով օրհնեց զԱռաքեալները համբարձնալու ժամանակ և խոստացաւ առաքել զձոզին սուրբ, առաքել է մեզ զհոգեւոր և զժողովուրդն և զքրիստոսն, փառաբանել է քարոսն և կորուսեալք յիշում են առաքել այն օրհնութիւնը, որով օրհնեց զԱռաքեալները համբարձնալու ժամանակ և խոստացաւ առաքել զձոզին սուրբ, առաքել է մեզ զհոգեւոր և զժողովուրդն և զքրիստոսն:

Հ. Այլ ևս որպէս է ցուցանում ժողովուրդն իւր խորին զգացմունքը առ սուրբ Հոգեւորութիւնը:

Պ. Գոհացողական երգով՝ Գոհանա՛մ գիտե՛մ, որ կերակրեցիք մեզ յանձնակալան ուղեւորայ և քարոսն և զԼիւնն, փառաբանել է քարոսն և կորուսեալք յիշում են առաքել այն օրհնութիւնը, որով օրհնեց զԱռաքեալները համբարձնալու ժամանակ և խոստացաւ առաքել զձոզին սուրբ, առաքել է մեզ զհոգեւոր և զժողովուրդն և զքրիստոսն:

Հ. Ի՞նչպէս է վերջանում պատարագն:

Պ. Վահանայն, ժողովուրդեան՝ վերջին գոհացողական երգը աւարտելուց յետոյ, ասում են հանդիսաւոր աղօթքը, Աւետարանը ձեռքին բռնած, Որ օրհնեալ զայնուհի, այդ օրհնեալ գիտե՛մ, որ կերակրեցիք մեզ յանձնակալան ուղեւորայ և քարոսն և զԼիւնն, փառաբանել է քարոսն և կորուսեալք յիշում են առաքել այն օրհնութիւնը, որով օրհնեց զԱռաքեալները համբարձնալու ժամանակ և խոստացաւ առաքել զձոզին սուրբ, առաքել է մեզ զհոգեւոր և զժողովուրդն և զքրիստոսն:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ այդ արտասանութիւնն:

Պ. Այն, թէ հին ուխտի օրհնքի ստուերակերպ զհաղորդութեանց և մարգարէից գուշակութեանց լուսնի տուաւ Յիսուս Վրիստոս մարդկային ազգի փրկութեան համար, և որ Հոգեւորութիւնն նախապէս մանկալ էր փրկիչ, և կուգամ էր Գոհանա՛մ գիտե՛մ, որ կերակրեցիք մեզ յանձնակալան ուղեւորայ և քարոսն և զԼիւնն, փառաբանել է քարոսն և կորուսեալք յիշում են առաքել այն օրհնութիւնը, որով օրհնեց զԱռաքեալները համբարձնալու ժամանակ և խոստացաւ առաքել զձոզին սուրբ, առաքել է մեզ զհոգեւոր և զժողովուրդն և զքրիստոսն:

Ապա ժողովուրդը մինչդեռ առնում են օրհնեալ նշխարը (մասը) և համբուրում են ժամարարի ձեռքին բռնած սուրբ Աւետարանը՝ դպիրքն երգում են սաղմոս է պէր պարծեացէ անշն է՛մ և այլն. երբ որ ժողովուրդն արձակուում են, քահանայն դառնալով դէպի սեղանը՝ համբուրում է բէմը, մանում է խորանը և հանում է զգետարը:

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

**Յաղագս խորհրդոց, Սրբազան արարողութեանց,
հոգևոր սովորութեանց և աւանդութեանց,
տօնից և Վիւրակէ աւուրց, Պահոց և Եկեղե-
ցական անօթոց:**

ԳԵՂԱՐՈՒՄ

ԽՈՐՀՐԴՈՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

§ 26 ՄԷԿՈՒՆԻ:

Ա. Ի՞նչ է կատարւում մկրտութեան ժամանակ:

Պ. 'Նախ' կատարւում է երգմնացուցման կարգը, ապա, երեք անգամ ընկղմին ջրի մէջ, յետոյ դրոշմի խորհուրդը, և այսպէս՝ երկու խորհուրդը կատարւում են անընդմիջաբար մէկը միւսէն յետոյ, և ապա նորակնուների հաղորդելը:

Ա. Ինչ կարգով է կատարւում երգմնացուցման կարգը:

Պ. Երգմնացուցման կարգը կատարւում է հետեւեալ կերպով, երեսայն տանումեն եկեղեցւոյ դուռը կամ դաւիթը, ուր քահանայն սկսում է մկրտութեան կարգը Տէրունական աղօթքով, ապա ձեր, ապա Օրհնեալ Հոգի առաջնապետ ճշմարիտ. և ստրկաւորները կամ դպիրքը ասում են՝ Ողորձա ինչ Մարութ, և ինչ. և նորա հետ չորս փոխ սաղմոս: Ապա քահանայն ուրում է նարօտը, ասում է պահանջիչ, և կարգում է երեք աղօթք: Յետոյ երեսայն, եթէ հասակաւոր է երեք անգամ ծունր է դնում ասելով, Ի թեղ անկայ ես յարգանքէ, յորովայն է ձեր իմոյ Գոհ ես Մարութ ի՛, իսկ եթէ նորածին է կնքահայրն է ասում, և առնում է զերեսայն գիրկը, երեսը դարձնում է դէպ ի արեւմուտ և հրաժարւում է սատանայի իշխանութենէն, ասելով՝ Հրաժարեմք ի սատանայէ, և ինչ: Յետոյ դառնում է արեւելք և ասում է համառօտ դաւանութիւնը, ապա յամենայն ժամ խորհուրդի մէջ: Վահանայն կարգում է Աւետարան: Իսկ ձերաւորն աղակերպէ. և յետոյ, նիկիական հանգանակը, քա-

լող և աղօթք, ապա սաղմոս՝ Բայէ՛ք ինչ պրոքսիմա արդարա-
 յեան, և ինչ մտանումեն եկեղեցին շարական երգելով, Օ-
 ղորհ-Եւան Վա գրաւան Բայ Բեյ Տէր, և ինչ կանգնում են
 բեմի առջև, դպիրքն սկսումեն սաղմոս, Աղաղակեցէ՛ք ա-
 Տէր, և ինչ քահանայն, Ի մէջ ասանքի աղօթքը, և համբուրե-
 լով բեմը, գնումեն դէպ ի աւազանը, երգելով շարական,
 Արեգան արդարա-Եւան Վարդապետ, և ինչ:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ երեսայի կանգնելը եկեղեցւոյ դրանը՝ երե-
 սը դէպ ի արեւելք:

Պ. Օտայն, թէ նա արդէն ցուցանում է իւր յօժարութիւնը
 մտանել եկեղեցին՝ որի տրտաքոյ փրկութիւն չկայ, և կանգ-
 նելով արեւելան կողմը, ցուցանումէ, թէ նա արագու-
 թեամբ դիմումէ դէպ ի կորցրած երջանկութիւնը, զոր ու-
 նէր դրախտի մէջ խնդրելով զայն ի Վրիստոսէ, որ է արե-
 ւելք, լոյս, ճշմարտութիւն և կեանք:

Հ. Ի՞նչ է սկսում մկրտութեան կարգն Տէրունական ա-
 ղօթքով:

Պ. Որովհետեւ ամենայն Աստուածապաշտութիւն, Խորհրդա-
 կապարութիւնք, և միւս հոգեւոր արարողութիւնք սկսու-
 մեն Տէրունական աղօթքով, որ է զիսաւոր հատուած աւե-
 տարանական վարդապետութեան, որով և մկրտողն ցու-
 ցանումէ իւր հաւատարմ սուրբ Աւետարանն:

Հ. Ի՞նչ է պատճառն, որ քահանայն սկսուածը ուղղումէ առ
 ամենասուրբ Երրորդութեան երրորդ անձնաւորութիւնը,
 ասելով՝ Օրհնեալ Հոգիդ սուրբ Աստուած ճշմարիտ:

Պ. Որովհետեւ Հոգին սուրբ էր դործակից Վրիստոսի ամենայն
 անօրէնութեանց, և նորա համբարձմանէն յետոյ Առաքեալք
 ստանալով զնա Պենտեկոստէի օրը լցուեցան շնորհքով, և
 նորա առաջնորդութեամբ, օգնութեամբ և ուսուցանելով
 կատարեալգործեցին Վրիստոսի հիմնած եկեղեցու շնու-
 թիւնը ի ձեռն մկրտութեան, ուստի և այժմ խորհրդակա-
 տար քահանայն կանչումէ նորա աներեւոյթ օգնութիւնը

մկրտողի վերայ, և դործակցութիւնը առաջակայ խորհրդ-
 պակապարութեանց համար:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունին հինգ փոխ ասանքներն:

Պ. Եւ մտալթանք նորնծայի կողմէն առ Աստուած, ցուցա-
 նելով նորա սրտի յօժարութիւնը և յոյսը դէպ ի նա, խնդ-
 րելով հոգեկան սրբութիւն և զօրութիւն:

Հ. Կարօքն ի՞նչ է նշանակում:

Պ. Որովհետեւ սկզբնական Ակեղեցին մանողները, այս ինքն
 քրիստոնէութիւն ընդունողներն էին հասակաւոր մարդիկ,
 ուստի մկրտութենէն յետոյ դնում էին նոցա զիսին պատկ,
 զոր այժմ կոչումենք Կարօք, որպէս նշան յաղթու հե-
 թանոսութեան և քաջութեամբ դուրս դալու սատանայի
 իշխանութենէն, և ընդունելու ճշմարիտ աստուածածանօ-
 թութիւնը: Սորա դործածութիւնը մինչև այժմ մնացել է
 Ակեղեցւոյ մէջ, զոր կապումենք և նորածիններու
 զիսին կարմիր և սպիտակ որորած թելերէն:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի քահանայի երեք աղօթք կարդա-
 լուն:

Պ. Քահանայն ցուցանում է երեսայի յօժար կամքը սուրբ
 մկրտութիւնը ընդունելու, խնդրումէ նորա համար աղա-
 տութիւն մեղքէն և սատանայի ծառայութենէն, սրբել նո-
 րա միտքը և լցնել սուրբ շնորհքով, որ ժառանգ լինի իրեն-
 քի արքայութեան:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի արեւմուտը դառնալն և երգ-
 մանցուցանելն, և յետոյ դէպ ի արեւելք:

Պ. Արեւմուտն է օրինակ խաւարային իշխանութեան մեղաց և
 հոգեկան մահուան, և դառնալով դէպ ի արեւմուտ երգման
 ցուցանումէ զերկայն ասել տալով Կրօնաբէ՛րք և աստանայն, և ինչ
 որով յայտնի ցուցանումէ բոլորովին դուրս դալը սատանա-
 յի իշխանութենէն և նորա հնազանդութենէն: Ապա դառ-
 նալով դէպ ի արեւելք համառօտ խոստովանումէ սուրբ Եր-
 րորդութիւնը և Վրիստոսի անօրէնութիւնը մինչև երկ-

որով դառնաւ որ, որպէս հաստատութիւն քրիստոնէութիւնը ընդունելու :

Հ. Աւետարան կարգաւ ի՞նչ խորհուրդ ունի :

Պ. Համառօտ դաւանութիւնը ապուց յետոյ քահանային կարգումէ Աւետարան՝ իսկ մեղսական աշակերպքն : Աւ յիշումէ Վրիստոսի պատուէրքը սուած Առաքելոց և նորանցմէն փոխանցած քահանայի մէջ, Վնասեւ պատահեալ աշակերպեցեւ զամենայն հեթանոսս, միտեցեւ զնոսս յանուն Հօր և Որդոց և Հոգոցն որքոյ. յետոյ ասել է, ապի նիկիական հանգանակը աւելի հանգամանօրէն քան զոր առաջ ասաց, որպէս համառօտութիւն բոլոր Աւետարանի, որով աւարտում է զըստն կամ դաւթի կարգը, որ է նախապարտատութիւն մըկրթութեան :

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ դռների բանալն և Ակեղեցի մանկն :

Պ. Այն, թէ երկխոյն ամենայն զգուշութեամբ փորձուելով՝ հաստատուն է քրիստոնէութիւնը ընդունելու, և երգմամբ հրաժարուել է սատանայի իշխանութենէն յօժարակամ զիմումէ առ Վրիստոս, վասն որոյ և արժանի է համարուում մտանել հաւատացեալոց ընկերութեան մէջ, և լինել անդամ Վրիստոսի Ակեղեցւոյ :

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի բեմի համբուրելն :

Պ. Սեղանն է աթոռ աստուածային, և դեռ ևս լինելով չըմկրտուած, չունի արժանաւորութիւն բարձրանալու բեմի վերայ, և համբուրել սուրբ սեղանը, այլ համբուրում է բեմի ճակատը, որպէս աստուածային աթոռի պատուանդանը :

Հ. Ի՞նչպէս կատարուում իսկական մկրտութիւնն.

Պ. Վահանայն նախ ածում է ջուրը աւազանի մէջ ասելով սաղմոս, Չայն Տեառն է վերայ ջուրը քաղմայ. ապա կարգաւ ըստ պատշաճին գիրք և Աւետարան, օրհնում է ջուրը, և սուրբ մեռոնը խաչանիշ թափում է երեք անգամ ջրի վերայ, ասելով շարական Առաքելոյ աղաւանդ : Այս միջոցին երկխոյն տանում են տիկրիւն, և դնում են մանուկը կնքա-

հօր գիրկը : Յետոյ քահանայն երեք անգամ հարցնում է երկխոյն, թէ ի՞նչ է խնդրում. եթէ հասակաւոր է՝ ինքն է պատասխանում, իսկ եթէ մանուկ է՝ կնքահայրն, Հաւատ, յայն, և Վրիստոսի, միտեւ և արարանաւ, որքէն է մեղաց, աղաքիլ է որեւց և Ժառայել Աստուծոյ : Այս խոստմունքը առնուց յետոյ՝ ընկղմում է զերկխոյն աւազանի ջրի մէջ երեք անգամ ապուլ ամենասուրբ Արքորդութեան անունը. և երկխոյն ևս դնում է անունը, ասելով՝ Յովնան. ևս Ժառայն Աստուծոյ, (կամ Աստուծոյն աղաքիլն Աստուծոյ), եւեւ յերեքայնեան է միտեւ. միտեւ յանուն Հօր և Որդոց և Հոգոցն որքոյ, քնեալ արեամբն Վրիստոսի և Ժառայնեան մեղաց, ընդունել զարքերքոնեան Հօրն երկնայնայն, լինել Ժառայնեանց Վրիստոսի և Կառմայ Հոգոցն որքոյ : Աւ աւազանէն հանելով դնում է կնքահօր գիրկը, հազցնում է կամ պատում է սպիտակ կտուրի մէջ, կապում նարօտը, և ապիս է մկրտուածի ձեռքին (եթէ մանուկ է կնքահօրը) երկու մեղրամում վառած : Ապա կարգում են զիրք ու Աւետարան որով աւարտում է մկրտութեան խորհուրդը Հայր մեքն :

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ Առաւանդն :

Պ. Ակեղեցին է մայր ամենայն հաւատացեալոց, և աւազանն է օրինակ արդանդի, որ ծնանում է զմարդիկ դէպ ի յաւիտեանական կեանքը :

Հ. Աւազանը Ակեղեցւոյ մը կողմն է հաստատուած :

Պ. Ըստ կանոնաց, հիւսիսային որմի մէջ, մերձ սեղանին. բայց հին ժամանակ լինում էր և դաւթումը, որ կոչուում էր միտարան, և այժմ ևս հին շինուած վանքերում, դասուում են դաւթի մէջ :

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի ջրի օրհնելն :

Պ. Որովհետեւ նախահօր պատուիրանադանցութեամբ նորա հետ անխճուկեցան և ամենայն արարածները, որով կորցրին իւրեանց առաջին օրհնութիւնը, ուստի այն ջուրը, որի մէջ

պիտոյ է մկրտուի երեսայն, դառնայ նուիրական ջուր և մաքրութեան նիւթ, արտաքին ձեռով ցուցանել ներքին մաքրութիւնը, նախապէս խաչով, աւետարանով և սուրբ մեռնով օրհնում են քահանայք, ասելով՝ Օրհնեացի և «բէնցի ջուրս այս նշանաւ օորհնեալս և օորհնեալս, և օորհնեալս Աւետարանաւ, և օորհնեալս շնորհիւ անսմբէ շուր, և Որդւոյ և Հօգոյն արքայ, այժմ և մշտ և յաւիտեանս յաւիտեանց: Գպիրքն՝ Ահն: Ալեւտայ ալեւտայ ալեւտայ: Այս օրհնութեամբ ջուրը սրբութեամբ առաջին անգամ, և որոշեալով միւս ջրերէն, որպէս նուիրական ջուր:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի սուրբ մեռնի երեք անգամ խաչանիշ թափելն ջրի վերայ:

Պ. Մեռնն է արտաքին նշան Հոգւոյն սրբոյ պարզեցումի, և այս է խորհուրդն, որպէս Հոգին սուրբ աշխարհի ստեղծագործելուց առաջ շրջում էր ջրերի վերայ, որ բնած ունէին երկրի երեսը, ապով նրանց զօրութիւն երկնելու և ծնանելու, այժմ ևս իւր աներեղութիւնով ապրիս է զօրութիւն սուրբ աւազանին երկնել և ծնանել հոգեորակէս զմարդ զէպի յաւիտեական կեանքը. սրբելով և մաքրելով սկզբնական կամ աղամային մեղքէն:

Հ. Ի՞նչն է քահանայն մկրտելուց առաջ հարցնում թէ զի՞նչ խնդրէ երեւոյն, երբ արդէն ստացել է նորա յօժարութիւնը քրիստոնեայ լինելու:

Պ. Թէպէտ երկխոյն ցոյց տուաւ իւր յօժարութիւնը ընդունել քրիստոնէական սուրբ հաւատը մկրտութեամբ, սակայն այս միջոցին ևս առնում է նորա մէջ խոստմունք, որ է դաշն, յիշելով սկզբնական ուխտը Աստուծոյ և մարդոյ մէջ, որ մնայ Աստուծոյ օրհնքներին կառարեալ հնազանդութեան մէջ:

Հ. Վահանայի վերեւ յիշած խօսքերը ջրի մէջ երեք անգամ ընկղմելու ժամանակ ի՞նչ սիրտ ունի:

Պ. Այն խօսքերի մէջ բովանդակում է մկրտութեան սահման

նը և օգուտը. ա) Վրիստոսի էական բանը. մկրտեցէք ըզնոսա յանաւն Հօր և Որդւոյ և Հօգոյն արքայ: բ) ասելով. հնչալ արեւմբն Վրիստոսի է ծառայութենէ մեղաց, նշանաւ կումէ մարդկային բնութեան ազատութիւնը սկզբնական մեղքէն, որին ծառայէր զարձիւ որի համար Յիսուս Վրիստոս առաւ մարմին և իւր սուրբ արիւնք թափելով ազատեց սատանայի զերութիւնէն և յաւիտեական դատապարտութիւնէն, գ) օգուտը, որ մկրտողը ինչպէս պատուիրութիւնէն, դ) օգուտը, որ մկրտողը ինչպէս պատուիրութեանցում թիւնէն առաջ, որպիսի էր Հօր Աստուծոյ, այժմ նոյն որպիսիութիւնը ընդունում սուրբ մկրտութեան շնորհքով, և լինում է ժառանգակից Վրիստոսի և Հօգոյն սրբոյ տաճար:

Հ. Մկրտութիւնն ի՞նչպէս է կատարում:

Պ. Նրեք անգամ ընկղմելով զերեսայն ջրի մէջ, առաջին անգամ ասելով՝ Յանաւն Հօր միւս անգամին, և Որդւոյ, երրորդ անգամին՝ և Հօգոյն սրբոյ:

Հ. Նշանի բառս Յանաւն, ինչ կուտուցանէ մեղ:

Պ. Թէ ամենասուրբ Ներքորութիւնն է մի Աստուածութիւն, մի բնութիւն, մի զօրութիւն, մի իշխանութիւն, վասն որոյ ի մի անուն եմք մկրտում:

Հ. Նրեք անգամ ընկղմելը ջրի մէջ ի՞նչ օրինակ է:

Պ. Վրիստոսի երեքօրեայ թաղման օրինակ է, ինչպէս Պօղոս առաքեալը կասէ՝ Որ մանաւանդ մարտիրոս է Վրիստոս Յիսուս է մահ անոր նորա մարտիրոս, խաչեցաւ ընդ նմին մարտիրոսեմէն է մահ:

Հ. Աւազանէն հանելն ի՞նչ խորհուրդ ունի:

Պ. Չայն, որ մեռած լինելով աղամային մեղքի մէջ, արդէն մկրտութեամբ թաղուելով Վրիստոսի հետ, յարութիւն եմք առնում նորա հետ, և նոր կեանք եմք ստանում, որ կորցրել էինք պատուիրանազանցութեամբ:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ սպիտակ կաւար:

Պ. Կնշանակէ սկզբնական անմեղութիւնը:

- Հ. Վասաթ մոմերն ի՞նչ կնշանակեն:
- Պ. Սուրբ հաւատոյ լուսաւորութիւնը:
- Հ. Սկրտութեան ժամանակ ի՞նչ զործ են կատարում կնքահայրերն:
- Պ. Մանուկներու մկրտութեան ժամանակ կնքահայրերն ասումեն նոցա փոխանակ քրիստոնէական հաւատի դաւանութիւնը, և տալիս են խոստումը քրիստոնէական կեանքի, առանց որոց չէ կարելի մկրտել, իսկ հասակաւորներու մկրտութեան ժամանակ, նոքա երաշխաւոր են լինում նոցա հաւատոյ հաստատութեան համար, և առնումեն իւրեանց վերայ պարտք ուսուցանել նոցա քրիստոնէական կեանքը:
- Հ. Ուրեմն կնքահայրն ի՞նչ հասակի պիտի լինի:
- Պ. Վսնէ քսան ամաց, որպէս զի ինքն ուսակալ լինի հաւատը, և կարողանայ ուսուցանել իւր սանին հաւատոյ սկզբունքը, և հոգալ նորա քարոյականութեան վերայ:
- Հ. Հայաստանեայց Ակեղեցին ունի՞ շարժական աւագան:
- Պ. Ոչ այլ ունի հաստատուած Ակեղեցում, բայց թոյլատրումէ ունենալ և շարժականը հարկաւոր զիպուածներում:
- 1, երբոր Ակեղեցի չկայ, և 2, երբոր երկխայն մերձ ի մահ է շարժական աւագանով է մկրտում, այս վերջինս կոչումէ ճահակնոս:
- Հ. Մահակնոսն ի՞նչպէս պիտոյ է կատարել:
- Պ. Վահանայն այս ժամանակ կատարումէ մկրտութեան զխաւոր կարգը, ասումէ Տէրունական աղօթքը, ապա օրհնումէ ջուրը և մկրտումէ զերկխայն, ու հաղորդումէ: Աթէ զեռ կենդանի է մանուկը, տալիս է Վրոշմը:
- Հ. Շարժական աւագանն ի՞նչ նիւթ է:
- Պ. Հայաստանեայց Ակեղեցին չունի պատրաստի շարժական աւագան, զի իսկզբանէ անտի չէ եղած սովորութիւն, այլ սովորաբար մկրտումեն հաց ունցելու փայտեայ տաշտում, պատճառ որ այս անօթը պահումէ սուրբ, և ուրիշ բանի համար չէ զործածւում: Հոյնք ունին ասանձին շար-

ժական աւագան պլնձէ, որովհետեւ եկեղեցիներումը չունին անշարժը:

§ 27 Վրոշմ:

- Հ. Ի՞նչպէս է կատարւումէ Վրոշմն:
- Պ. Սկրտութենէն յետոյ քահանայն սուրբ մեռնով օծումէ մկրտւածի զխաւոր անդամները, ճակատը, ականջները, աչքերը, պնէրը, բերանը, սիրտը, մջքը և ոտները, ասելով՝
Անիս յանուն Յիսուսի Վրեհասի: Յետոյ համբուրումեն և հաղորդումեն, և ութն օրուայ վերայ: Հանումեն մեռնէն:
- Հ. Ի՞նչ նիւթ է մեռնը:
- Պ. Մեռնն է ձիթեղի իւղ, որի հետ խառնումեն զանազան ծաղիկների հիւթ, և օրհնումէ ընդ հանրական Աթ ողիկոսն:
- Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի Վրոշմն:
- Պ. Այն խորհուրդը, որ մկրտւածն ստանումէ Հոգւոյն սրբոյ զօրութիւնը պատեւագովքու հոգւոյ թշնամու հետ, և խորատակելու նորա որոգայթները:
- Հ. Ի՞նչ է ասում ճակատն օծելիս:
- Պ. Իւշ անոյշ Յիսուսի Վրեհասի հեղեալ է վերայ աս կնիք երկնոսը պարբերացն անապականութեան:
- Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի ճակատի օծելը:
- Պ. Ճակատի օծելով լուսաւորւումեն միտքն, և նրան պատկանեալ զործարաններն:
- Հ. Ի՞նչ է սրտասանում ականջներն օծելիս:
- Պ. Օթոմն սրբութեան էլիցի Կեղ է լսողութեան աստուածային պատկերանայ:
- Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունին միւս անդամների օծելն:
- Պ. Օծելով պէրպը լուսաւորւումեն և մաքրւումեն ցանկութիւնքը և նոցա զործարանները. աչքերի, պնէրի, ականջների Բեբանի օծելով՝ — զգայարանքը և զգացումները, խօսակցութիւնը և լիզուն, Յեաների և ոտների օծելով՝ — ամենայն ար-

տաքին բարքը ու վարքը. ինչպէս օծելով, որպէս վահան
սատանայի ներդործութեանց զէմ կենալու:

Հ. Ի՞նչ է կոչուում հաւատացեալն:

Պ. Օյնուոր Քրիստոսի:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ հաճոյքն:

Պ. Ի նշան հաշտութեան Քրիստոսի հետ:

Հ. Ի՞նչ խորհուրդ ունի հաղորդութիւնն:

Պ. Միաւորութիւն Քրիստոսի հետ և ժառանգութիւն յաւիտենական կեանքի:

Հ. Ի՞նչ կնշանակէ մեռնել հանելն:

Պ. Վերջմաճն առաջին դարերում պիտի շրջել էր մկրտութեան սպիտակ շորով ութն օր, և մեծ զոռշուութիւն ունէին մեռոնած անդամները սուրբ պահելու վերայ, բայց այժմ և թէ հասակաւոր է, և կեղեցումն և մք լուանում մեռնած անդամները, և կոչուումէ մեռնել հանել. իսկ և թէ մանուկ, ոչ, այլ քահանայն ութն օրուայ վերայ գնումէ նորածնի տունը, կարգումէ սահմանեալ աղօթքը, վերացնումէ թաղը, այս ինքն նաբօաը, և մեռնելն հանումէ, ասելով՝ Արքայապարտ, արքայապարտ, զօրապետ. յանուն Հօր, և Որդւոյ և Հօգոյն արքայ:

§ 28 Ապաշխարութիւն:

Հ. Ի՞նչպէս է կատարում Ապաշխարութեան խորհուրդն:

Պ. Պատրաստողն զինքը սուրբ Հաղորդութեան զնումէ քահանայի առջև և չքումէ ծնկներու վերայ, և մանրամասն խոստովանումէ իւր յանցանքը, քահանայն նայելով նորա յանցանքին ձգումէ ժամանակաւոր ապաշխարութեան ներքոյ, և ապա թողարկումէ հաղորդուել սուրբ խորհրդին:

Հ. Դժուար է լսել ի՞նչ նշան է:

Պ. Ի նշան խոնարհութեան Աստուծոյ առջև, որով ցուցանումէ իւր զղջումը գործեցեալ յանցանաց վերայ, և խոնարհեցնելն պարանոցի որպէս թէ փռվումէ երեսի վերայ:

զետնին, խնդրելով Աստուծումէն թողութիւն գործեալ մեղաց:

Հ. Ի՞նչպէս պիտի շարժուի քահանայն այս ժամանակ:

Պ. Եւսկի համառօտ խօսքերով պիտի զրպայնէ խոստովանողին սուրբ Հաղորդութեան վա՛մութիւնը և զօրութիւնը, թէ արժանաւորութեամբ բնութենայինն միանումէն Քրիստոսի հետ, իսկ անարժաններն կը դատապարտուին հոգեով և մարմնով այս և այն կեանքում, զի կրկին խաչումէն Քրիստոս: Ապա պիտոյ է խրատել և յորդորել՝ որ խոստովանի ճշմարտութեամբ և մանրամասնաբար իւր գործած մեղքը՝ առանց մէկ բան թաղցնելու:

Հ. Ի՞նչո՞ւ է կոչուում խոստովանութիւն:

Պ. Խոստովանք կը նշանակէ որ և իցէ առարկայ յայտնի քարոզիչ, որ զէս հաւատոյ խոստովանութիւնը հրապարակաւ, ուստի և սուրբ մարտիրոսներն կոչուումէն խոստովանողներ, այս ինքն վկայ, և որովհետեւ առաքելական դարում խոստովանութիւնն լինումէր հրապարակաւ, և ապա երրորդ դարում սահմանեցաւ առանձնակի մէկ քահանայի մօտ, սակայն խոստովանութիւնն անունը մնաց, ուստի խոստովանքն է ծածուկ պատմութիւն յանցանաց՝ զորս ասումէ մէկ քահանային, և նորա մօտ մնումէ զաղտնիք որպէս զերկզմանի մէջ, և վստն որոյ Եկեղեցին միջոց աւալու զղջացողին արձակ համարձակ պատմել իւր գործերը, սահմանել է՝ Վահանայ և թէ խոստովանութիւնը յայտնէ, զթիուի քահանայութեանն, և:

Հ. Ի՞նչ խօսքերով է կապում կամ արձակում:

Պ. Մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի բանով. Օրբ Բանգամ կապեցէ՛ յերեսի, եղեք կապեալ յերեսի, և զոր արձակեցէ՛ յերեսի, եղեք արձակեալ յերեսի:

Հ. Կապելն ի՞նչ կը նշանակէ:

Պ. Անշանակէ ապաշխարանքի ներքոյ ձգել, զի քահանայն լուսնով խոստովանութիւնը, որպէս դատաւոր վճռումէ, զի թէ կան այնպիսի մեղք, զորս չէ կարելի նոյն ժամին թու

ղուէ, այլ պահանջումէ ապաշխարութիւն, մասն որոյ տա-
լիս է նրան հոգեւոր զեղօրայք, և սահմանումէ ժամանակ,
որ ընդունելով այն գեղերը, բժշկուի հոգեկան հիւանդու-
թիւնէն, արձակուի մեղաց կաղերիւն և արժանանայ սուրբ
Հաղորդութեան:

Հ. Քահանայն այս ժամին որպիսի իրաւանց տէր է:

Պ. Քահանայն խոստովանութեան ժամին չէ ծառայ, որպէս
միւս խորհրդակատարութեանց ժամանակ, այլ այժմ է իշ-
խան, դատաւոր, բժշկի և միջնորդ առ Աստուած:

Հ. Ի՞նչպէս պիտոյ է նայիլ ապաշխարութեան վերայ:

Պ. Ապաշխարութիւնն չէ վճար մեղաց փոխանակ, զոր ունինք
միայն մեր Փրկչի մէջ, չէ յատկապէս և պատիժ մեղաց հա-
մար, այլ է միջոց փանքի ուղղութեան, բժշկութեան, զոր
տալիս է հոգեւոր բժիշկն հոգեւոր հիւանդուն թիւնը առողջա-
ցընելու համար: Ապաշխարութիւնն է սիրտը շարժելու,
խղճմանքը հանգստացնելու, մեղանշտիան սովորութիւնքը
ջնջելու, նոր մեղսագործութիւնէ նախապահպանելու համար,
և պատրաստել զմեղաւոր արժանաւորութեամբ հաղորդիլ
Քրիստոսի Մարմնոյ և Արեան:

Հ. Ի՞նչու է արձակելու ժամանակ դնում ձեռքը ապաշխարո-
ղի գլխին:

Պ. Եյն նշանակի համար, որ զնա ընդունումէ Ալկիդեցւոյ
շնորհական հովանաւորութեան ներքոյ, և միաւորումէ Քրի-
ստոսի հաւատացեալ հօտի հետ:

Հ. Ա՛յն է՞ր քահանայն կոչւում խոստովանակայր, և զղջացողը
խոստովանաորդի:

Պ. Որովհետեւ քահանայն վերադարձնումէ զղջացողին հոգւոյն
կեանք փրկարար խորհուրդներին շնորհքով, իւր խորհրդատ-
րութեամբ, խրատելով, թողութեամբ, առաջնորդու-
թեամբ, իսկ զղջացողն պիտի լինի նորա մօտ համարձակ,
հնազանդ, յարգեալ և շնորհակալ որպէս որդի:

§ 29. Քահանայութիւն:

Հ. Ե՞րբ և ո՞ր տեղ է կատարում Քահանայութեան խոր-
հուրդն:

Պ. Քահանայութեան խորհուրդն կատարւումէ Պատարագի
ժամանակ, և միշտ սեղանի առջև բեմի վերայ:

Հ. Ի՞նչու է կատարւում այդ խորհուրդն պատարագի ժամանակ:

Պ. Ա՛յն զի պատարագն է ամենախեղձ Մատուածագաշտու-
թիւնն, և ընդունալն քահանայութեան կարգում է կատա-
րել ամենայն խորհուրդները և սրբալիան պաշտօնները, նա
մանաւանդ Հաղորդութեան խորհուրդը:

Հ. Ո՞րպիսի ապախճանաւորներ են Մատուածագաշտութեան
կատարողներն Հայաստանացի ուղղափառ Ալկիդեցւոյ մէջ:

Պ. Եյս ապախճանաւորներն զլիաւորապէս բաժանւում են եր-
կու պատ կամ կարգ, առաջինն յատկապէս կատարում են
Մատուածագաշտութիւնը, իսկ երկրորդն ծառայում են կամ
օգնում են Մատուածագաշտութեան ժամանակ:

Հ. Քահանայութիւնը քանի՞ ապախճան ունի:

Պ. Ի՛նն, որք են, 1, Դեպքանութիւն, 2, Բնթերդոցութիւն,
3, Երկնայնցութիւն, 4, Քահանայութիւն, 5, Պիտո-
սարկաւապութիւն, 6, Սարկաւապութիւն, 7, Քահանայու-
թիւն, 8, Երկնայնցութիւն, և 9, Պաթողիկոսութիւն
կամ Հայրապետութիւն, ըստ հունաց Պատրիարքութիւն:

Հ. Քահանայութեան ապախճանն սովորաբար Պատարագի
ժամանակն է տրւում:

Պ. Ո՞չ, առաջին հինգ ապախճաններն առանց պատարագի են
տրւում, բայց վերջին չորսն Պատարագի ժամանակ:

Հ. Հայաստանացի եկեղեցին ի՞նչպէս է կատարում այդ խոր-
հուրդը:

Պ. Եւթմն ապախճանի խորհրդակատարն է Ալկիդեցւոյն, և
երբ որ հարկն պահանջում է ձեռնադրել զոր Ալկիդեցւոյ

սպասաւորութեան համար, նախ մեծ զուշութեամբ պիտի քննէ, թէ նուիրեալն՝ կոչուածն կամ ընտրածն այն սրբազան աստիճանին ունի՞րաւական զիտութիւն, տեղեակ է Եւտուածաշունչ սուրբ գրոց, ուսեալ է կրօնադիտութիւն և եկեղեցական պատմութիւն, ունի՞ վարքի սրբութիւն, հովուական հոգի և կանոնադիր անարատութիւն: Եյս քննութիւն պիտի լինի առանձին ժողովով՝ ուսումնական հոգեւորականաց և աշխարհականաց, որպէս լինումէր քրիստոնէութեան առաջին դարերում, և ինչպէս Պօղոս առաքեալն կղբէ Տիմոթէոսի վերայ, Ձեռք խաղաղակէ ի վերայ որո՞ւմ ի՞նչ ինչիցէս, և ի՞նչ կարգ ինչիցէս մեզայ օրարաց (Տիմ. Ի. 22). և երբոր նուիրեալն զաւանուով արժանաւոր, յայնժամ Ապիսկոպոսն կատարումէ հանդիսաւոր ձեռնադրութիւն եկեղեցւոյ ներկայութեանը, այսպէս զգեատուրութեամբ Ապիսկոպոսն, խնկարկումէ սեղանին, գնումէ եկեղեցւոյ դուռը, նստումէ աթոռի վերայ, նորա շուրջ կանգնումէ հոգեւորական դասն, և որպէս թէ աւետիս տալով երգումեն Ըարական՝ Աւրաբ լեր ասաբէ եկեղեցի, նուիրածն ծննդ է չօքում նորա առջև, և Ապիսկոպոսն կարդումէ աղօթք, ու նուիրածի մօզը չորս կողմէն կտրումէ մկրտաով, որ նշանակումէ մարմնական ցանկութեանց կտրելն, և զինքը բոլորովն նուիրել Եւտուածոյ: Յետոյ տալիս է նորա ձեռին Սաղմոս և հրաման կարդալու, ապա աւել՝ Եկեղեցին աւելիւ: Յետ այսորիկ սկսումէ բուն աստիճանների տալը, որք են:

Եւաջին աստիճան՝ Դաւապանութեան. արդէն նուիրեալն ունենով հրաման Սաղմոս կարդալու և աւել՝ ածելու, տալիս է նորա ձեռին քանալի, և իշխանութիւն եկեղեցին բանալու և փակելու, որ բանադրածները, ապանդաւորները և չմկրտածները չթողնէ եկեղեցին մանելու: Եյս կարգն կատարումէ զրանը, իսկ միւսքն եկեղեցում:

Երկրորդ՝ Ընկերայանութեան, տալիս է Ղալայ գիրքը ձեռին, և հրաման կարդալու:

Երրորդ՝ Երրօնեցութեան, տալիս է նուիրածի ձեռին Սաղմոսը, և հրաման գնելու հիւանդաց վերայ ձեռը, երկնայից ասել տալ Էրաթաբէմբ:

Չորրորդ՝ Տաշնիկութեան, տալիս է նուիրածի ձեռին Էրաթաշապանակ, և հրաման վառելու մամլերը և կանթեղները, նոյնպէս դատարի բաժակամանը սուրբ խորհուրդի պինին պատրաստելու, մինչև այս աստիճանը կարող են ամուսնանալ, իսկ յետոյ՝ ոչ:

Ընկերորդ՝ Սիսապանութեան, Ապիսկոպոսը Ուրարը երկծալք *) ձգումէ նուիրածի բաղուկի վերայ, որ է նշան կարողութեան: Վերիստոսի լծի չորրորդ մասի բառնալու: Յետոյ տալիս է նորա ձեռքին դատարի սկիհը, և հրաման տանելու սուրբ սեղանը՝ նոյնպէս՝ պատարագի զգեստը, որ զգեստաւ ընդամարարն և շուշիայն:

Վեցերորդ՝ Սարկապանութեան. այս աստիճանի տալն ըստուով Պատարագի Ժամանակ. Վերքը կարգաւոց առաջ երկու քահանայք կամ սարկաւազներ տանումեն նուիրածը ձախ ծնկան վերայ չօքած բեմը, ապա կարդումեն աղօթք, Սաղմոս և զիրք, ասումեն երգեր, յետոյ զպիրքն երգումեն՝ Էրաթաշապանակ և երկնային շնորհ, որ միշտ լիս աղէսա կարեաց Էրաթաշապանակայ եկեղեցւոյ, կողմ (զայս ու) է Սիսապանութեան: Ընկեր է սարկապանութեան, ըստ վայոթեան աշխիւ եւրոյ և առնայն ժողովրդեան. ժողովուրդն՝ արժանի է, և Ապիսկոպոսն գնելով ձեռքը նորա զինին, ասումէ՝ Եւրաթա զՅեռա է վերայ որբա, և որո՞ւմ առնեմքեան աղօթա արարեմք, զի արժանի լինի աս զապրեման սարկապանութեան անարատ պահել առաջն արեւոյ աղանայս Էրաթաշոյ: Եւս կարդումեն զանազան զիրք և Էւտարան, և սուրբ խորհուրդը վերաբերելն յետոյ՝ Ուրարը ձգումէ ձախ ուսի վերայ, ինչան կարողութեան

(*) Սիսապանակի համար կայ սահմանած առանձին Ուրար, որ կուշումէ Բաղիւրար, յայց ամենայն եկեղեցի պատրաստ չունենալով այն Սիսապանութեան սարկապանի Ուրարն է ձգում երկծալ բաղուկի վերայ:

Հ. Ապիսկոպոսի իշխանութիւնն ի՞նչ է:

Պ. Աստուածաբանութիւն մէկ վիճակի, ձեռնադրել եկեղեցական պաշտօնեայք, հաստատել սեղան, օրհնել և օծել եկեղեցի, աւագան, խաչ, տէրունական և սրբոց պատկերներ: Իսկ պարտականութիւնն է՝ բարեկարգել եկեղեցիքը, և եկեղեցականները, չաւելացնել քահանայից և ժառանգաւորաց թիւը քան զսահմանաւրը, ձեռնադրել ուսումնական և բարոյական անձինք, բանալ ամենայն տեղ ուսումնարաններ, հոգալ ազգի ազքատաց և սրբոց պիտոյիւր եկեղեցական գումարներէն, այցելութիւն գնալ վիճակին, պակասութիւնքը լրացնել, քարոզել անպարտաւորապէս բանը, լինել անաշտ և անկաշառ, միօրինակ նոյնը հարստաց և աղքատաց վերայ, խրատել անուղղայ անձինքը, վերջապէս ընթանալ և վարուիլ այնպէս, ինչպէս վարուած էին առաքեալք և նոցա յաջորդ Ապիսկոպոսներն, սրբութեամբ պահպանել նախնի սուրբ հարց կանոնները և պատուէրները, զորս տալիս է Պօղոս առաքեալն իւր աշակերտ Տիմօթէոսին:

Հ. Աթոռակոսի ձեռնադրութիւնն ի՞նչ ստանձին գերագանցութիւն ունի:

Պ. Օայն՝ որ սուրբ Մեծոռնը թափումն գաղաթի վերայ, և տանն երկու Ապիսկոպոսք բռնութեամբ օծումն աստղանիշ, ու ձգումն գլխին երկու կողմէն հայրապետական Քօղը:

Հ. ԲՆՈՒՆ ևն Մեծոռնը գաղաթի վերայ թափում, և ի՞նչ նշանաւորութիւն ունի Քօղը:

Պ. Որովհետև Պատրիարք Աթոռակոսն է զլուխ ազգի, և ազգըն է նորա մարմին, միացեալ ի մի գլուխն Հիսուս Քրիստոս, և ընդհանուր հոգեւորականութիւնն և հոգեւոր պարզ գործերն նորան միայն է ստորադրում և պատկանում. իսկ Քօղն է Հայրապետական նշան, զոր Հայաստանեայց եկեղեցին սկսեալ սուրբ Պրիգոր Առաւելոյէն ունի մինչև ցայսօր, և ունի խորհուրդ. որպէս նախամարգարէն Մովսէս էր

ճայրագոյն առաջնորդ Խորայեղեան ազգին, և ստանալով Աստուծոմէն պատգամները տալիս էր նոցա, և յաճախ խօսակցութեամբ Աստուծոյ հետ լուսաւորեցաւ նորա երեսը, մինչև որ ոչ չք համարձակ չէր կարողանում նայիլ նորա երեսին, ուստի և խօսելու ժամանակ քօղ էր ձգում, այսպէս և նոր ուխտի եկեղեցւոյ մէջ Հայրապետն, որպէս ճայրագոյն աւանդադատ տալիս է ազգին Աստուծային պատգամները: Մեր մատենագիրներն, մանաւանդ Այրդան Բարձրբերդեցին՝ քօղ բառը շատ տեղ գործ է ածում Աթոռակոս անուն տեղ:

Հ. Աթոռակոսի իշխանութիւնն ի՞նչ է:

Պ. Բաց ի քահանայական և Ապիսկոպոսական իշխանութիւնը կատարելուց, նա միայն է իշխան օրհնել Մեծոռնը, ձեռնադրել Ապիսկոպոս, տալ կանոնական թղթեր, և առաջնորդներ կարգել վիճակների վերայ:

§ 30. ԱճԻՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ:

Հ. Ամուսնութեան կարգի նախընթաց քանի՞ բան կայ:

Պ. Երկու՝ Նշան օրհնէք, և Հալաւ օրհնէք:

Հ. Ի՞նչպէս է կատարւում Նշան օրհնէք:

Պ. Փեսայն գնումէ հարսի տունը, և քահանայն առնով փեսայէն նշանը օրհնումէ զայն հանդիսով, և փեսայէն առնի է զայն հարսին:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի նշանը:

Պ. Օայն, թէ աղջկին արդէն նշանուած է այն տղայի հետ, որ պիտի լինի նորա լծակից և օգնական:

Հ. Նշան տալն ո՞ր ժամանակն է սահմանած:

Պ. Ընդամեն ժամանակէն, միայն սուրբ զիրքն ցուցանումէ այս Երրոհամ նահապետի որդի Խաչալի նշանադրութեան մէջ Ռեբեկայի հետ, նորա տան կառավարիչ Աղիաղարի ձեռով, ուրեմն կերևի թէ նորամէն առաջ ևս կար դեռ

հեթանոսական դարում, և նշանադրութիւնն է նախընթաց խոստումն պատկի, ուստի եկեղեցին սահմանեց հոգեւոր հանդիսով օրհնել նշանը, և կոչեցաւ Նշան օրհնելի:

Հ. Ի՞նչպէս է կատարուում շալաւ օրհնելին:

Պ. Շալաւ օրհնելիք նշանակումէ հանրէրջ օրհնելի: Պատկի օրը քահանայն գնումէ փեսայի և հարսի տները, ուր գնումեն քահանայի առջև պատկի հանդերձները, զորս օրհնումէ հանդիսով, և յետոյ հանումեն հինը ու հաղնումէ նոր օրհնածը:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի շալաւ օրհնելին:

Պ. Եւ օրինակ սկզբնական զգեստին, զոր հագած ունէին նախատեղծներն նախ քան զպատուիրանադանցութիւնն, վասն որոյ քահանայն օրհնելու ժամանակ ասումէ՝ զի որդի գեղեցիկն զաս, մի՛ իշխեացի մերջենալ է սոսա զոր աղանդ դեռաց, կամ կոխարդաց, այլ աճրացեալ զօրութեամբ օրհնելու, և առաջ իւր, զիշխեցին յամենայն որդեայնեց ասարանայն:

Հ. Ի՞նչպէս է կատարուում Պատկի:

Պ. Փեսայն ու հարսն գնումեն Եկեղեցին, քահանայն, որ յառաջագոյն խոստովանացել է գնոսա և ասել է թէ ի՞նչ է նշանակում ամուսնութիւնը, կրկին ժողովրդեան բազմութեան առջև յիշեցնումէ նոցա պատկի խորհուրդը, որ մինչև մահը անբաժան պիտի լինին, և իւրաքանչիւրի պարտաւորութիւնը, թէ նոքա այսուհետեւ բաղկացնումեն ոչ երկու՝ այլ մի մարմին, և թէ պիտի սիրեն զիրար, ապա առնումէ երկուսն համաձայնութիւն, որ բռնի չլինին եւ կած պատկուելու, այլ կամաւ, և նոցա փոխադարձ համաձայնութեան համար պահանջումէ վկայք, որք ցուցանումեն ներկայ եղած բազմութիւնը: Յետոյ առնումէ հարսի աջ ձեռքը և տալիս է փեսայի աջ ձեռին, ասելով՝ Աստուծոյ իշխան Եւսեպի և Կոստան Եւսեպի, և իւր երգելով ասումեն դէպի սեղանը, և կանգնումեն բեմի առջև. քահանայք եկեղեցական պաշտօնականներով բարձրանումեն բեմի վե-

րայ, կարդումեն ըստ պատշաճին դիրք ու Եւսեպիան, ապա աղօթք, ու գնումեն պատկը այս ինքն թաղը երկուսի գլխին և արձակումեն ի խաղաղութիւն: Եւրեք օրէն յետոյ քահանայն գնումէ փեսայի և հարսի տները, ու կատարումէ Թաղփերացի կարգը, ու խմեցնումէ օրհնեալ բաժակը:

Հ. Պատկն նախ քան զքրիստոնէութիւն ի՞նչ զօրութիւն ունէր:

Պ. Պատկն Վրիստոնէութենէն առաջ համարուումէր քաղաքական, թէ հեթանոսաց և թէ Հրէից մէջ, ուստի և սովորութիւն էր բազմակնութիւնն և կին արձակելն, և կորցրել էր սկզբնական զօրութիւնը, վասն որոյ Վրիստոս վերահաստատելու համար հաստատեց սկզբնական զօրութեան խորհուրդը, թէ որ հասարակեացն իսկիւնէ՝ արդեա՞նք արդեա՞նք զնոսա, . . . ապա որքե՞ն ու էն երկու՝ այլ մի մարմին. արդ՝ զոր Աստուծոյ զա՞նցեաց՝ մարդ մի՛ իշխեացի (Մատ. Ժ. Ժ. 4, 6): Եւ այսպէս դարձաւ պատկն եկեղեցական խորհուրդ, ինչպէս Պօղոս Առաքեալն կասէ, խորհուրդս այս մեծ է, քայց եւ ասե՛մ է Վրիստոս և յեկեղեցի (Եփես. Եւ. 32):

Հ. Ի՞նչո՞ւ են խոստովանեցնում, և ի՞նչ նշանակութիւն ունի Թաղի:

Պ. Այն պատճառաւ, որ իմանան թէ փեսայն և հարսն պահե՞լ են մարմնական սրբութիւնը—ողջախոհութիւնը, յաղթե՞լ են մարմնական ցանկութեանց, որ թաղ (պատկ) գնելու արժանանան, որպէս յաղթողներ, զի թաղն է ողջախոհ կեանքը պատկելու համար, և ուսուցիչ կեանքի մաքրութեան և անկողնի սրբութեան ամուսնութեանէն յետոյ: Պատկն է նշան յաղթութեան, ինչպէս Ոսկերիքան կասէ, որպէս պատկուելն առաջ ողջախոհ էլիք, և առաջին աճառանալն յետոյ, այս պարճառաւ պատկելը դեռե՛մ զլուսնիքի մէջոյ՝ նշան յաղթութեան:

Հ. Եւ թէ այդպէս է, ի՞նչո՞ւ են գնում թաղ այրի փեսայի և հարսի զլուսնիքի վերայ:

Պ. Այն պատճառաւ, երբ նորա իւրեանց առաջին ամուսնութիւնը պահպանել են սրբութեամբ և չեն պոռնիկ կամ շքեցողներ, վասն զի ամուսնական սրբութիւնն՝ չէ հեռի ողջստեղծութենէն, զի Պօղոս Առաքեալի խօսքով՝ Պատարանն է ամուսնութիւնն, և ասոյք էն անկողինք. Եւ զորոնք և զպարտեալս քաջաբար Եւստանիս :

Հ. Ի՞նչ օրինակ ունի բաժանի :

Պ. Եւ յիշատակ Քրիստոսի հրաշագործութեան, որ Պաւլոսի վանա քաղաքի հարսանիքում հրաւիրուած լինելով՝ ջուրը գինի փոխեց :

§ 31, Օձո՞՞ն է անհրաժեշտ :

Հ. Ի՞նչպէս է կատարուում Հիւանդաց օծումն :

Պ. Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին պատարում է հետաքրքիր և խառնուրդ և Աւետարանով զնուծեալ ծանր հիւանդի մօտ, և սկսում է կարգաւ զանազան աղօթքներ, զիրք, Աւետարաններ, և երգեր, ապա խոստովանեցնում է զհիւանդին, և հաղորդում է սուրբ խորհուրդին : Այս կարգը կոչւում է՝ Պատարանն, որ Եւստանիս է անհրաժեշտ է ի վերայ ծանր հիւանդաց ի բժշկութեան ցաւոյ և ի բաւարարութեան յանգանակ :

Հ. Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին ի՞նչ պատճառաւ չունի իւրի զործածութիւնը, ինչպէս ունին Յոյք և Ղաթիկներ :

Պ. Որովհետեւ և առանց իւրի Աւետարանի հրամայում է կատարել, ի վերայ հիւանդաց յետ քիչէն՝ և բժշկութեան (Մարկ. Ժ. Թ. 18). և զիստուր ներգործողն է աղօթքն ու հաւատն՝ և ոչ թէ իւրին :

ՍՐԲԱՌԱՆ ԵՐԵՐՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Հ. Սովորական սրբազան արարողութիւնը ո՞րք են :

Պ. Սրբա են, 1, Խաչալուաց, 2, Թաղումն ննջեցեղոց, 3, Մաղթողական աղօթք, 4, Քառասունք մանկանց, 5,

Տնօրհնէք, 6, Կաթորհնէք և Հնձանօրհնէք, 7, Աղօրհնէք և մատաղ, 8, Խաչօծել, 9, Նաւակառիք և կեղեցու, 10, Աղեղեցի, Պատկեր և Աւագան օրհնել և օծել, 11, Աղեղեցական զգեստներ և անօթներ օրհնել, 12, Հաղորդութիւն հիւանդաց :

§ 32, Խաչալուաց :

Հ. Օրհնէ է Խաչալուաց :

Պ. Խաչալուաց է մի այնպիսի սրբազան արարողութիւն, որ երեք անգամ ընկղմելով սուրբ Խաչը ջրի մէջ՝ սրբուծեց ջուրը զհաւատալեաները սրբելու համար :

Հ. Ի՞նչ են յիշեցնում Խաչալուաց :

Պ. Խաչալուաց յիշեցնում է զհրաշագործութիւնը, որ իջնելով խառնուրդ Արուստակի մի Պրօպատիկէ աւագանի ջուրը, և հորա մէջ ընկնողները բոլորովն առողջանում են ամենատեսակ ցաւերէն և հիւանդութիւններէն, և կոչւում է Խաչալուաց կամ Խաչահանգիստ :

Հ. Ի՞նչպէս է կատարուում Խաչալուաց :

Պ. Խաչալուաց կրնանակէ Խաչով սրբել ջուրը, և կատարուում է այսպէս. մէկ ամանով ջրի վերայ կարդում են Սաղմոս, զիրք, Աւետարան և աղօթք, ինչպէս գրած է Մաշտոցում : Ապա քահանայն Խաչով և Աւետարանով օրհնում է ջուրը, երեք անգամ ասելով՝ Օրհնէսցի և սրբէսցի Գործնայն նշանաւորք Խաչն և ասոյք Աւետարանաւ և ասոյք շնորհիւ անհաճեց շօր և Որդոյ և Հոգւոյն սրբոյ : Յետոյ Պատարանն և Հայր Բնի : Խաչալուաց լինում է Սրբոց Մատենքով, զոր սովորաբար կատարել են տալի ուստաւորներն ու հիւանդները :

§ 33, ԹԱԿՈՒՄՆԻ ՆՆՁԵՅԵԼՈՅ:

Հ. ՕՂԻՆԷ Է ԹԱԿՈՒՄՆԻ ՆՆՁԵՅԵԼՈՅ:

Պ. ԹԱԿՈՒՄՆԻ ՆՆՁԵՅԵԼՈՅ Է ԱՅՍԱԿԻՍԻ ՍՐԲԱԳՆԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ, որ ԱՅԻԿԵԼԵՅԻՆ ՀԱՆԳԻՍԱՎԵՏ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՎՐԻՍՏՈՆՆԵՍԵՅ ՆՆՁԵՅԵԼԻ ԿԱՐԳԸ, ՀՈԳԼՈՐ ԵՐԳՈՒ, ԸՆԹԵՐԳՈՒԼԱԾՆԵՐՈՒ, ԱՊՕԹՔՈՒ Լ օՐՀՆՈՒԹԵԱՄԲ՝ ԹԱՅԻՍ Է ՀՈԳԻՆ ՆՈՐԱ ՄԱՐՄԻՆԸ:

Հ. ՄԻՈՐԻՆԻԱՅ Է ԿԱՏԱՐԵԼՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ:

Պ. ՈՂ, ԱՅԼ ԵՐԵՔ ՍԵՍԱԿ, 1, ԿԱՐԳ ԹԱԿՄԱՆ ՎԱՀԱՆԱՅԻ, 2, ՀԱՍԱԿԱԼՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆԻ, Լ 3, ԱՊԱՅՈՅ:

Հ. ՈՐԱԿԻՍԻ ԵԿԵԼԵԳԱԿԱՆ ԾԷՍԵՐ ԵՆ ԱՎԱՀԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՆՁԵՅԵԼԻ ԹԱԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ:

Պ. 1, ԼՈՒՆԱԿԱԼ ՄԱՐՄԻՆԸ:

2, ՍԱԿԻՍԻ ԿԱՏԱՐՈՒ ԱՎԱՏԱՆԵԼԸ:

3, ՄՈՒՄԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ:

4, ԽՈՒՆԻ ԾԽԵԼ:

5, ԵՐԵՍՐ ՈՒՂԵԼ ԳԷՍԻ ԱՐԵԼԵՔ:

6, ՍԱԳՄՈՍ ԱՍԵԼ:

7, ՉՈՐՍ ԵԼԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ ԿԱՐԳԱԼ:

8, ԵՄԲԻԾՔ ԱՍԵԼ:

9, ՎԱԽԾԱՆԵՍԱԼ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ՂԵԼԱՏԱՐԵԼԸ:

10, ԵԼԵՏԱՐԱՆ Լ ԽՈՂ ԳՆԵԼ ՆՈՐԱ ԿՈՒՐԾՔԻ ՎԵՐԱՅ:

11, ՎԱՀԱՆԱՅԻ ՕԾԵԼԸ:

12, ԵՂԳ:

13, ԵՕԹՆՈՐԵԼԵՅ:

14, ՎԱՏԱՆԻՅ:

15, ՏԱՐԵԼԵՅ:

16, ԳԵՐԵԳՄԱՆՈՐՀՆԵՔ:

17, ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍԱ, որ Է յԻՇԱՏԱԿ ԴԵՐԵԼԸ:

Հ. ԻՆԷ Է ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԵԼԸ ԵՎ ՄԱՐՄԻՆԸ:

Պ. ԵՍ ՍՈՒՐՈՒԹԻՒՆԸ Է ՍԽՈՒԼԱԾ ՎՐԻՍՏՈՆՆԵՍԵՅ ԳԱՐՈՒՄ, ԱՅԼ ԱՆՅԱՅԹ ԺԱՄԱՆԱԿԵՆ յԱՌԱՋ ՔԱՆ ԴՎՐԻՍՏՈՆՆԵՍԵՅ:

ԹԻՒՆԸ, ՂԻ ՀԵՐԵՅ Լ ՀԻԹԱՆՈՍՆԵՐԸ ԵՆԿԱՅՆՈՒՄԻՆ ԴԵՐԵԼԸ ԳԻՆ ԵՐԼՈՒ ԱՎԱՏԱՆԱԼ, 1, որովհետեւ ՀԻՄՆԱԿՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԶԻՐՈՂԱՆԱԿՈՒ ՄԱՐՄԻՆԸ ԵՎ ԵՎԱՄԱՐԸ ՄՈՐԹՈՒ ԿԵԼՈՒՆ, ՈՒՆՆՈՒՄԸ ԾԱՆՐ ՀՈՒ, ՈՒՍԱԿ ԴԵՐԵԼ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԵՆԿԱՅՆՈՒՄԸ ՄԱՐՄԻՆԸ ՀԱՄԱՐ, Լ ՀԵՐԵՅ ՄԵՋ ՍՈՒՐՈՒԹԻՒՆ ԼԱ ԿԱՐ, ՂՈՐ ԱՌԵԼ ԷԻՆ ԱՅԻԿԵԼԵՅԻՆԵՐԸ, ՀԻՄՆԱԿԸ ՕԾՈՒՄԻՆ ԱՆՈՂ ԵՎՈՒ, Լ ԳԻՆ ԼԱ ՂԵՐԱՆՈՒՄԻՆ, որ ապակաՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՆԱՅ, Լ 2, այս սոՒՐՈՒԹԻՒՆԸ Է ՆՇԱՆ ՍԻՐՈՂ Լ յԱՐԳԱՆՔԻ, ՂՈՐ ԿԵԼԵԳԱՆԻՔԸ ԹԱՅԻՍ ԵՆ ԴԵՐԵԼԸ:

Հ. ԻՆԷ Է ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՅԻԿԵԼԸ:

Պ. ՍՈՒՐՈՒՄ ՍԽԵՐԵՐԱՆԸ ԿՈՇՈՒՄ ԳԷԼԱՅ ԱՆԱԿԱՆՈՒՄԸ, Լ յԻՇԵՅՆՈՒՄԸ ԿԵԼԵԳԱՆՆԱՅ ԵՐԼՈՒ ԵՐԵՆ, 1, ՍԿԵԼԱԿԱՆ ԱՆՈՒՄՈՒԹԵԱՆ Լ ԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՂԵԼԱՐ, ՂՈՐ ՄԱՐՄԻՆ ՈՒՆԵՐ ԱՎԱՏԱՆՈՒՄԸ ՆՇԱՆՆԵՆ ԱՌԱՋ, Լ 2, ԱՇԽԱՐՀԻ ՈՒՆԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ, որ աՄԵՆԱՅԻՆ ԻՆԷ ԹՈՂՆՈՒՄԸ, ԹԷ ՀԱՐԱՍՈՒԹԻՒՆ, ԹԷ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ Լ ԹԷ ԱՎԱԽԸ, Լ ՄԻՍՅԻՆ ԱՎԱՏԱՆԸ ԵՎ ՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՐԵԼ:

Հ. ԻՆԷ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՈՒՆԻ ԴՈՒՄԱՆՈՒՄԸ, Լ ՔԱՆԻՄ ՄՈՒՄ ԱԿԻՍՅԻ Է ՎԱՌԵԼ:

Պ. ՆՆՁԵՅԵԼԻ ՎՐԻՍՏՈՆՆԵՍԵՅ ՀԱՆԱՏԻ ԵՅԵՐ Լ ԱՎԱՏԱՆՈՒԹԻՒՆԸ, Լ ԱԿԻՍՅԻ Է ՎԱՌԵԼ ԵՐԼՈՒ ՄՈՒՄ ԳԵԼՈՒՄ Լ ՈՍՈՒՄ, օՐԻՆԱԿ ԵՐԼՈՒ ՀՐԵՇԱՆԻՆԵՐԻ, որք նԱՍԱԾ ԷԻՆ ՎՐԻՍՏՈՆՆԵՅ ԳԵՐԵԼՄԱՆՈՒԹՅԱՆ, ԻՆԷՍԵՐ ԿԱՍԵ ԵԼԵՏԱՐԱՆԸ, ՔԷ Է ԱՆԱԿԵՅ Լ ՔԷ յԱՆԱԿԵՅ՝ ՈՒՄ ԿԱՅԵ ՄԱՐՄԻՆ ԵՎՈՒՄ (ՅՈՒ. Ի. 12), Լ ԱԼԵՏԱՆԻ ԿԱՆԱՆՅ ԵՎՈՒՄ ԵՎՈՒՄ ԵՎՈՒՄ, որով յԻՇԵՅՆՈՒՄԸ Լ ՄԵՋ ԵՎԱՐԵԱԿԻ ԽՈՒՐԸ՝ ԹԷ ՄԵՋ, որք ԹԱԿԵԼԵՅԱՆ ՆՈՐԱ (ԵՎՈՒՄ) ՀԵՐ ՄԻՐԱՆՈՒԹԵԱՄԸ, նՈՅՆԱԿԵՐ ԵՎՈՒՄ ԿԱՆԱՆՈՒՄԸ ՆՈՐԱ ՀԵՐ (ՀԱՌԱՄ. Օ. 3-5):

Հ. ԻՆԷ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՒՆԻ ԽՈՒՄ ԵՎՈՒՄ ԵՎՈՒՄ ԵՎՈՒՄ:

Պ. ԵՎ ՎՐԻՍՏՈՆՆԵՅԻՆ ԵՎ ԿԵԼԵԳԱՆՈՒԹԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ ԱԿԻՍՅԻ Է ԵՐԵԼԸ Լ ԵՎԵԼ Է ԵՎՈՒՄ ՀԱՄԱՐ՝ որպէս ԱՆՈՒՇԱՀՈՒՄ ԽՈՒՆԸ:

Հ. Բնչուն է թաղում Վրխտոնեայն երեսը դէպի արևելք:
 Պ. Ննջեցեալը թաղում է երեսը դէպի արևելք նոյն իսկ մրտա-
 քով, որպէս կենդանիքը կատարում են աղօթքը երեսը դէ-
 պի արևելք: Արևելքն է դրախտի կողմը, լուսի և անկեալ
 մարդոյ աղատութեան տեղը, ինքն Վրխտոն կոչւում է ա-
 րևելք: Բայտ այսմ սուրբն Ոսկերեան կասէ՝ դէպի արևելք
 մեռելի պապանը դնում են, նախաշնանակէլով նրան այս օրինա-
 իով յորդանանը, իսկ նորմով և երջանիկ կեանքը Վրխտոնի հետ:
 Հ. Վասն էր են կարդում Սաղմոս և Աւետարան:

Զ. Ննջեցեալ աշխարհականի վերայ Տիրացուք կարդում են
 սաղմոս նոյն նշանակութեամբ, որպէս կարդում են Աւետա-
 րանը քահանայի վերայ, այս ինքն՝ ըստ Աւետարանին վա-
 րեց կեանք, և ի միասին ի զթութիւն և ի մաքրութիւնն ու-
 րա աստուածային բանիւ: Ուրեմն և Սաղմոսը կարդացւում է
 ննջեցեալի համար խնդրելով Աստուծոյ զթութիւնը նորա
 վերայ և մաքրութիւն մեղքէն:

Հ. Անբիշքն երբ սկսաւ և ի՞նչ զօրութիւն ունի:

Պ. Առաքելոց ժամանակ հանգստեան պաշտօնը, որ կոչւում էր
 անբիշք, սահմանեցաւ, և սկսւում էր արևի մայր մանկուց
 յետոյ, և շարունակւում էր ողջ գիշերը երգելով, ընթեր-
 ցուածներով և աղօթքով ննջեցեալի մեղաց թողութեան
 և հոգւոյ հանգստութեան համար:

Հ. Բնչուն են վախճանեալ քահանայն զգեստաւորում սուրբ
 զգեստով:

Պ. Խորին յարգանքի նշան դէպ ի նորա քահանայական աս-
 տիճանը և պաշտօնը, և ուսուցանել կենդանեաց՝ թէ իւ-
 րաբանչիւր ոք ապիս է Աստուծոյ պատասխան իւր պաշտօ-
 նի համար:

Հ. Բնչուն են դնում քահանայի կուրծքի վերայ Աւետարան
 ու խաչ:

Պ. Այն պատճառաւ, որ ինչպէս կենդանի ժամանակ կրում էր
 Աւետարանը ու խաչը, որով օրհնում էր զամենքը և քարո-

զում էր, նոյպէս և մահուան ժամանակ նոյն իսկ Աւետարա-
 նով և խաչով գնում է առ Աստուած, որոցմէն սպասում է
 իւր համար սրբութիւն և փրկութիւն:

Հ. Վախճանեալ քահանայի օծումն ի՞նչ նշան է, և երբ է
 սկսած:

Պ. Սրբազան աստիճանի գերազանցութեան և յարգանքի նշան,
 և օրինակ Նիկողիմոսի և իւղաբեր կանանց, որք զնացին օ-
 ծանել տէրունական մարմինը: Այս օծումն է առաքելական
 սահմանադրութիւն, որպէս գրում է Ղիոնեսիոս Արիսպագա-
 ցին Պօղոս առաքեալի աշակերտն:

Հ. Օրհնէ այժմ:

Պ. Այդն է թաղման միւս օրուայ առաւօտը, և կատարւում է
 այսպէս. թաղումի միւս օրը լինում է Պատարագ, որի վեր-
 ջանալուց յետոյ՝ քահանայք և եկեղեցական պաշտօնեայք
 գնում են նոր վախճանածի գերեզմանը, նորա ընտանեաց և
 ազգականաց հետ, ուր կատարում են հոգևոր կարգը: Սորա-
 մով ցուցանում են անմոռանալի սէրը դէպ ի ննջեցեալը, —
 այցելութիւնը, թէ նորա անուան յիշատակն անմոռանալի
 է նոցա մէջ, — թէ նորա որդիքն ևս ուսանին անմոռաց պա-
 հել նախնեաց յիշատակը, և որ մեծն է՝ աղօթել ննջեցե-
 լու համար առ Աստուած, տալ նրան արքայութիւն:

Հ. Այդն երբ սկսաւ:

Պ. Այդի, այս ինքն թաղման միւս օրը գերեզման գնալու ըս-
 կիղըն շատ հին ժամանակէն է, այլ միայն տեսնում ենք Վր-
 խտոսի թաղման պատմութեան մէջ, որ միւս օրը կանայք
 զնացին նորա գերեզմանին այցելութեան, և խնկելու:

Հ. Եօթնօրէն ի՞նչ ասել է, և ի՞նչպէս է կատարւում:

Պ. Հրէայք սովորութիւն ունէին եօթն օր սգալ մեռելի վե-
 րայ, ինչպէս երևում է Յակոբ նահապետի մահէն (Ծան. Ծ. 10),
 և ինչպէս Ղազարոսի յարութեան պատմութեանէն՝
 երբ որ Մարիամ և Մարթա զնացին Վրխտոսի առաջ,
 հրաւիրեալ կանայքն կարծեցին թէ գերեզմանն է գնում

սգալու, ուստի առաջին դարում սահմանեցաւ եօթն օրը կատարել Պատարագով և Ամբիծքով, և եօթն օրուայ վերայ միայն սգաւորներն գնան գերեզման Վահանայի հետ, ուր կատարուիմէ հանգստեան կարգ, ըստ Մաշտոցի:

Հ. Վահանայի ի՞նչ նշանակութիւն ունի:

Պ. Փոխանակ Հրէից երեսուն օր և հիթանոսաց եօթանասուն օր սգոյ, առաքեալք սահմանեցին կատարել քառասուն օր Պատարագ ննջեցելոյ հոգւոյ փրկութեան համար, զի որպէս Վրիստոս յարութենէն յետոյ քառասուն օրուայ վերայ համբարձաւ երկինքը և նստաւ Հօր Աստուծոյ աջ կողմը, նոյնպէս ընդունէ և ննջեցելոյ հոգին սրբոց օրէւանի մէջ: Վառասներորդ օրը քահանայն կատարումէ գերեզմանի վերայ Եօթնօրէից կ'որդը:

Հ. Բնչո՞ւ համար է Տաբէլիցն:

Պ. Իւրաքանչիւր տարի Պատարագով տօնելով վախճանեալի մահուան օրը, մեք սորամով վկայումենք, թէ մահուան օրը քրիստոնէից համար է երկրորդ ծնունդ դէպ ի յաւիտեանական կեանքը:

Հ. Տարուայ մէջ որ օրերն են նուիրած մեռելոց յիշատակի համար:

Պ. Ծննդեան, Չատիկի, Վարդավառի, Վերափոխման սուրբ Աստուածածնի և սուրբ Խաչի երկրորդ օրերը, որ և կոչւումն օր Բեաւեւոյ: Այս օրերումը ամենայն ոք զնումէ գերեզմանատուն և օրհնել է տալի գերեզմանը:

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի Գերեզմանօրհնէին:

Պ. Գերեզմանօրհնէքի նշանակութիւնն է աւետել մեռելոց ընդհանրական յարութեան յոյսը, ինչպէս բացատրած է Մաշտոցի մէջ, Ոստի և Բէթի հոգի և լուսաւոր յարութեան Վրիստոսի Գերեզման Բեաւեւոյ, Կենսաւոր հոգի և Խաչի, և հոգի Աւետարանաւոր աստիճանի և զանազան յոյս վերստին նորոգման՝ զոր խոստացար Բեւ:

Հ. Զի՞նչ է Յիշատակ Բեաւեւոյ:

Պ. Յիշատակ մեռելոց է տալ աղքատաց ննջեցեալի հոգւոյ յիշատակի համար սեղան: Սովորութիւն էր հիթանոսական դարերում, որ ննջեցեալի յիշատակի համար, նորա բաժին ուտելէք և ըմպելէք կածէին դուրս գետնին, և այժմ ևս Վրաց մէջ այս սովորութեան հետքը մնացել է. զի երբոր ողորմութաս են խմում, բաժակը փոքր թափումն հացի վերայ, որպէս թէ այն նորա մասն է, ուստի՝ ինչպէս երեւումն Եկեղեցւոյ սուրբ Հայրերն այս հիթանոսական սովորութիւնը վերցնելու համար սահմանել են պատրաստել առանձին սեղան մեռելի յիշատակի համար, և ամենայն կերակուրները օրհնել հոգւոր օրհնութեամբ, և ապա վայելել:

§ 34. Մաղխողական աղօթք:

Հ. Զի՞նչ է Մաղխողական աղօթքն:

Պ. Մաղթողական աղօթքն է այնպիսի Աստուածապաշտութիւն, որ քրիստոնեայք իւրեանց վիճակի առանձին հարկաւորութեանց և հանգամանաց համար աղօթումն առ Աստուած, միջնորդ ձգելով սուրբ Աստուածածինը և սուրբերը պարգեւել նոցա երկնային ողորմութիւնը, կամ ընդունել նոցա փառաբանութիւնը և գոհութիւնը:

Հ. Ո՞ր դիպուածներում են լինում մաղթանք:

Պ. Մաղթանք լինումն՝ երաշտի, այսահարի, ծանր հիւանդի, ժանտախտի, մօրեխի, և նոցա նման դիպուածների վերանալու համար:

Հ. Վանի՞ տեսակ է կատարում:

Պ. Երկու՝ ժանտախտի, երաշտի և մօրեխի վտանգներէն ազատուելու համար կատարումն խուռն բազմութեամբ թաբօր ելանելով քաղաքի կամ գիւղի չորս կողմը, իսկ միւսքն կատարումն առանձին՝ իւրաքանչիւր ցանկացողն վերայ

ընթերցողաճներ և Աւետարան կարդալով, նոյնպէս կատարուի և Սրբոյ Մատուցելով:

§ 35, Վարդապետութեան Կարգը:

Ա. Ի՞նչ է նշանակում Վարդապետութեան Կարգը:

Պ. Այն որ զմանուկ ծնունելուց յետոյ քառասուն օրուայ վերայ՝ տանումէ մայրն տաճարը ծննդական անմաքրութենէն սրբունելու համար, իսկ մանուկն մտնումէ հաւատացելոց ընկերութեան մէջ: Այս օրէնքը սահմանեց Աստուած հին ուխտի Ակեղեցւոյ մէջ, որ կատարեցաւ և Վրիստոսի վերայ, վասն որոյ և նոր ուխտի եկեղեցին ևս սահմանեց կատարել ոչ միայն անդրանիկներու վերայ, այլ ամենայն ծրնեալներու վերայ:

Ա. Ի՞նչպէս է կատարուում այդ կարգը:

Պ. Օննդականն քառասուն օրէն յետոյ զալիս է Ակեղեցւոյ դուռը, քառասուն ծունրէ դնում, ապա առնումէ զաղայն զիրկը, և քահանայն կարդումէ աղօթք, խնդրելով Աստուծոմէն մաքրութիւն մօր համար՝ և արժանաւորութիւն մանելու սուրբ տաճարը և սուրբ հաղորդութեան արժանաւորութիւն, և աղայի համար՝ օգնութիւն և զօրութիւն, և Հոգւոյն սրբոյ շնորհքի իջնելը նոցա վերայ: Յետոյ Սաղմոս ասելով մանուկն Ակեղեցին և կանգնումն բեմի առջև, քահանայն կարդումէ Վրիստոսի տաճար զնալու Աւետարանը, ապա աղօթք և երգ, յետոյ տանումէ զաղայն սեղանը, և ասումէ՝ (այս անոն) Զարեայս Վրիստոսի՝ էկեալ յերկրագոմէն, երկրագլխէս արքայս, երկրագլխէս արքայս: Եւ զիսկայս զանօրէնութիւն, և զգեցաւ զայս անոն: Եւ զիսկայս զանօրէնութիւն, և զգեցաւ զայս անոն:

§ 36, Տնօրհնութիւն:

Ա. Օ՞րհն է Տնօրհնութիւն:

Պ. Տնօրհնութիւն սկսած է առաքելական դարերում, որ Աստուածայայտնութեան և Օրհնութեան տօներին առաքելաւք և միւս հոգեւորականք շրջումին հաւատացելոց աները անտեղծ Վրիստոսի Օննդը և Յարութիւնը, նոյնպէս և հաւատացելաւք փոխադարձաբար: Այժմ քահանայք հանդերձ զպիրներով այն տօներում զնումն ժողովրդեան աները շուրջառով և Աւետարանով, երգումն ըստ պատշաճին շարական, և կարդումն Աւետարան: Տնօրհնութիւն ամենայն քրիստոնեայ աղգաց մէջ կայ, բայց քրիստոնեութիւնն հզօրանալով չորրորդ դարում, և աղանդաւորաց թիւը շատանալով՝ թուլացաւ այս մի քանի տեղերում. վասն որոյ մեծն Քարսեղ Աստուծոյ նշովք դրաւ չկատարողներու վերայ՝ Վահանայ, որ է Բժիշկ Օրհնութիւն և Յայտնութեան ոչ անպարտաւոր յամենայն պահ ժողովրդեան, նոյնպէս էլ զիսկ:

§ 37, Աւարտութիւն և Հանգանակութիւն:

Ա. Օ՞րհն է Աւարտութիւն և Հանգանակութիւն, և երբ սահմանեցաւ:

Պ. Առաքելական դարում մէջ տեսնումնք, որ նորահաւատ քրիստոնեայք իւրեանց ունեցածէն նուիրումին Ակեղեցւոյ մասը, մանաւանդ հաւատաւոր Հրէայք ըստ Մովսիսական օրինաց տալիս էին տասանորդ երկրի բերքերէն, և սուրբ Առաքելի ու Տրդատ թագաւոր սահմանեցին հոգեւորականաց ապրուստի համար ի թիւս այլոց և տասանորդ երկրի պտուղներէն, այլ զի մի ըստ հրէականին և հեթանոսական սովորութեանց լինին ընծայաբերութիւնքն, Ակեղեցւոյ սուրբ Հարց կարգեցին կալի և հնձան օրհնելու կանոնը, ինչպէս կայ Մաշտոցում, և մեծն Քարսեղ կանոնադրեց, Վա-

հանայն ի փարսւն ելցէ սորք Խաչիւ և աշխարհախոօք աղօ-
լիւս ի սահման երկնոս և երեսոս, և օրհնեաց զլէզլս և զհնչանս.
և աստի ծագեցաւ «երօթօրհնէս, կալօրհնէս և հնչանօրհնէս:

§ 38, Աղօրհնէս և Մասաղ:

Հ. Օրհնէ է Աղօրհնէս և Մասաղ:

Պ. Սուրբն Վրիգոր Առևանորիչ որոշելու համար հիթանո-
սականէն քրիստոնէից բերած մատաղը ի ցոյց ջերմեռանդու-
թեան առ Աստուած, զոր բաժանումէին հոգևորականաց և
աղքատաց իբրև ողորմութիւն, յօրինեց և աղօրհնէքի ա-
ղօթքը, ինչպէս երևումէ սուրբ Սահակի կանոնագրքէն. զի
երբ որ սուրբ Առևանորիչն տարածեց Հայաստանում ճըշ-
մարիտ Աստուածածանութիւնը, եկան հաւատացեալ
քուրմերն նորա մօտ և ասացին, թէ հիթանոսութեան ժա-
մանակ պիղծ զօրհնէն կերակրումէին զմեզ և մեր որդիքը,
այսուհետեւ ի՞նչ կը հրամայէք՝ տալ մեզ ապրուստի ճա-
նապարհ: Եւ նա սահմանեց տալ նոցա տասանորդ, ինչպէս
հնումը տալիս էին ղևտական քահանայից, և հրամայեց ժո-
ղովրդեան, որ մատաղացուն նախ ուտեցնեն օրհնած աղ,
և ապա մորթեն, Օլտիին, ամենայն տէրունական տօնե-
րին, երևելի սրբոց և ի Վրիստոս ննջեցեաց յիշատակ, իբ-
րև տուրք ողորմութեան՝ աղքատները կերակրելու համար
նոցա անունով, և հաւատացեալ քուրմերուն մասը տան
մէն: Իսկ աղի օրհնութիւնն այս խորհուրդն ունի, որով-
հետեւ նախաժողով պատուիրանազանցութեան պատճառաւ
անիծուեցան նորա հետ և բոլոր արարածներն, ուստի կեն-
դանին, զոր պատրաստումէնք նուիրել Աստուծոյ, նախ աս-
տուածային բանով որ կարգումէնք և նորա սուրբ անունը
յիշելով և Խաչի գրոշմելով սրբումէնք աղը, և տալիս ենք
մատաղացուն ուտելու, որ խառնուելով նորա մարմնոյ լը-
րութեան հետ մաքրուի վերջէն անէծքէն, և ստանայ կրկին

առաջին օրհնութիւնը, և ապա արժանանայ նուէր լինել
Աստուծոյ (Շնորհ. Բնդհ. եր. 242—253): Այսպէս է
վարուում Եկեղեցին և այն ամենայն իրեղենների մէջ, որք
նուիրական են համարուում:

§ 39, Խաչ օթել:

Հ. Օրհնէ է Խաչ օթել, և ո՞վ սահմանեց:

Պ. Այս սահմանեցին առաքեալք ինչպէս գրումէ Շնորհալին.
Թէ քառաթև Խաչն, շինուած մէկ որ և իցէ նիւթէն, դը-
նումեն ձեռքը նորա վերայ, և աղօթումէին, որպէս զի զգա-
լի նիւթն ստանայ Աստուծոյ իմանալի զօրութիւնը. ապա
կանգնեցնումէին դէպի արեւելք, և հրամայումէին հաւատա-
ցելոց երկիրպագանել. իսկ Առաքեալներէն յետոյ Խաչի օրհ-
նութեան արարողութեան համար այսպէս է գրում՝ նոյն մա-
տենագիրն, թէ՛ կարգան մարգարէական և առաքելական
գիրքը, և Աւետարանը ձեռագործ Խաչի վերայ, և քահա-
նայք մատուցանեն աղօթք, որպէս սուրբ Հարք սահմանել
են, ջրով և զինով լուանան օրինակ կողահոս աղբէրներ-
ի, և Սնոնով դրշմեն, որպէս զի Հոգւոյն սրբոյ շնորհ-
քով աստուածային զօրութիւնն բնակուի Խաչի ձևի մէջ,
որին ապա պարտիք երկիրպագանել նորս մէջ Վրիստոսին՝
և ոչ նիւթին, այլ Բանին Աստուծոյ զօրութեան, որ ան-
բաժանելի է նորամէն:

§ 40, Նաակատիս Եկեղեցոյ:

Հ. Օրհնէ է Նաակատիս Եկեղեցոյ:

Պ. Նաակատիքն կը նշանակէ նոր շինուածք, նորոգութիւն,
նորոգումն տօնի, և ունի հիմն Հին ուխտի Եկեղեցւոյ մէջ,
որ Սողոմոն թագաւոր աւարտելով Աստուծոյ տաճարի շի-
նութիւնը, եօթն նաակատիք արաւ ողջակէզներով և զո-

հերով, իսկ քրիստոնէից Նկեղեցին Հրէականէն որոշելու համար կատարումէ սուրբ Պատարագը մատուցանելով ութն օր: Այս երեւումէ և քրիստոնէից Նկեղեցւոյ մէջ, որ Սոստանդիանոս և նորա մայր Հեղենէն շինելով Նկեղեցիք Նորոսաղէմում, նաւակատիք արին ութն օր: Աւ ինչպէս Նւսերիոս պատմիչ գրումէ, թէ՛ երբ որ եկեղեցեաց շինութիւնը աւարտումէր, կատարումէին նաւակատիք, որ շարունակւումէ մինչև ցայսօր: Հայաստանեայց Նկեղեցին ըստ սահմանադրութեան Ղուսաւորչի կատարումէ Ստրիկէ Նշմիածնայ տօնը ամենայն տարի: Այլ սակայն առաջին դարերում իւրաքանչիւր Նկեղեցիք կատարումէին ամեն տարի նաւակատիք նոցա օրհնութեան օրը, և թէպէտ այժմ դադարած է յայս կոյս Սովկասեան կողմերը, բայց ուխտաւորն եկեղեցիքն ունին սահմանեալ օրեր տարուայ մէջ նաւակատիքը կատարելու:

§ 41, Նկեղեցի, պապիք և ապաւն օրհնել և օծել:

Հ. Օրհնէ է Նկեղեցի, Պապիք և Ապաւն օրհնել և օծել:

Պ. Նկեղեցին է նուիրական տուն և հասարակաց ժողովարան, յարկ սրբութեան, տեղի փառաբանութեան, հրեշտակաց բնակարան, մարդկան քաւարան, ուր աներեւութապէս բազմած է Աստուած սուրբ սեղանի վերայ, ուստի որոշելու համար հասարակ տներէն, և նորա խորհրդական սրբութիւնը պահպանելու համար, որի մէջ ոչ մի աշխարհական գործ չէ կարելի կատարել, բացի հոգեորէն, հանգիսով եպիսկոպոսն հոգեւորական և ժողովրդական բազմութեամբ օրհնումէ, և զինով ու ջրով սրբումէ որմերու այն տեղերը, զորս պիտի օծէ սուրբ մեռնով: Գինին և ջուրը նշան են Քրիստոսի կողքէն բղձած արիւնի և ջրի, որով սրբեց Նկեղեցին, այս ինքն է հաւատացեալները ամենայն աղտեղութենէ:

Պատկերները նոյնպէս լուանումեն նախ զինով և ջրով, օրինակ Քրիստոսի կողահոս աղբիւրների, և օծումեն սուրբ Մեռնով, զի Հոգին սուրբ աներեւոյթ զօրութեամբ տացէ նոցա այն շնորհքը, զոր ունէին իւրաքանչիւր պատկերներն, որոց անունով նկարած են:

Աւագանը նոյնպէս լուանումեն զինով և ջրով ի նոյն խորհուրդ, և ապա եպիսկոպոսն օծումէ սուրբ Մեռնով նորա վերայ փորուած խաչանիշ տեղերը, որ Յորդանանու շնորհքն ունենայ, որի մէջ մկրտուեցաւ Քրիստոս, և ծնանի լուսի և կենաց որդիք:

§ 42, Օգեապէր, Սկեհ և Մաղպայ օրհնել:

Հ. Րչնու են եկեղեցական զգեստներ, սկեհ և մաղպայն օրհնում: Պ. Արովհեաւ այնքիկ նուիրւումեն սուրբ տաճարի գործածութեան համար, ուստի նախապէս օրհնումէ քահանայն, զի նոցա նիւթերը սրբունին սկզբնական անէծքէն և լինին նուիրական գործածելիք Աստուծոյ տան մէջ, և որոշունին հասարակ զգեստներէն և անօթներէն, և եկեղեցականք սուրբ զգեստով կատարեն ամենայն Աստուածապաշտութիւնքը:

§ 43, Հաղարդութիւն հեանդաց:

Հ. Րչնէ է հեանդաց հաղարդութիւնը և ինչպէս է կատարւում: Պ. Մերձ ի մահ հիւանդաց հաղորդութիւնն է նշան առաջնորդելու գէպի յաւիտեական կեանքը, և կատարւումէ այսպէս. քահանայն առնումէ Խաչ, Աւետարան, փորուրար և մասնատուփ, ու զնումէ հիւանդի մօտ, և ասումէ Յօնան մարգարէի աղօթքը, յետոյ մեծ զգուշութեամբ խոստովանեցնումէ, և ապա աղօթք, շարական, զիրք, Աւետարան և Հաւատամքը կարդալն յետոյ հաղորդումէ, ապա զօհոյգական մաղթանք: Հիւանդաց հաղորդութիւնն կոչւումէ Ռո-

շահ, այս ինքն ճանապարհի պաշար : Իսկ եթէ հիւանդն մեռնելու վերայ է, ուղղակի խոստովանեցնումէ և հաղորդումէ :

ՀՈԳԵՒՈՐ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Հ. Օհնէ ևն Հոգեւոր սովորութիւնք :

Պ. Հոգեւոր սովորութիւնք են սրբազան զործողութիւնք, զորս Արեւելիցի աւանդութեամբ պահպանումէ մինչև ցայսօր :

Հ. Ո՞րք են հոգեւոր սովորութիւնք :

Պ. 1, Նշխար կամ Մասն :

2, Մոմալաւութիւն :

3, Ուխտագնացութիւն :

4, Գանձանակ :

5, Ժամոց կամ յիշիկք :

6, Սեղան նաւակատեաց :

7, Սեղանի ժամանակ սուրբ գիրք կարգալ :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ հոգեւոր աւանդութիւնք կան Տէրունական տօներում :

Պ. 1, Տէրունականաւոր տօնին ցախ վառել :

2, Վարդապառի տօնին ջուր ցանել և աղաւնի արձակել :

3, Աւագ Հինգշաբաթի երեկոյին կարգով օծել ռաները :

4, Օղակազարդին ռստեր բաժանել :

§ 44, Հ. Ի՞նչ կը նշանակէ Նշխար բաժանելն :

Պ. Նշխար կամ Մաս կը նշանակէ փոխանակ սուրբ ընծայի որպէս սեղանի մնացորդ, զի նոքա որք չեն հաղորդուում սուրբ Խորհուրդին, ընդունեն նշխարը և չման առանց հոգեւոր մխիթարութեան, և այս այնչափ յարգի է որ՝ ամենայն ոք պահում զինքը անօթի, և այնպէս է ընդունում մասը՝ որպէս սուրբ սեղանէն մնացած աւելորդը :

§ 45, Հ. Ի՞նչ սկսաւ Մոմալաւութիւնն :

Պ. Մոմալաւութիւնն սկիզբն առաւ առաքելոց ժամանակ, որ Աստուածաշնորհութիւնն և սուրբ Պատարագի խորհուրդն

բռնութեան պատճառաւ կատարուամբ ևրեկոյին վառելով մամբ և կանթեղներ, և սովորութիւն կղաւ նա և քրիստոնէութեան ազատութեան ժամանակ պահել մոմալաւութիւնը, մանաւանդ որ ըստ սահմանադրութեան Արեւելիցւոյ Աստուածաշնորհութիւնն լինումէ և գիշեր ժամին ու երեկոյին, նոյնպէս և հսկումն, որք անշուշտ պահանջումն մոմալաւութիւնն :

§ 46, Հ. Ո՞ր ժամանակ սկսաւ Ուխտագնացութիւնն, և ի՞նչ էր պատճառն :

Պ. Ուխտագնացութեան սկիզբն կղաւ այսպէս : Առաջին քրիստոնէայք սովորութիւն ունէին շինել մատուռներ մարտիրոսաց զերեզմաններէ վերայ, և նոցա նահատակութեան օրք կատարել ամեն ատրի ազապով, նոյնպէս բռնութեան պատճառաւ՝ այն մատուռներումէին կատարում Աստուածաշնորհութիւնը : Արք որ քրիստոնէութիւնն բոլորովին զրտաւ ազատութիւն, վասն որոյ առաւել ևս յարկելու սուրբերը շինեցին եկեղեցիք նոցա անուններով, փոխադրելով նոցա մէջ և նոցա մատուռքը, և ամենայն ատրի կատարելով նաւակաւորք մատաղներով, որպէս ոգորմութիւն աղքատաց յանուն նոցա, այս զործողութիւնն մնաց աւանդութեամբ, զոր այժմ կատարումենք :

§ 47, Հ. Ի՞նչն համար է սահմանուած Գանձանակն :

Պ. Գանձանակը սահմանեցին Առաքելք, որ ժողովումէին բանտարկելոց, որրոց, այրեաց, աղքատաց և Աստուածահաճոյ շինուածների օգնութեան համար, և այնուհետև մինչև ցայսօր մնաց Արեւելիցւոյ մէջ այն զեղեցիկ սովորութիւնն, և այս գումարէն ըստ կանոնաց եպիսկոպոսն պարտական է օգնել կարօտելոց և աստուածահաճոյ զործելին, որպիսիք են, հիւանդանոցներ, աղքատանոցներ, անանկներ, այրիք, որրիք, և ին :

§ 48, Հ. 1^Ընչ է յաճոյն կամ Յեւէլէ :

Պ. Եւ կամաւոր տուրք, որ հաւատացեալք իւրեանց ջերմեռանդութեամբ տալիս են քահանային, խնդրելով յիշել տուրք Պատարագի մէջ իւրեանց կենդանիքը և ննջեցեալքը, և միանգամայն այն մտքով, որ այս հոգեւոր տուրքն ապրուստ լինի քահանային :

§ 49, Հ. 1^Ընչ է նշանակում Նաւախարիսի սեղանն :

Պ. Առաքելոց ժամանակ բաց ի ամենօրեայ հասարակաց սեղանէն, սովորութիւն կար, որ ննջեցելոց աերերը յատուկ սեղան կը պատրաստէին և կը տանէին եկեղեցին, ու հաւատացելոց բազմութիւնն ի միասին կը ճաշէին, և որովհետեւ մեծ անկարգութիւն էր յառաջանում, վասն որոյ Նիկիայի տիեզերական ժողովն արգելեց եկեղեցում հացկերոյթը, բայց սովորութիւնն մինչև ցայսօր մնացել է, որ հինգ Նաւախարիքին սեղաններ կուղարկեն Եկեղեցւոյ սենեակը հողերականաց համար. բաց յայտմանէ կայ և ուրիշ հոգեւոր սովորութիւն, որ ննջեցելոց յիշատակի համար շիւսիլաւ կամ կաթնէսպաս կեփեն, նազուք կը թխեն, տուրք Խաչին խաղող, դեղձ և թուղ կը բաժանեն :

§ 50, Հ. 1^Ընչ է նշանակում սեղանի ժամանակ «—բէ Գեղ» կարգալի :

Պ. Առաքելական դարում երբ կնատէին սեղան, որ կոչուումը աղապ, առաքեալք կը խօսէին ժողովրդեան հետ աստուածային բանը (Գործ. Օ. 2—4) : Այս սովորութիւնն աւանդութեամբ մնացել է Հայոց վանքերում, մանաւանդ տուրք Եւջմիածնում. երբ որ Միաբանութիւնն նստումէ սեղան, մէկը բարձրանումէ ամբիոնի վերայ, և սովորաբար կարդումէ Սարգիս Եւջորհալու Վաթողիկեայց թղթերի մեկնութիւնը, նոյնպէս և միւս ուղղափառ վարդապետաց Հին և Նոր Ստակարանի մեկնութիւնքը, մինչև անգամ և սրբոց

կենսադրութիւնքը, մինչև սեղանի աւարտելը, և ամենեքեան լուութեամբ լսումն. ու ընմն և քահանայք ևս պարտին ժողովրդեան տանը հացկերութի ժամանակ խօսիլ աստուածային բանը, որպէս զի ամենայն ոք փոխանակ ծաղրածութեան կողմէն, ականջ զնէ քահանայի քարոզութեանը և շինուի նորա մտքը :

§ 51, Հ. 2^Ըրաւառութիւնն Տեառնդատաջի երկկոյնն ո՞ր ժամանակէն է մահլ Եկեղեցւոյ մէջ :

Պ. 2^Ըրաւառութիւնն Տեառնդատաջի երկկոյնն մնացել է հետնոսակն զաւերէն, որ ամենայն աղագց մէջ կար, և Հաւատանում ևս Գերջան գաւառի Բաղասինջ գեղում կար Մհրատան մեհեան Միհր Հեփեստայ, այն է Նաւահաի եղբոր Վալկանոսի որդւոյ Արամազդի : Միհր կընշանակէ արև, և նորա պատուի համար Հայոց ամիսներէն մէկը և ասուցու Մեհէլան, որ է Փետրվարը : Նորա տօնը կատարումէին նոյն ամին այսպէս. հրապարակի մէջ զիւղումէին ցալս, և նորափեսայքն պիտի վառէին, ապա պար էին բոլորում կրակի շուրջ երգելով. երբոր հանգումէր կրակն, յայնժամ մահիրը կամ ածխակոթը կը տանէին տուն ու կը պահէին որպէս նուիրական : Եւ որովհետեւ Տեառնդատաջի տօնը գալիս է Փետրվարի 14ին, նոյն սովորութիւնը կատարումէ տօնի առաջին երկկոյնն նախատօնակէն յետոյ :

§ 52, Հ. 3^Ըրոյ ցանել և աղաւթ արշալի Վարդապառի տօնին ո՞ր ժամանակէն է մնացել :

Պ. Այս սովորութիւն ամենահին ժամանակէն է, և է յիշատակ աղատութեան Նոյի ջրհեղեղէն, զոր կատարումէին Նաւասարդ ամսի սկզբում, այն է Օգոստոսի 17, որ է մեր տարեգրական, և ամենայն տարեդարձին որպէս տօն աղատութեան կատարումէր աղօթք մատուցանելով ճշմարտին Աստուծոյ, զարդարելով տեղը վարդերով, և անուն ստացաւ

Վարչապետը ցանցում է մի մեանց վերայ ջուր յիշատակ ջրհեղեղին, և թռցնում է նախապես յիշատակ Վոյի աղաւնի թռցնելուն: Եւ երբոր Հայաստանի մէջ ըստ օրինակի միւս ազգաց ընկաւ կռապաշտութիւն, այն ժամանակ Վաւասարդի արեգարձի (նոր տարի) հանդիսատարութիւնը մատուցին Աստիկ և Անահիտ կողմ, մանաւանդ Վահագնեան մեհենին, որ էր Արտաշատում, ուր աշխարհախումբ բազմութեամբ էր կատարւում, նոյնպէս և Տարօն գաւառում: Յետոյ սուրբ Առաւորիչն այն հիւսնոտական տօնի փոխանակ կարգեց Վրիստոսի Պայծառակերպութեան տօնը. իսկ ազգային սովորութիւնն չուր ցանկու, աղաւնի թռցնելու և վարդ փռելու մնաց, և այս չէ հիւսնոտական գործողութիւն, այլ գոհարանական յիշատակ ազատութեան ջրհեղեղին, զոր կատարումին մեր ազգի ճշմարիտ Աստուածապաշտ Վահագնեանին (*): Այս երբոր Հայաստանեայց Արքեպիսկոպոս ըստ օրինակի միւս եկեղեցեաց սկսաւ կատարել Աստուածածնայ Վերափոխման տօնը, որ գալիս է նոյն ամսութուի օրը, ուստի Վարդապետի տօնը Արքեպիսկոպոսի սահմանեց կատարել նորամէն առաջ, որ Տօնացուցի հաշուով գալիս է Յուլիս ամսում:

§ 53. Հ. Կարգն ի՞նչ նշանակութիւն ունի, զոր Աւագ Հինգշաբթի երկկողին օրհնումենք Ոսկաւայի ջրի հետ:

Պ. Կարգն ոչինչ խորհուրդ չունի, այլ միայն յիշատակ է պոռնիկ կնոջ, որ իւզով օձեց Վրիստոսի դուխը՝ երբ Յիսուս հրաւիրուած էր Սիմոն բորոտի տանը (Մարկ. Ժ. 1, 3-9):

(*) Այս գործողութիւն կատարւում է Կ. Պոլսում՝ Իսկիւտար թաղում սուրբ Կարապետ Արքեպիսկոպոսի բակումը՝ ջուր ցանկով և աղաւնիք արձակելով, և կոչում է Տաճկերէն քոչ քայլում. նոյնպէս և Ղարս քաղաքում. իսկ ուրիշ տեղերում, ինչպէս և Թիֆլիզում, թափօրէն առաջ բաժանում են ուհան թաթախուած վարդաջրի մէջ:

§ 54. Հ. Ծաղկազարդին ուր բաժանեն ի՞նչ նշանակութիւն ունի:

Պ. Ուր բաժանեն է օրինակ արմաւենու և ձիթենու ձիւղերին, զորս Հրէայք ձիւթն բռնած գնացին Վրիստոսի առաջ, երբ մանուկ էր Արուստակի Վասէքի տօնէն առաջ՝ նստած իշի և աւանակի վերայ:

ՏՕՆԵՐ ԵՒ ԿԻՒՐԱԿԻ ՕՐԵՐ.

§ 55. Տօների ընդհանուր գիշերի:

Հ. Օրհնէ է Տօնն:

Պ. Տօն կը նշանակէ հանդիստ, այս ինքն ազատութիւն աշխարհական գործերէն, ազատ օրեր ծառայելու Աստուծոյ առանց արգելքի: Յատկապէս տօնն է օր նուիրուած գոհացողական յիշատակի, կամ փառաբանելու Աստուծային մեծամեծ բարերարութիւնքը, կամ յիշատակի երեւելի սրբոց:

Հ. Ի՞նչու են սահմանուած տօներն:

Պ. Իմաստուն և փրկարար նպատակով սուրբ Արքեպիսկոպոս սահմանեց տօներ՝ 1, որ մեր կեանքի հոգսերի և վշտերի մէջ ուրախանայ և մխիթարուի մեր հոգին Աստուծով, 2, մատուցանել Աստուծոյ շնորհակալութիւն նորա անսպառ ողորմութեանց համար, 3, յաւերժացուցանել Արքեպիսկոպոս երեւելի անցքը, 4, սրբոց ջերմեռանդ յարգ ապու համար, և նորամով զարթեցնել մեր մէջ աշխոյժ նրանց նմանելու, 5, դադարելով կենսական աշխատանքէն, ապա հոգւոյ ժամանակ պարապելու իւր հոգեկան լուսաւորութեամբ, և սրբել վեց աւուր գործողութիւնքը աղօթքով և Աստուծային օրհնութեամբ:

Հ. Ի՞նչպէս պիտոյ է պաշտել տօները:

Պ. Նախ քան զամենայն պիտոյ է թողնել աշխարհային զբաղմունքը և հոգսերը, և սկսել հոգեւոր գործերը: Որպէս զն

հողերը ստարապմունքն սոսակապէս յարմար լինելով՝ տօնակատարութեանց, պէտք է միջամուխ լինել նորա ոգւոյ մէջ, և իմանալ նպատակը՝ որով Ակեղեցին սահմանեց զայն: Սորան համեմատ պիտոյ է աշխատել զարթուցանել իւր մէջ այն միտքը և զգացմունքը, զորս տօնն համաձայն Ակեղեցւոյ նպատակին պարտ է շարժել մեր մէջ: Այն տօներ, որք յատկապէս զարթեցնու մեն մեր մէջ զղջում և ապաշխտութիւն, ոմանք հանդէս և ուրախութիւն, ոմանք սիրով համբերութիւն նեղութեանց, ոմանք ողորմածութիւն և կարեկցութիւն դէպի ընկերները, այլ ամենքն առհասարակ զրգոռումն դէպի սուրբ Աստուածահաճոյ դործերը: Ամենամեծ տօն, կասէ սուրբ Ոսկերեան, է Տառնի խղճման: Աւ ըստ այսմ՝ նախկին Վարխատնայք սրբումէին այս տօնի օրերը ապաշխարութեամբ և հաղորդութեամբ սուրբ Խորհուրդին:

Հ. Վանի^ո եւ բաժանուում տօներն:

Պ. Արիւն՝ շարժական և անշարժ: Աւ այս այն պատճառաւ, որովհետեւ տօներն կախումն ունին Օգոստի տօնի կատարելութեան, և Օգոստի մի և նոյն ամսաթուին չէ դալի, ուստի նորա շարժելով՝ շարժւումն և տօներն, իսկ անշարժ տօներն են Աւետիք, Աստուածայայտնութիւն, Տեառնընդառաջ, Աստուածածնայ երեք տօները, և մնացեալներն թէ Տէրունական և թէ Սրբոց շարժական են:

Հ. Հայաստաննայց Ակեղեցին ամենայն օր ունի^ո տօն:

Պ. Հայաստաննայց Ակեղեցին պահոց օրերում տօն չունի, վասն զի տրամութեան օրեր են, այլ սրբոց յիշատակները կատարումն ուտիք օրերում, Արիւն շարժի, Արեքշարժի, Հինգշարժի և Շաբաթ, միայն անշարժ տօներն ըստ ամսաթուին որ օր և պատահի. բայց Մեծ Պահքի Շաբաթ օրերը կատարումն սրբոց յիշատակը, և այն համաձայն առաքելական սահմանադրութեան, զի այն օրն նու իրաժ է սրբոց:

Հ. Շաբաթուայ իւրաքանչիւր օրը չէ^ո նուիրած արդեօք որ և իցէ սրբոց դասի, կամ սրբազան անցքին:

Պ. Շաբաթուայ իւրաքանչիւր օրումը, բայց յայնմանէ, որ տօնումն որ և իցէ սրբոց յիշատակը, Ակեղեցին նշանակած ունի առանձին նշանակութիւն սրբոց դասի կամ սրբազան անցքի: Արեքշարժի օրն է յիշատակ հրեշտակաց, և երկրորդ աւուր արարչութեան: Արեքշարժին՝ Մարգարէից, և երրորդ աւուր արարչութեան: Չորեքշարժին՝ Աւետիք սուրբ Առաքի, և չորրորդ աւուր արարչութեան: Հինգշարժին, Առաքելոց, և հինգերորդ աւուր արարչութեան: Ուրբաթին՝ Խաչի, և վեցերորդ աւուր արարչութեան: Շաբաթին՝ Սրբոց, և Վարխատնայ թաղման, և օր հանդիստեան: Աւետիքին՝ Յարութեան, և առաջին աւուր արարչութեան: Այս նուիրական օրերի վերայ Հնորհալին ասած ունի երգեր՝ Արարչական և Նորաստեղծեալ, զորս երգումն Ակեղեցին ըստ աւուր պատշաճի:

Հ. Վանի^ո կարգ կարելի է բաժանել տօները:

Պ. Արեք՝ Առաջնալարժ՝ որ համարւումն Տէրունական տօները, և պահւումն որպէս Ախրակէ:

Արեքորդական, Աստուածածնայ և սրբոց տօները, որ կատարւումն նախատօնակով, և համարւումն կիւրակէ: Սոցա հետ կարելի է հաշուել և այն երեւելի սրբոց տօները՝ որք կատարւումն նախատօնակով, բայց չեն պահւում կիւրակէ:

Արեքորդական համարւումն մնացեալ սրբոց յիշատակներն:

Հ. Ո՞րք են երեւելի տօներն:

Պ. Սեբա են:

Տէրունական.

1, Աւետիք:

2, Աստուածայայտնութիւն:

3, Թախատնութիւն:

4, Տեառնընդառաջ:

- 5, Նազկազարդ:
- 6, Չափի կամ Պատեք:
- 7, Համարձումն:
- 8, Հոգեգարուտ:
- 9, Վարդապետ:
- 10, Սուրբ Խաչ:

Աստուածաբանաց

- 11, Վերադոսումն:
- 12, Յղութիւն ի յԱննայէ:
- 13, Նոնուդ:
- 14, Երկն ամաց ընծայումն ի տաճարն:

Սրբոց.

- 15, Թաղէոսի և Բարդուղիմէոսի երկու տօնքն:
- 16, Աստուորչի երեք տօնքն:
- 17, Հրեշտակապետաց:
- 18, Ամենայն սրբոց:
- 19, Տաճարական կամ Ակեղեցու տօն:

ՏԵՐՈՒՆԵԿԸՆ ՏՕՆԵՐ.

§ 56, Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում Աւետաց տօնն:

Պ. Գարբիէլ Հրեշտակապետի տուած հրաշալի աւետիբը սուրբ կոյս Մարիամին, թէ նա կը յղանայ Հոգւով սրբով, և կը ծնի որդի, «Եւ եղբէ Բէթ, որքէ Բոր յբերնն կուէցէ և Բա-
գաւորեացէ ի վերայ ասնն Յաիւթայ ի յաւիտեան: Աւ սուրբ
Աուսի համեստ և հեղ պատասխանը, Ահա կամ աղային պեա-
ւըն, եղբէ ինչ ըստ Բանի Բոմ: Աւ որովհետեւ այն ձայնն էր
Աստուածային՝ կատարեցաւ նոյն բողէին: Ապա ժամանակ

չանցած, արդարն Աղետարէթ մարդարեան հոգւով ա-
նուանեց զսուրբ կոյսն Մարիամ Մայր Տեառն: Այս տօնն է
անշարժ, և կատարուած Ապրիլի 10 թիւին:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում Աւետաց տօնն:

Պ. Մեակցի յղութիւնը ի Հոգւոյն սրբոյ, և մեղ աղղումէ,
թէ Քրիստոսնեայն ծնվումէ զէպի հոգեւոր կեանքը ոչ ի
մարմնոյ, այլ ի Հոգւոյն սրբոյ Աստուածային շնորհքով,
թէ սորա համար վերածնեայէն պահանջուած նոյն հասա-
տուն և անքուն արթնութիւնը սրտի մէջ, նոյն կենդանի
հաւատը և ամբողջապէս նուիրումը Աստուծոյ կամքին,
որով ստացաւ ամենօրհնեալ սուրբ կոյսն շնորհք Աստու-
ծումէն:

§ 57, Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում Քրիստոսի ծնունդն:

Պ. Թէ Յիսուս Քրիստոս ծնաւ մեր համար, մեր փրկութեան
համար, և մեք պարտինք հոգեւորապէս ծնանալ ի նորա հա-
մար. նորա փառաւորութեան համար: Այս ամեն բանի համ-
բերեց մեր համար իւր մարմնատութեամբ, և ծնաւ այրի մէջ:
Մեք ոչինչ չախտ ինոյնք նրան մեր վերածնելութեան մէջ,
զի նա շնորհական վերածնի մեր սրտի այրի մէջ:

Հ. Չի՞նչ է մկրտութիւնն Քրիստոսի:

Պ. Այս տօնն է յիշատակ Քրիստոսի մկրտութեան Յորդա-
նանում սուրբ Յովհաննէս Մկրտչի ձեռքով, մկրտութեան
հետ բացուեցաւ նորա վերայ երկինքն, Հոգին սուրբ աղու-
նակիրպ իջաւ նորա վերայ, և լսուեցաւ Հօր Աստուծոյ
ձայնն՝ Ղա ե որքէ Ի՞նչ եղբէ ընդ որ հաճեցայ:

Հ. Ի՞նչ է այս տօնն կոչուած Աստուածայայտնութիւն:

Պ. Աստուածայայտնութիւն կոչուած էրկու պատճառաւ,
նախ՝ որ Յիսուսի ծնունդն գիշերով յայտնեցաւ հովի-
նեւուն հանդիսով — փառաւոր լոյսը ծագուելով և Աստու-
ծոյ փառքը յայտնուելով, և սոցա կցորդ հրեշտակի յայտ-
նելը Փրկչի ճնունդը և երկնային զօրքի իջնելով ու երգելով

Փառք է Բարձրան, և անսովոր աստղի երևելով մոզերուն արևելքում, որ եկան երկրպագանել նորածին մանուկ թագաւորին, և երկրորդ նա մկրտութեան ժամանակ հանդիսով յայտնեցաւ աշխարհին որպէս Որդի Աստուծոյ, և այն ժամանակ պարզապէս յայտնեցաւ և ամենասուրբ Երրորդութեան մեծ խորհուրդն:

Ա. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. Մկրտութեան տօնն, որ Յիսուս սրբեց ջուրը և տուաւ ընդհանուր մարդկութեան նիւթ մկրտութեան, պիտի ազդէ մեր մէջ յանկուծիւն սրբելու զմեզ մեղքէն, և լուսաւորուիլ շնորհքով: Յատկապէս այս տօնն տալիս է մեզ հասկանալ Վրիստոնէական մկրտութեան յատկանիշը և հարկաւորութիւնը: Վանդի՝ ինչպէս Վրիստոսի մկրտութեան ժամանակ պատահեցաւ, նոյնպէս պատահում է և ամեն մկրտուողի հետ: Ինչպէս Աստուածորդւոյ վերայ բացուեցաւ երկինքն, նոյնպէս և իւրաքանչիւրի համար մկրտութեան ժամանակ բացուում են Աստուծային շնորհքի և զըրախտի դռներն: Ինչպէս այն ժամանակ իջաւ Հոգին սուրբ Յիսուսի վերայ, նոյնպէս և այժմ ամեն մկրտուողի վերայ իջնում է նոյն Հոգւոյ շնորհքն: Ինչպէս այն ժամանակ Հայրը Աստուած յայտնեց զՅիսուս իւր սիրելի որդի, նոյնպէս և այժմ զիւրաքանչիւրը՝ որ ծնանուում է ջրով և Հոգւով, Աստուած ընդունում է, որպէս իւր շնորհական որդի սիրելի:

Ա. Ի՞նչ պատճառաւ է Հայաստանեայց Եկեղեցին Նոնուդը և Մկրտութիւնը ի միասին տօնում, իսկ միւս Վրիստոնէայ Եկեղեցիք առանձին առանձին:

Պ. Հայաստանեայց Եկեղեցին Վրիստոսի ծնունդն ու մկրտութիւնը ի միասին տօնելու մէջ է ըստ ամենայնի իրաւացի քան զմիւսները, որովհետեւ տառջին չորս դարերում, ընդհանուր Վրիստոնէայք տօնում էին ի միասին Յուն վարի վեցին, ինչպէս հաստատում են հին և նոր մատենագիրք Յուսայ և Լատինայ: Կանոն Առաքելոց Գ՝ 1. 7: Թուղթ Պո-

ղիկարպոսի աշակերտին Յովհաննու Աւետարանչի: Թուղթ Մակարիոս Պատրիարքին Երուսաղէմի Հայոց Վրթանէս Հայրապետի վերայ: Թուղթ Մեկրտոսի Եպիսկոպոսի առ Եւտրոփիոն: Նիփտառիոս Պատրիարք Կ. Պօլսի: Գրիգոր Աստուածարան: Ոսկերեան: Սերերիանոս Եպիսկոպոս: Ալէմէս Գալանոս Լատին կրօնաւոր: Շամպերց, ի Բառարանին Եփէֆանէա (յայտնութիւն), նոյնպէս և Ռուսերէն տպագրութեանց մէջ: Опытъ краткаго историческаго повѣствованія о древностяхъ Христіанскихъ. Եօղ. 46, 49, տպեալ ի Մոսկուա 1814: Памятникъ событіи въ церкви и Отецествѣ. հատ Գ. եր. 26, տպեալ ի Մոսկուա 1820: Начертаніе церковно—Библейскоѣ исторіи. տպեալ ի Ս. Պետերբուրգ 1816: Всеобщій памятникъ святости и величія. հատ. Ա. եր. 130, տպեալ ի Մոսկուա 1818: Սոքա ամենեքեան վկայում են որ Յուն վարի վեցին էին տօնում ծնունդը և մկրտութիւնը ի միասին, և չորրորդ դարու վերջերում ոմանք բաժանեցին ծնունդը տօնել 25 Վեկտմբերի, իսկ հինգերորդ դարումը ամենքն միացան, բայց Հայոց Եկեղեցին չփոխեց առաքելական դարու սահմանադրութիւնը, և ինչպէս սուրբ Լուսաւորիչն առնելով Կեսարիայի Եկեղեցիէն աւանդել էր, նոյնը հաստատ պահում է մինչև ցայսօր:

Ա. Ի՞նչ գերազանցութիւն ունի Աստուծայայտնութեան տօնակատարութիւնն քան զմիւս տէրունական տօները բաց ի Օգոստէն:

Պ. Առաջին երեկոյին հանդիսացնելու համար վաղուեան տօնը կատարւում է նախատօնակ առանձին կերպով. այն երեկոյն կուգում է ճրագալոյց Աստուծայայտնութեան և վառում են բոլոր կանթեղները և մօմերը, կարգացւում են Աստուծաշունչ դրքի Նոնուդոց 1, 2 և 3 գլուխներն, որպէս յիշատակութիւն արարածոց և մարդոյ ստեղծագործութեան, նորա երջանիկ և անմահ կեանքի կացութեան անկման և Աստու-

տաննա ի քարչոնն: Իսկ Յիսուս գնումը նստած իշի վերայ շրջապատած աշակերտներէն, որք ուրախութեամբ փառաբանումէին զԱստուած ազազակելով, և մտաւ տաճարը, լցնելով ամբողջ Արուսագէմը իւր փառքով: Այս տօնը շարժական է, և դալիս է Օգոստի նախընթաց Աւերակէին:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. Այս հանդիսաւոր մուսն Յիսուսի կողմէն էր Աորա կամաւոր գնալն չարչարուելու և խաչուելու, որի համար իջաւ երկնքէն. Նա գիտէր, թէ փառքի ճանապարհն էր Աորա համար չարչարանքի, և առանց հրաժարուելու եկաւ: Ուստի այս տօնն ուսուցանում է քրիստոնէին անհրաժեշտ և կամաւ գնալ իւր նպատակի ճանապարհի վերայ, թէ և Աորա վերայ փռած լինին ծաղիկներ կամ փշեր, միայն պիտոյ է չտաքուիլ աշխարհի սուս գովտանքէն, և ոչ երկնչիլ մարմինը սպանոցներէն, որք առաւել ոչինչ ունիցին առնել (Ղուկ. ԺԲ. 4). այլ երկնչիլ Աորամէն՝ որ կարող է հոգին ու մարմինը սպանել և ձգել գեհնի մէջ: Այսին զի Հրէայք, այսօր ընկալան զՔրիստոս Ուսանա ազազակելով, և հինգ աւուր վերայ ազազակեցին Պիղատոսի առջև, ինչպէս հանգձաւ: Այսօր ընկալան որպէս թագաւոր, իսկ յետոյ ազազակեցին՝ չէ՛ք լաւաւոր քացի կայսերէ:

Հ. Ի՞նչ առանձին գործողութիւն կայ այս տօնակատարութեան մէջ:

Պ. Աւաւոտան ժամին թաքորի Աւետարանը կարդալիս բաժանու մեն ժողովրդեան ուռի ճիւղեր, սեղ սեղ ձիթեանոյ և արմաւենեոյ, ուր որ բուսնումն սոքա, և այս պատճառաւ կոչուում է Ողորմեան—Ճաղկալարք, ուսմիտէն Օգոստալարք: Իսկ երկոյն կատարում է երկրորդ Պալատեան խորհուրդն:

Հ. Ո՞ր ազգի բառ է Ողորմեան, և ի՞նչ է նշանակում:

Պ. Ողորմէն, ողորմում, զոգոմեան, Յունարէն Իլեֆուս, նշա-

նակում Ճաղկալարք: Օգոստալարքի տօնը սահմանեց Տիւրոսի եկեղեցին երրորդ դարում *):

§ 61. Հ. Ի՞նչ է ամբ տօնում Պատեի տօնը:

Պ. Պատեքով տօնումէնք մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի փրկարար յարութիւնը, որի յիշատակը կատարումէնք ամենայն կիրակի, բայց այս ժամանակը մեծ հանդիսով և ճրագալուցով, ուստի Պատեքն կը կոչուի պօնէր—պօն, հանդէսէնք հանդէս, մեր յաւիտեան երջանկութեան տօնի սկզբնաւորութիւն: Պատեքի տօնն շարժական է և պատահում է զանազան ամսաթուերում:

Հ. Ի՞նչն է այս տօնը կոչուում Պատեք:

Պ. Պատեք, Աբրաիցերէն կը նշանակէ ելի, որ սահմանած էր Հին օրէնքում յիշատակ Հրէից ելքի ելիպատեան ծանր ծառայութենէն գէպի Աւետեաց երկիրը, որ բղետում մեզր ու կաթըր Ուրբ գրքի Հայերէն թարգմանութեան մէջ դրած է Օգոստի, որ ծագում է զատուել բառէն, այս ինքն բաժանուիլ, որոշուիլ, և նոյնանշան է Հիւրաի հետ, զի մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի չարչարանքի արդիւնքով և հրաշփառ յարութեամբ դուրս եկանք յաւիտեան մահուան իշխանութենէն և սատանայի ծառայութենէն, և մօտեք Աւետեաց երկիրը, որ է կորուսեալ դրախտը—երկնքի արքայութիւնը, ազազանութենէն անապական կեանքը:

Հ. Ի՞նչ գերազանցութիւն ունի Օգոստի տօնն:

Պ. Օգոստի տօնն կարծես թէ միւս սովորական տօներէն դուրս է, նշանաւորներն սոքա են:

1, Առաջին երկոյն կարգացումն զանազան ընթերցումներ Հին Ատակարանէն, որպէս կատարում նախադրաշակութեանց Յիսուսի Քրիստոսի յարութեան և մարդկային ազգի ազատութեան վերայ:

*) Եկ. պատմ. Ինստիտուտ. հատ. Ե. եր. 93:

2. Այն երկրյն կոչուած ճ'րագարաց, որ ոչ միայն եկեղեցում բոլոր կանթեղներն ու մոմերն են վառուած, այլ և հաւատացիրց աներում:

3. Այն երկրյն լինումէ Պատարագ, և ժամանաւը ձայնով աւետումէ Քրիստոս յարեալ է հեռելոց, և կարգացումէ յարութեան Աւետարան Մատթէոսի 28 գլուխը:

4. Պատարագի վերջանալուց յետոյ նախառօնակ է լինում:

5. Թաթախուումներ ձկնով, խ գրով, պանրով, կաթնով:

6. Այն երկրյն լինումէ հսկում:

7. Առաւօտեան ժամին Տէր երկնց շարականէն յետոյ համբուրելով միմեանց աւետումներ տակով՝ Քրիստոս յարեալ է հեռելոց, և միւսը՝ օրհնելու է յարութիւնն Քրիստոսի:

8. Թաղման Աւետարանը կարգումներ դէպի աշխարհի շորս անկիւնները:

9. Թաթոր, և ապա պատարագ:

10. Կարմիր ձուաների գործածութեանն փոխադարձ աւետելու ժամանակ յարութիւնը և սոցա շարունակութիւնը մինչև Համբարձումը:

11. Քահանայից շրջին ժողովրդեան աները յարութիւնը աւետելու:

12. Քառասուն օր յարութիւն տօնելն և շարունակ ուտիք ուտելն:

13. Չորս Աւետարանի կարգալը, Ղուկասուն և Յովհաննէսի առաւօտեան և ճաշու ժամերին, իսկ Մատթէոսինը և Մարկոսինը երկրյն՝ մինչև շաբաթանոց ծառը:

14. Յինանց կիւրակէ օրերը Թաթոր ելանիլ:
Հ. Օտարին գլխաւորապէս ի՞նչ է ուսուցանում:

Պ. Թէ Յիսուս Քրիստոս իւր հետ յարութիւն տուաւ մարդկան մեռեալ բնութեան, և թէ իւր յարութեամբ տուաւ մեզ յոյս ընդհանրական յարութեան:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում կարմիր ձուաների գործածութիւնն:

Պ. Աւանդութիւնն կանէ, թէ Մարիամ Մագդաղենացին, զը-

նալով Հռոմ Աւետարանը քարոզելու, ներկայացաւ Տիրերիս կայսրին, և մատուցանելով նրան կարմիր ձու, ասաց, Քրիստոս յարեալ է հեռելոց, և ապա սկսաւ իւր քարոզութիւնը Քրիստոսի վերայ: Պահպանելով Հռոմայ առաքելութեան յիշատակը, դեռ շատ հին ժամանակում սովորութիւն և զաւ ժողովրդեան մէջ շնորհաւորել միմեանց Օտարի կարմիր ձուաներով, և շարունակ ումէ մինչև ցարսօր: Հ. Ի՞նչ է Հայոստանի այց եկեղեցին քառասուն օր ուտիքի հրաման տալի:

Պ. Հայոստանի այց եկեղեցին հիմնուելով աւետարանական բանի վերայ, զոր ասաց Քրիստոս, թէ առաքատի մանուկներն պահք չեն պահում, քանի՜ որ փեսայն նոցա հետ է, այլ յորժամ կ'վերանայ նոցամէն վեհայն, յայնժամ կը պահեն. և առաքելական կանոն է, որ Օտարէն յետոյ մինչև Համբարձումը ուրախութիւն անել, (այս ի՞նչ է քառասուն օր ուտել), զի Փեսայն մեղ հետ է, և պահքը սկսումներ Համբարձման միւս օրը:

§ 62. Հ. Ի՞նչ է եկեղեցին նկարագրում Համբարձման տօնակաւարութեամբ:

Պ. Յիսուսի Քրիստոսի հրաշափառ Համբարձումը մարդկային փստաւորեալ մարմնով երկինքը, և նստիլը Հօր Աստուծոյ աջ կողմը աստուածային փառքով: Համբարձումն եզաւ Չիթենեաց լեռնէն՝ ի ներկայութեան առնայն Առաքելոց. Տէրն առաւ նոցա պատուէրներ, օրհնեց զնոսա և վերացաւ երկինքը, և լուսաւոր ամպն ծածկեց զՆա նոցա աշխրհն: Այլ երկեցան Առաքելոց երկու հրեշտակք, որք ուղեկիցն էին Տիրոջ հետ, և առաքին. Արք. Գալիլէացիք, զի՛ Կայք Կայեցեալ ընդ երկնս: այս Յիսուս, որ վերացաւ ի Յենջ յերկնս, այնպէս եկեաց զոր օրհնել Կայք զՆա երկաւ յերկնս: Այս տօնն կատարուում միշտ Հիւղշարաթի օրը Օտարէն 30 աւուր վերայ:

2. Ի՞նչ է զարմեցնում մեր մէջ Համարձուան տօնն:
 Պ. Պլխաւորներն սքաւեն՝ 1. Թէ մարդս որ մարմնով և հոգով ապականեցաւ պատախրանագանցութեամբ և դրկած էր Աստուծային հաղորդութենէն, Յիսուս Քրիստոս ասնիւով մեր մարմինը և հոգին սրբեց սկզբնական ապականութենէն, փառաւորեց կրկին, և նստաւ նոյն մարմնով Հօր Աստուծոյ աջ կողմը, հաղորդելով իւր Աստուծութեան հետ. 2. Թէ Կա համրաւնարով, չեմոյ զմեզ միայնակ, այլ խոստացաւ լինել մեզ հետ մինչև աշխարհի վերջը. 3. համրաւնարով երկինքը, տուաւ մեզ աւետիս ուրախութեան, խաւաւնարով զՀոգին սուրբ, 1. աւելեց եմէ եւ երբեք, զի եւ եւ ալ երբեք, փեխարեւն ալ եկեցեւ աւելեց եմէ երբեք, աւաւեցեց զԿա աւելեց: Յորժամ եկեցեւ Կա Հոգին ճշմարտութեան, աւաւեցեցեւ յեւ աւելեց ճշմարտութեամբ (Յով. Ժ. 9. 7. 13). 4. Յիսուս համարձու երկինքը բարեխօսել մեր համար Աստուծային արդարութեան առջև, և պատրաստել մեր համար երկնքումը բնակութեան տեղ, և եւ երբեք և պարտաւորեմ յեւ որդի. դարձեալ գաճեաւնում զյեւ աւելեց, զի աւելեմ եւելեմ, և դարձեալ եւելեմ (Յով. Ժ. 1. 3-5). 5. Թէ Յիսուս նոյն մարմնով պիտի դայ դատել կենդանիքը և մեռելակները:
 § 63. 2. Ի՞նչ է Հոգեգալուստը:
 Պ. 1. Թոն դալատեան Հոգեոյն սրբոյ առարկոյց վերայ, հրեղէն լեզուաց նմանութեամբ: Այս Աստուծային շնորհքի իջնելուն հանգեմը, այսպէս կատարուեցաւ: Առաքելք և միւս հաւատացեալք թէ արք և թէ կանայք՝ թուով 120, նստած էին վերնաստանը և ի միասին աղօթումէն ապաստելով Յիսուսի Քրիստոսի խոստման կատարելուն, և իսկ յանկարծ լուեցաւ հնումը, սաստիկ քամու ձայնի նման, և լցրեց ողջ տունը, որի մէջ նստած էին, և երեւեցան երկնքէն հրեղէն լեզուներ, ու նստաւ իւրաքանչիւրի վերայ: Յայնժամ Առա-

քեալք լցուեցան Հոգեով սրբով, և սկսան խօսել զանազան լեզուներ, որ մինչև այն ժամանակ չգիտէին: Այս տօնը լինումէ Համարձուան յետոյ 10-դ օրը:
 2. Ի՞նչ է կոչում և Պլխաւորեալ:
 Պ. Պլխաւորեալ Յուդարէն է, և կընշանակէ 50 օր, Հայերէն ևս ասումենք Յիսուս: Այս տօնը կատարումէին Հրեայք իրոնց Պատեքէն յետոյ 50-դ օրը ի յիշատակ տաճարանկայ օրէնքի, և Հոգեոյն սրբոյ գալուստը եղաւ նոյն տօնին, որ զրեց նոր ուխտի Եկեղեցւոյ օրէնքը մարմնեղէն սրտի աւաւաւակներէ վերայ (Ի. Կորնթ. Գ. 3):
 3. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:
 Պ. 1. Թէ Հոգին սուրբ փչելով նախամարդոյ մարմնոյ վերայ՝ արաւ զնա հոգի կենդանի, տուաւ պիտութիւն և հանձար. բայց Աղաւ նսեմացրեց զայն պատախրանագանցութեամբ, ուստի վերստին պարգեւում նոյն առաջին շնորհքը. 2. Թէ Հոգին սուրբ աւաւեցնորդումը Առաքելոյ ամենայն բանի մէջ, ապով նոյա բերան և իմաստութիւն, զօրութիւն և կարողութիւն, քաջակերութիւն և աներկիւղ սիրտ, տարածելով Քրիստոսի Աւետարանը աշխարհի երկսին: 3. Թէ նոյն Հոգեւոյ շնորհքը ստանումենք և մեր աներկութեամբ ապկա մկրտութեան ժամանակ, և Վրոշմի խորհրդի միջնորդութեամբ հոգեկան զօրութիւն և կարողութիւն, և առաջնորդումէ մեզ դէպի արդարութեան ճանապարհը:
 4. Ի՞նչ գերազանցութիւն ունի այս տօնակատարութիւնն:
 Պ. Բաց ի հսկումէն և առաւօտեան ժամը հանդիսով և թաքօրով կատարելէն, Եկեղեցին հանդիսացնումէ սուրբ Պատարագը քան զմիւս տօները, Հայր եկեաւոր, Որդի Աստուծոյ, և Հոգի Աստուծոյ երգերի ժամանակ մեծին Բարադի երեք աղօթքը կարդալով առ Հայր առ Որդին և առ Հոգին: Այս տօնը առաջ կատարումէր երեք օր, և կոչումէր տօն Երրորդութեան, բայց 12 դարում սուրբն Ներսէս

Եւ նոր հարկն սահմանեց կատարել եօթն օր, եւ պահք պահել, եւ զարդարեց շարականներով:

§ 64. Հ. Խնչ է տօնում Եկեղեցին Յիսուսի պայծառակերպութեան օրը:

Պ. Յիսուսի փառաւոր պայծառակերպութիւնը կամ այլապէս կերպով թիւնը, զի երբոր Տէրն աղօթումէր թաքօր լուսն փայլ, Եւրա երեսն լուսաւորեցաւ ինչպէս արեգակ, նորա հա՛ գերէն հզաւ սպիտակ ինչպէս ձիւն, երեսեցան նորա մօտ Սովսէս եւ Լզիա, եւ խօսումէին նորա շարժարանքի վերայ, որ պիտի կատարուէր Լքուսաղէմում. յետոյ լուսաւոր ամպքն համարեց եղև նոցա վերայ, եւ ամպէն խոսեցաւ Հօր Լսաւոր ձայնը՝ Դա եւ Որդի եւ Եկեղեցի, Պա՛ս Լքաւոր: Եւս ամենայն ցուցանումէր Տէր Յիսուսի Լսաւորածային փառքը, եւ նորա վկայքն էին Պետրոս, Յակոբոս եւ Յովհաննէս առաքեալք: Պայծառակերպութեան տօնն է շարժական:

Հ. Խնչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. 1, Թէ Յիսուս Քրիստոս ցուցանելով աշակերտներուն այդ գերբնական փառքը՝ յայանեց իւր Լսաւորածութիւնը, 2, Երբոր պարտեալ խորհուրդը, Որդին Լսաւորածային փառքն էր զգեցեալ, Հայրն Լսաւորած իր իւրքէն էր ձայն ապրի, եւ Հօգին սուրբ լուսաւոր ամպի նման հովանի հզաւ Լռաքելոց, 3, իւր կրկին գալուստը աստուածային փառքով, 4, Սովսէս եւ Լզիայի երեւելով յայանեց թէ նա է աւեր կենդանեաց եւ մեռելոց, 5, ցուցանումէ քրիստոնէից այն երանական փառքը որ սպասումէ արդարոց երկնքում ի լոյս երկաց Լսաւորածոյ, եւ մեզ ուսուցանումէ, որ պայծառակերպեմք մեր հոգին Լսաւորածոյ հաւատով եւ սիրով, եւ մեր վերայ ծաղի նորա անսպառ լոյսը:

Հ. Խնչ առանձին բան ունի այս տօնն:

Պ. Պաւլոս ցանկ միմեանց վերայ, աղաւնիք թռչնել, եւ ծաղկնել տալ:

§ 65. Հ. Խնչ են յիշեցնում մեզ Խաչվերացի եւ Խաչիկ տօներն:

Պ. Եւս տօներն սահմանած են ի յիշատակ երկու ուրախութեանց Եկեղեցւոյ համար: Հիշենէ թագուհին մայրն մեծին Աստուծոյ խոստով շա՛տուած ամենաբարեպաշտ ջրմեռանդութեան տա սուրբ Խաչը, որի վերայ շարժարեցաւ եւ մեռաւ Յիսուս Քրիստոս, զնոց Լքուսաղէմ, եւ ամենայն ջանք գործ դնելով գտաւ Քրիստոնէից պարծա՛քը 17 մայիսի 327 Թ: Եւ Սահարիս Պատրիարքն Լքուսաղէմի մեծ հանդիսով բարձրացրեց սուրբ Խաչը ի անս ժողովրդեան, եւ ապա երկրպագեցին ամենեքեան, եւ ընկալաւ անունըս Խաչվերաց: Իսկ մեր Յայտնաւորն Փետ վարի 26 պատմումէ թէ Սղոզէս կայսեր կին Պատրոնիկէ թագուհին, որ հաւատացեալ էր Քրիստոսի, գտաւ սուրբ Խաչը սուս ջրն դարում, եւ Յակոբոս Տեառնեղբայրն բարձրացնելով սուրբ Խաչը՝ ասոց այս երգը, Խաչն էս, Քրիստոս, Երկրպագանեմք, եւ զխաչածն էս թշուառացանեմք, եւ զսուրբ յարսնիւն էս փառաւորեմք. Եկայք հաւատացեալք երկրպագեալք Քրիստոսի Լսաւորածոյ Թրոյ. զման զի Եկեւ եւ մարդ Եկեւ եւ Լսաւորած, ամենայնի, խաչն եւ մահա համբէր, եւ ի յեւն խաչն Երոյ շնորհեաց պարգեւս աշխարհի, որով զմահ կոխեաց, զբժոխս աւերեաց՝ յարսնեալ ի Թեւեւոց ազապեաց զԵւ, զման որոյ եւ Թէ հաւատացեալքս Քրիստոսի Լսաւորածոյ Թրոյ երկրպագանեմք ամենազօր խաչն որբոյ (Յայտմ. Սեղա. 13): Եւս բանը ինչ ինչ փոփոխութեամբ երգումէ Հայաստանեայց Եկեղեցին որպէս Խաչվերաց տօնին՝ նոյնպէս Լաւդ Շարաթում: Պատրոնիկէ թագուհին ստանալով Տեառնեղբորէն Աննաց Փայտի մասը՝ վերադարձաւ Հոմ. եւ երբոր Հոփոսիմի ծնողքն, որ Սղոզէս կայսեր ցեղէն էին, տունն զնա Ղայկանէ կուսի վանքը, այն սուրբ մասն էլ ձգեցին նորա պարանոցին, որ այժմ է Սարազայ վանքում, Սանայ ծովի մերձ:

Հ. Խաչվերացի ընդհանր Սեպուսներին տօնում, իսկ Խաչվերացի Սեպուսներին:

Պ. Խաչվերացի Սեպուսներին տօնելու պատճառն է, զի Պարսից Խոսրով թագաւորն նուաճելով Արուստակէն՝ գերի առաւ սուրբ Խաչը Պարսկաստան 622 թ. և ապա վերադարձաւ Հերակլ Վաչագի ժամանակ 629 թ. զոր Սեպուսն բերի 14 մեծ հանդիսով դրուեցաւ Արուստակէն տաճարում, վասն որոյ Արեւելի տաւալ ուրախանալով՝ նորա ազատութեան համար գերութենէն՝ սահմանեց Խաչվերացի տօնը նոյն ամսութունին, իսկ Խաչվերացի յիշատակը ևս առանձին հանդիսացնելու համար՝ սահմանեց տօն Հովանմբերին: Այս երկու տօներն կատարուեմն կիւրակէ օրերը, և են շարժականներ:

Հ. Ի՞նչ ատենէն հանդէս ունի Խաչվերացի տօնն:

Պ. Իսկ ի հսկումէն և առաջնական հանդիմաւոր Մատուած պաշտութենէն, սուրբ Խաչը, որ ունի Անուոյ Փայտի մասը, յառաջագոյն պատրաստուեմն ամսէի վերայ, ծածկած ու հանով, և երկնայեան Մատուած պաշտութենէն առաջ մէկը պատուաւոր քահանայիցմէն զգնատարութեամբ, և ի թէ Արեւիկոսոս կայ, նա է զգնատարութեամբ, իսկ միւսներն շուրջաւորով, և երկու քահանայ քարձրացնուեմն ամսէն, ու շարական երգելով թարօր են դուրս դալն Արեւելոյ դաւիթը, և զնուեմն պատրաստած սեղանի վերայ, կարդումեն զիրք և Աւետարան, և ապա Ապիսկոպոսն քարձրացնումէ Խաչը, և խաչակնքումէ ասելով՝ Օրհնեացի և պահպանեացի և նախախնայեալ պահեացի Արեւելեան կողմն աշխարհիս և այլն, և այսպէս կրկնումէ գնալով զէպի Արեւմուտ, Հարաւ և Հիւսիս: Ապա մտնումեն Արեւելիցին, զնուեմն սեղանի վերայ, և երգումեն՝ Խաչի և Քրիստոս երկնայեան շառնէմ, և իսկ և ամենայն ժողովուրդն համարումէ, և յետոյ երկնայեան ժամերգութիւն է սկսանում: Այս տօնն կատարուումէ ութն օր:

ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ ՏՕՆԵՐ.

§ 66, Հ. Ի՞նչ է տօնում Արեւելիցին Մատուածածնայ յղութեան և ծննդեան օրերում:

Պ. Արեւելիցին տօնումէ, թէ որպէս Մատուածորդին աշխարհի ստեղծուելուց առաջ նախասահմանուած էր մարմնանալ մարդկային ազգի փրկութեան համար, այսպէս և Նորա մայրըն ըստ մարմնոյ նախասահմանուած էր նոյնպէս ի յաւիտենից Արարհամի սերունդէն, Յուդայի ցեղէն և Վաւիթ թագաւոր — մարգարէի տանէն, որի հայրն էր Յովակիմ, և մայրն Աննա էր Ղևտական ցեղէն, և էին անղաւակ, որոց ազգութք լսեց Մատուած և խորին ծերութեան մէջ պարգեւեց մէկ աղջիկ, որի անունը դրին Մարիամ: Այս տօներն են անշարժ և կատարուեմն յղութիւնը 9 Արեւելիցի, իսկ ծնունդը 8 Արեւելիցի:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. 1, թէ Մատուած ունի իւր Վախասահմանութեան մէջ աշխարհի բարերար անձանց ծնանուիլը իւր ժամանակին. 2, թէ առաքինի և բարեպաշտ ամա սինք լին մնալ առանց ժողովի, որպիսի օրինակներ շատ կան Սուրբ Ղրքի մէջ. 3, այս տօնն ազգումէ և զաւակներուն, որ նորա իւրեանց իմաստուն և առաքինի կեանքով ուրախացնեն իւրեանց ծրնողը և ճշմարիտ օգուտ բեւեն Արեւելիցին և հայրենեաց, որովհետեւ մշտնջեն սուրբ սուրբ կուսի ծնունդն աւետեց ընդհանուր աշխարհին ուրախութիւն:

§ 67, Հ. Ի՞նչ է սուրբ Առաքիլ ընծայումն տաճարին:

Պ. Այս տօնն է երանելի առնել զսուրբ Առաքիլ, նորա նուիրելովն Մատուածոյ: Նուիրելն էր նորա երեք տարեկան հասակում: Այն տաճարում նա անաւ Մատուածային օրհնելի և առաքինութեան մէջ, և անցուցանումէր իւր կեանքը

մշտնջենական աղօթքով : Այս տօնն է անշարժ և կատար-
ւումն Առաքելութի 21 :

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն :

Պ. Այս տօնն ուսուցանում է քրիստոնէին նուիրել Աստուծոյ
իւր բոլոր անձր օրօրոցէն մինչև գերեզմանը, իսկ մասնաւո-
րապէս ուսուցանում է ծնօղաց կրթել և դաստիարակել որ-
դիքը հաւատոյ և բարեպաշտութեան մէջ տղայ հասակում .
բայց գերազանց խրատ է տալի քրիստոնեայ կանանց և աղջ-
կանց այս տօնն, նմանել սուրբ Առաքին : Արդէն նա, սկսած
երկը տարեկան հասակէն մեծացաւ տաճարի հովանաւորու-
թեան ներքոյ, որոշելով ժամանակը Աստուծոյն օրէնք-
ներն ուսման, աղօթքի և ձեռագործութեան համար, այն-
պէս և նորա՝ տղայ ժամանակէն պիտի կրթուին և դաստիա-
րակուին հաւատոյ և բարեպաշտութեան հոգով, Աստու-
ծոյն օրէնքով, աղօթքով, ձեռագործութեամբ և ուրիշ
անական անասութիւններով և աշխատանքով :

§ 68, Հ. Ի՞նչ է հանդիսացնում Եկեղեցին Աստուածածնայ
փոխման տօնի :

Պ. Երջանիկ և փառաւոր փոխումն Աստուածամօր, քանզի
բայ ի նորասուրբ, հանգիստ և երջանիկ մահէն, յուղարկա-
ւորեցաւ Սիւսի Որդոյ երևելով և Առաքելոց ժողովով
զանազան կողմերէն նորա գերամարգուր մարմինը թաղելու :
Բայց յայտնանէ անհրաժեշտ լինելու թաղէս վերափոխեցաւ երկինքը, և
այս յայտնեցաւ յայնժամ՝ երբ որ Առաքելաբ Բարդուղի-
մէոսի խնդրանք, որ նորա մահի ժամանակ ներկայ չէր, բացին
տապանը երկքորեայ թաղելուց յետոյ, և չգտան մարմինը :
Այս տօնն կատարւում (Պրոստոս ամսին, բայց է շարժական :

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն :

Պ. Այս տօնն ուսուցանում է մեզ սուրբ Առաքին խաղաղ և եր-
ջանիկ մահը, և նորամով յիշեցնում է մեզ պարտքը ար-
ժանի կացուցանել զմեզ առաքինական կեանքով և ջերմե-

ռանդ աղօթքով քրիստոնէարար մահուան դէպի յաւիտե-
ական կեանքը, և առանց ամօթի ապա պատասխան Քրիս-
տոսի ահիզ դատաստանի առջև :

ՍՐԲՈՅ ՏՕՆԵՐ, ՈՐՈՅ ՕՐԵՐԸ ՀԱՄԱՐԻՈՒՄԵՆ ԿԻՐԱԿԷ :

§ 69, Հ. Ի՞նչ են յիշեցնում մեզ սուրբ Թադէոսի և Բար-
դուղիմէոսի առաքելոյ երկու տօներն :

Պ. Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի տօները Եկեղեցին կատարում է
ի միասին մի անգամ, և յիշեցնում է մեզ, 1, մեր Տէր Յի-
սուս Քրիստոսի դրաւոր խոստումը առաւ Երզար թաղա-
ւորին՝ Համբարձումէն յետոյ ուղարկել իւր աշակերտներէն
մէկը բժշկել նորա ցաւը և լուսաւորել Հայաստանը քրիս-
տոնէութեամբ, 2, թէ Յիսուս Քրիստոս է հիմնադիր քրիս-
տոնէութեան Հայաստանում, նախ՝ սուրբ Թադէոսի ձե-
ռով հաստատեց իւր եկեղեցին անդ, և ապա սուրբ Բար-
դուղիմէոսի քարոզութեամբ առաւել ևս տարածեց ճշմարիտ
հաւատը, վասն որոյ և կոչուեմեն Հայաստանի առաջին
լուսաւորիչ, 3, թէ Հայք առաջինն եղան ամենայն ազգերի
մէջ, որ ընկալան քրիստոնէութիւնը, որի ապացոյց է Աբ-
ղարի նամակը առ Քրիստոս :

Հայոց եկեղեցին տօնում է երկրորդ անգամ Թադէոս ա-
ռաքելաւի տօնը սրբուհի Սանդուխտ կուսի հետ, և յիշեց-
նում է մեզ նոցա նահատակութիւնը Սանտարու կ թաղա-
ւորի հրամանաւ : Սանդուխտ էր նոյն թաղաւորի աղջկին :
Այս տօնին շարժական են :

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն :

Պ. Թէ Հայաստան աշխարհն եղել է օրօրոց ճշմարիտ Աս-
տուածապաշտութեան : Նախահայրն Աղամ այն տեղ տա-
րածեց ճշմարիտ Աստուածապաշտութիւնը, և շարունակե-
ցաւ մինչև Նոր Ջրհիղեղէն յետոյ Նոյ այն տեղ հիմնեց
Աստուծոյ եկեղեցին, և տեւեց մինչև Արայ գեղեցիկը, յի-

տոյ ընկաւ կռապաշտութիւն, բայց մեր Փրկիչ Յիսուսի Վերստոյն ժամանակ, բոլոր հեթանոս ազգաց մէջ առաջինն եղաւ Հայոց Աբգար թագաւորն, որ նորա կենդանութեան ժամանակ հաւատաց Նրան:

§ 70, Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունին սուրբ Գրիգոր Առաւորչի երեք տօներն:

Պ. Առաջին յիշեցնումէ նորա քրիստոնէութիւն խոստովանելը Տրդատ թագաւորի առջեւ, և 12 անտանելի չարչարանքներին համբերել Աստուածային անկրեւոյթ օգնակաւութեամբ, և ապա Արտաշատի բերդի Խոր—Վ իրապի մէջ ընկնելը: Արկրորդն՝ յիշեցնումէ նորա տաան ու հինգ տարի մնալն այն օձաբնակ և ժահահոտ Վ իրապի մէջ, Տրդատի դիւահարութիւնը և Վ ազարշապատի բնակիչներու պատուհասը, և այս պատճառաւ սուրբ Գրիգորի ելանելը Վ իրապէն Աստուածային յայտնութեամբ, նորա քարոզութիւնը, աեակբք Աստուածորդւոյ իջանկուն, սուրբ Եջմիածնի հիմնարկութիւնը, թագաւորի և ամենայն ժողովրդեան բժշկութիւնը դիւահարութեան, Հայաստանի մկրտութիւնը, քրիստոնէութեան տարածութիւնը, և Առաքելական Եթովի նորոգութիւնը: Արրորդն՝ յիշեցնումէ նորա սուրբ նշնարների գտնութիւնը Գառնիի ճգնաւորի ձեռով Աստուածային յայտնութեամբ, որ է Հայաստանի պարծանք և անդին գանձ: Նա համարւումէ Արկրորդ Առաւորիչ և Հայր Հայաստանի:

§ 71, Հ. Ի՞նչ է տօնն Սիբայէլ և Գաբրիէլ հրեշտակաւանաց:

Պ. Այս տօնն սահմանուած է ի պատիւ ամենայն Հրեշտակաց և երկնային զօրաց, մեր աներեւոյթ պաշտպաններու և պահապաններու:

Սիբայէլ և Գաբրիէլ համարւումեն հրեշտակաւաներ, վասն որոյ և երկրային եկեղեցին տօնումէ երկնային եկեղեցւոյ անդամներու տօնը, որպէս իւր փառարանակցի ամենանուրը: Արրորդութեան, և մասնաւորապէս, որ նորանցմէն իւրաքանչիւրն է մեր իւրաքանչիւրի պահպան, որպէս ասաց Փրկիչն (Մատ. ԺԲ. 10):

§ 72, Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի ամենայն սրբոց տօնն:

Պ. Որովհետեւ սրբոց տօներն սահմանած են Ազգային Ժողովներով մինչև 15 դարը, և ի հարկէ կ'ընին և այնպիսի անձինք, որք իւրեանց կեանքը զոհել են սուրբ Աւետարանին թէ նահատակութեամբ, թէ ճգնութեամբ և թէ սրբակեցութեամբ, ուստի եկեղեցին սահմանիլ է ընդհանրական տօն միեւնոյն սրբոց հնոց և նորոց յայտնի և անյայտնի անունով:

Հ. Ի՞նչ է ռեսուցանում այս տօնն:

Պ. Թէ ամենայն մարդ, որ սրբութեամբ, առաքինութեամբ և Աստուածային օրէնքի կատարելում մէջ կացուցանումէ իւր կեանքը, եկեղեցին տօնումէ զնոսա ի թիւս յայտնի սրբոց, միայն առանց յիշելու անունը:

§ 73, Հ. Օ՞րէնչ են տաճարական տօներն:

Պ. Տաճարական տօներն են այնպիսի եկեղեցական հանդէսներ, որք կատարւումեն այն սրբոց յիշատակի և փառաւորութեան համար, որոց անունով շինուած է եկեղեցին:

Հ. Ի՞նչպէս է կատարւում այս տօնն:

Պ. Սիւս հանդիսով, զի որպէս տեղական և մերձակայ, նոյնպէս և հեռաւոր բնակիչներ դալիս են յուխտ այն եկեղեցին, որ սուրբի անունով որ շինուած է, ողջ օրը սկսած առաջին երկոյն ընումէ զանդակահարութիւն, մատուցանումէ սուրբ պատարագը, եկեղեցին զարդարած է, խաչալուայ են անում սուրբ մատուցելով, մորթումեն ոչնարներ, և բաժանումեն աղքատաց, իւրաքանչիւր ընտանիքն պատարաստումեն առանձին սեղան, զոր վայելումեն երգերով:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. Ուսուցանում է որ իւրաքանչիւր անձը սրբութեամբ անցուցանէ իւր կեանքը աշխարհիս վերայ, որպէս զի և նորա բարի յիշատակը անմոռաց մնայ նոցա մահէն յետոյ ամենքիս սրտի մէջ. աշխատէ ամենայն մարդ նմանել նոցա բարի գործերով և հաճոյանալ Աստուծոյ, և ժառանգել նոցա հետ երկնքի արքայութիւնը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՐԻ*) ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ ՍԿՍԵԱԼ ԲՈՒՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ
ԿԻՐԱԿԵՆ ՄԻՆՁԵՆ ԶԱՏԻՎԸ.

Հ. Ի՞նչ է յիշում Եկեղեցին այն շաբաթներով՝ որք ունին յատուկ անուններ:

Պ. Հայաստանեայց եկեղեցին բաց ի վերոյիշատակեալ տօներէն, որք համարուածն Աիւրակէք, ունի և այնպիսի շաբաթներ, որք յատուկ անուններ ունին, որպէս Մեծ Պահքի, Յինանց, և այլն:

§ 74. Աստուծոյ և երկրորդ կերպի մէջ պահել, յիշատակել Աստուծոյ արքայութեան յիշատակն և նորա զղումն.

Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ Եկեղեցին մեծ պահքի սկզբում:

Պ. Յիշեցնում է մեր նախահօր անհնազանդութիւնը Աստուծային պատուիրանքին, ուտելով արգելեալ պտուղը, և նորա զղումը դրախտէն արաքստուելէն յետոյ, վասն որոյ Բուն Բարեկենդան կիւրակէի առաջին աւուր երեկոյին (Շաբաթ երեկոյին) ծածկուածն սեղանը՝ քաշելով վարդոյրը, օրինակ Ադամի արաքստուելուն դրախտէն, և շարականներն երկու կիւրակէից նոյնն են պատմում:

(*) Շաբաթ, նշանակում է օթն օր, և եկեղեցական բառով գործ եմք ասում շաբաթ անունը, զոր օրինակ՝ բարեկենդանի շաբաթ, չարչարանքի շաբաթ, Լուսաւորչի շաբաթ, և այլն:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այդ նկարագրութիւնն:

Պ. Պահքի սկզբում ազգումէ մեզ, թէ որպէս կ'ստանանք և որկրամոլութիւնն, և որպէս վերհարար է ժողովարութիւնն և պահքն, զի զղջալն առաջ յիշելով մեր բնութեան սկզբնական կատարելութիւնը, ջանանք դարձուցանել կորուսածը:

Հ. Ի՞նչ Աւետարան է կարդացում այն կիւրակէին:

Պ. Այս աւուր Աւետարանն զգուշացնում է մեզ կեղծաւոր պահքէն, այս ինքն արաքին պահեցողութենէն, և ուսուցանում է ճշմարիտ պահքը, որ է Աստուծա-հաճոյ: Հորթամ պահեցէ, մե՛ ինչի՛ էլ երբեք զիջածաւորան արքայութ, որ ապականէն զերեւոյս իւրեանց, որպէս զի երեւոյցն մարդկան ինչ պահեցէն, մե՛ն ասեմ յեղ՝ այն իսկէն վարձի նոցա. այլ դո՛ւ յորթամ պահեցէ, օ՜ք զիջումն քո, և լսում զերեւոյս քո, զի մե՛ երեւոյցն մարդկան երբեք զպահեցէ, այլ անօրն քոմ ի ծածածակ, և ասցին քո, որ արեւանէ ի ծածածակ, հարգողք քեզ յայտնապէս (Մատ. Թ. 16-18): Ը՛շմարիտ պահքն է հեռանալ չարութեանէ, պահել լիզուն չարախօսութեանէ, հեռանալ սրամտութեանէ, հրաժարուիլ հաճոյքէն, ստու թեանէ, սուտ երդումէ, և այլն:

§ 75. Երկրորդ կերպի Աստուծոյ արքայութ.

Հ. Աստուծոյ Արդեւ առակի բովանդակութիւնը:

Պ. Մէկ հարուստ մարդ ունէր երկու որդի, և կրտսերն խնդրեց հօրմէն իւր մասը, զոր ստանալով՝ գնաց հեռու աշխարհ, և անառակութեամբ կ'երաւ բոլոր կայքը: Ապա ընկաւ սով այն կողմը, և նա կրեց մեծ նեղութիւն, որ սպառնում էր նրան մահ, և շուտով խելքի եկաւ, յիշեց իւր հօր հարստութիւնը, բարութիւնը, և ողորմաստութիւնը, վասն որոյ մտածեց գնալ և ընկնիլ հօր ոտներին տակը և զօջել մեղաց: Իսկ ողորմաստիւ հայրն առաջ գնաց, նրան զըրկեց, ընկաւ նորա պարանոցով, համբուրեց, հազցրեց նոր

շորեր, դառ մատանին ձեռումը, պատրաստեց ուրախութեան սեղան, և ասաց՝ այս օրդին իմ մեռած էր ու ապրեցաւ, կորուստած էր ու գտանուեցաւ:

Հ. Եւս առաին ի՞նչ է նկարագրում մեզ:

Պ. Եւս առաին նկարագրումէ առաջին կիւրակէքը, և յիշեցնումէ մարդկային անկեալ բնութիւնը պատուիրանադանցութեամբ, դրախտէն արաքստիլը, սպաշխարիլը, և աղբումէ մեզ, թէ որքան կորստական է չճանաչել զինքը, և որքան փրկարար է անձնական խոստովանութիւնն, և որքան հարկաւոր է սպաշխարու թիւնն մեզաց փրկոյ:

§ 76, Զարդարեալ իւրաքանչիւր Տիմոթէ, Մեթաքան և Ալեքսան:

Հ. Ի՞նչ է Տիմոթէի առաին, և ի՞նչ է Մեթաքանի ու Ալեքսանի:

Պ. Ահեղեցին Տիմոթէի առաինով յիշեցնումէ, թէ մարդս աշխարհի փրկոյ կարգուած է անտես Եստուածումէն, և սորամով միտներս է բերում Աղամի սկզբնական երջանի կացութիւնը դրախտում, ուր էր անտես, և միանգամայն իշխող երկրի, և այն պաշտօնէն հանուիլը պատուիրանադանցութեամբ: Իսկ մեծատան և աղքատի առաինով նկարագրումէ մարդոյ փրջնէքը, մէկին հանգիստ արքայութեան մէջ, և միւսին պատիժ դժոխքի մէջ:

§ 77, Հեղինարդ իւրաքանչիւր Վաստատար:

Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում Վատատարի առաին:

Պ. Մարդկային բնութեան թուլութիւնը և հակուելը դէպի հեշտութիւն, որի դատաւոր միտքն կատարումէ կամքի հաճոյք երկար ժամանակ, վասն որոյ և միտքը արթուն պահելու համար, ուսուցանումէ մեզ յամենայն ժամ աղօթքի կանգնել և չճանձրանալ, և թէ որպէս պիտոյ է աղօթել՝ օրինակ է տալի զփարիսեցին և զմարգարէ առաինով:

§ 78, Վեդեբարդ իւրաքանչիւր Վաստատար:

Հ. Ի՞նչ է նկարագրում Վաստատան կիւրակէն:

Պ. Վրիստոսի առաջին դալուստը մեղաւորները փրկելու համար դատապարտութեանէն, և երկրորդ դալուստը՝ մեղաւորները դատապարտելու յաւիտեան:

§ 79, Վաստատար շաբաթ:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում Վաղարոսի շաբաթն:

Պ. Օտղիաղարդի շաբաթ օրը Ահեղեցին կատարումէ Վաղարոսի յարութեան յիշատակը, որ Յիսուս չորեքօրեայ մեռեալին յարութիւն տուաւ: Եւս յիշատակն ուսուցանումէ մեզ Վրիստոսի Եստուածային զօրութիւնը, և տալիս է յոյս միւսանգամ յարութեան, նաեւ՝ որ մեղքի մէջ մեռած էին, արդէն հասել է ժամանակը յարութիւն առնուլ այն մեռելութեանէն:

§ 80, Զարդարեալ իւրաքանչիւր Վաստատար:

Հ. Ի՞նչ է յիշում մեզ Ահեղեցին չարչարանքի շաբաթովն:

Պ. Մեր Տէր Փրկիչ Յիսուսի Վրիստոսի կամաւոր չարչարանքը և մահը մեր համար:

Հ. Ի՞նչ առանձին յիշատակութիւն և Եստուածապաշտութիւն են կատարում առաջին երեք օրերը:

Պ. Եռաւօտեան ժամերին կարգումեն Աւետարան, իսկ երեկոյեան՝ Օրնդոյ զիւրքը և Աւետարան, պատարագ չէ լինում՝ եթէ Աւետարան տօնը չհանգիպի:

Երկուշաբաթի օրը է յիշատակ արարչութեան աշխարհի, Աղամի արտաքսուելուն դրախտէն, և Եստուածային խոստման իւր Միածին Որդին առաքելու մեր փրկութեան համար, և կարգացումեն Օրնդոյ 1, 2 և 3 զլուսնիւն:

Ներքաբաթին է յիշատակ ջրհեղեղի, ստան կուսանաց, քանքարներին շահեցողներուն և քանքարաթագոյց ծառային և ահեղ դատաստանին, որով ուսուցանումէ մեզ արթնութիւն բարեգործութեան մէջ, և կարդացումեն նոցա զիրքը և Աւետարանը:

Չորեքշաբաթին է յիշատակ Սողոմի և Գառնի, և կարդումեն նոցա կործանման զիրքը, և մեզ յիշեցնումէ Աստուծոյ անաչառ դատաստանը և դատակնիքը անապաշխարողներու վերայ, նոյնպէս Յուդայի մասնութեան, և կարդումեն պողնիկ կնոջ օծելը զՅիսուսի զուխը, և Յուդայի մասնութեան Աւետարանը:

§ 81. Առգ Էնդրաբաթ.

Ն. Եկեղեցին ի՞նչ է յիշեցնում մեզ Առգ Էնդրաբաթի օրը:

Պ. Խորհրդական ընթերիքը, զոր Յիսուս Վրիստոս կատարեց իւր Առաքելոց հետ Վերնատանը, ուր և սահմանեց Վրիստոնէից համար Հաղորդութեան խորհուրդը, տալով նոցա՝ փոխանակ հին ուխտի դառնին, որ նկարագրումէր մեծ զոհը զՎրիստոս, իւր սուրբ Մարմինը և սուրբ Արիւնը:

Ն. Ի՞նչպէս է նշանաւոր այն օրը:

Պ. Այն աւուր Աստուածպաշտութիւնն ճշդ ժամն տեւումէ չորս ժամ աւելի: Պատարագէն առաջ ծածկած է սեղանը, կարդացումեն շատ սաղմոսներ, երկար աղօթք սրբոյն Բարսղի, երգումեն ապաշխարութեան շարականներ, և այդ օրն է Եկեղեցին արձակում ապաշխարողները: Ապա սկսումէ սուրբ պատարագն, և Հաւատարմութեան ժամանակ բացումէ սեղանն, իսկ Հայր Բերի ժամանակ կարդացումէ սրբոյն Բարսղի աղօթքը, զգացնելով ժողովրդեան սուրբ Հաղորդութեան խորհուրդը, արժանաւորութեամբ ճաշակողներու միանալն Վրիստոսի հետ, և անարժանաւորներու պատիժը:

Իսկ երեկոյնան ժամին կատարումէ ոտնալուայն և իւզի օրհնութիւնն:

Ն. Ի՞նչպէս է կատարում ոտնալուայն:

Պ. Ներկոյեան ժամին չէ լինում հասարակաց Աստուածպաշտութիւն, այլ ուղղակի ոտնալուայի կարգն է կատարում, բայց առաւել հանդիսով է լինում արքեպիսկոպոսանիստ քաղաքներում: Եւրպի երգումեն սաղմոս և շարական, ապա կարդումեն ընթերցումներ, Եպիսկոպոսը լին զգետաւորում է և ածումէ ջուր կոնքի մէջ, յետոյ օրհնումեն զպիւրնին շարական Վերայգոյն երկնց, կամ Առաջ անձաւ: Եպիսկոպոսն մերկանումէ բեմի վերայ թագը, հմփորոնը և շուրջաւը, կապումէ զննջակ, ծունկէ չզբում, և սկսումէ լուանայ ներկոյ կրած հոգեւորականաց ոտնելը կարգաւ, և իւզը քսել: Հանդէսը վերջանալէն յետոյ կրկին զգետաւորումէ Եպիսկոպոսն, և աւարտումէ Աւետարանը, որի մէջ բացատրումէ ոտնալուայն *):

Եւ յորժամ լուայ զոտնոցս, եւս զհանդիսոյն իւր, և զարթնալ բազմեացս, և աւել ցնուս, գլխէս, զնիւ արարելը յեղ: Դաւիթ իւզէս զիս Վարդապետ և Տէր, և բարոս աւել, քան զիս: Իսկ որք ելի ես լուայի զոտն յեղ, Տէրս և Վարդապետս, և դոս պարբիս զմիմեանց զոտն լուանալ: Օրհնեալ մի երես յեղ, զի որպէս ես յեղ արարի, և դոս աւելիջի: Ոտնալուայն սահմանեցաւ հինգերորդ դարում **):

Ն. Իւզն ինչո՞ւն և մք գործածում ոտնալուայի հետ:

Պ. Իւզը գործածումեն ի յիշատակ կնոջ, որ օծեց Վրիստոսի ոտները իւզով (Յով. ԻԲ. 3). և Յիսուս ասաց, որ նորա այս յիշատակը խօսել, ուր որ քարոզուի Աւետարանը:

Ն. Ի՞նչ է ուսուցանում մեզ Փրկիչն ոտնալուայով:

*) Թէպէտ բոլոր ժողովրդեան ոտները ևս պիտի լուանան, բայց խուսն բաղմութեան պատճառաւ՝ միայն հոգեւորականացն են լուանում:

**) Եւ պատմ. Իննովկ. հատ. Ա. եր. 241:

Պ. Ղաա հեղուծեան և սէրի առ ընկերը, և որպէս բացատրումէ սէրի աշակերան և առաքեալն Յովհաննէս՝ ոչ խօսքով և լեզուով՝ այլ զործով և ճշմարտութեամբ:

Հ. Բնչն է Ազկեղեցին Փրկչի սիրոյ բազմութիւնը ործերէն այնպէս հանդիսով ներկայացնումէ միայն ոտնալուայն:

Պ. Որովհետեւ Առաքելոց ոտների լուանալն աւելի կենդանի և պարզ նկարագրումէ քրիստոնէական սիրոյ յատկութիւնը, թէպէտ բարձր քան զայս սէր, Փրկչի խօսքով՝ է մահն սիրեցելու համար. Զիս ևս Կան զայս սէր ոչ ոչ ունի, եթէ զանիւր Եւրոպէի Եւրոպէականաց:

Հ. Ի՞նչ է երևում ոտնալուայէն:

Պ. Ոտների լուանալն հին ժամանակ էր ընդհանուր սովորութիւն, և էր պարտաւորութիւն ծառայից, իսկ եթէ տանուտէրն էր կատարել այդ պաշտօնը, յայնժամ նա ցուցանումէր իւր բարձր խոնարհութիւնը, և անձնազատ պարտաւորութիւնը ծառայելու նրան՝ նորա ամենաձանր հանգամանքներում: Ուրիշներու ոտներ լուացողը, որպէս թէ ասումէ նրանց. Ոչինչ Ժառանգութիւնն չէ՛ համարում է՛ համար Ժանք և սպորացնող, երբ այն հարկաւոր և օգուտ է յեղ, և պարտաւոր է՛ յեղ համար ամենայն աշխատանքի մեջ, մինչև անգամ զահաւել: Ահա ի՞նչ է նշանակում Փրկչի ոտնալուայն և ահա ի՞նչ է աղբում մեզ, զոր կրկնումէ եպիսկոպոսն Ազկեցւոյ մէջ, և իսկ նորա մէջն է կայանում քրիստոնէական ճշմարտ սէրն և խոնարհութիւնն, թէ ամենքեան ըստ մարդկութեան հաւասար են թէ և եպիսկոպոսը աստիճանով են բարձր: Աթէ մեր ժամանակին չկայ սովորութիւն և իսկապէս հարկաւորութիւն լուանալ ուրիշի ոտները, սակայն նորա փոխանակ ունիմք պարտք լուանալ նոցա վերքերը, ծառայել նոցա կարիքին, օգնել հիւանդութեան մէջ, և այլն:

§ 82, Առաջ Ուրբաթ.

Հ. Ազկեղեցին ի՞նչ է յիշում մեզ Առաջ Ուրբաթ օրը:

Պ. Յիսուսի Վերիստոսի դատը և դատապարտութիւնը, խաչելութիւնը և մահը, խաչէն իջուցանելը և թաղումը:

Հ. Յատկապէս ի՞նչ պիտոյ է նկատել այս աւուր Աստուածապաշտութեան մէջ:

Պ. Որովհետեւ այս օրը ողջ տարուայ մէջ է միկ առանձին օր, ուստի և Աստուածապաշտութիւնն ևս է առանձին իւր անսակի մէջ. զի սեղանը ծածկումեն սեւ վարագուրով, միայն խաչելութեան պատկերն է դրած: Ահա զիշերին սկսումէ զիշերային և առաւօտեան պաշտօնը սղաձայն եղանակներով, 13 կերոն վառ դրումեն բեմի վերայ վառած և կարդացում են վեց աւետարան, որ պատմումեն Վերիստոսի չարչարանքը և իւրաքանչիւր Աւետարանի աւարտելէն յետոյ, հանդցնումեն երկու մամ, և միայն մնումէ միջին մէկ կերոնը: Տէր երկնից շարականի ժամանակ հանդիսումեն բոլոր կանթեղները և միւս մոմերը, և այն մի մամ որ մնացած էր բեմումը՝ զայն ևս տանումեն վարագուրի ետեւ և երգումեն Փառք Եւրոպէան երգը, յետոյ դուրս են բերում սոյն մամը, և շարունակումէ առաւօտեան ժամը. վերջումը դնումեն զրակալի վերայ Խաչն ու Աւետարանն, և երգումեն Խաչի Վերիստոս երկնայաբանէմ, և այլն:

Հ. Ի՞նչ է նկարագրում այն զիշերապաշտօնն:

Պ. Խորհրդական ընթրիքէն յետոյ անցքը, այն է՝ պարտիզի մէջ երեք անգամ աղօթելը, Յուդայի գալը զննուորներով և զՆա մատնելը նոցա ձեռքը, Աննա և Այլիաիայի ապարաններում տանելը, ծեծելը, երեսին թքելը, ապտակելը, անարգելը մինչև առաւօտ, Պետրոսի երեք անգամ ուրանալը և զգջումը:

Հ. Ի՞նչ է նշանակում սեղանի 12 մոմերի հանդցնելն:

Պ. Ամեն մէկ Աւետարանի կարգալը վերջացնելէն յետոյ հանգցնումեն երկու մօմ, որ նշանակումէ աշակերաներու թողնելը զնա և փախչելը, իսկ միջի վառած մօմն է օրինակ Վրիստոսի, որպէս միայնակ և անօգնական մնացած:

Հ. Նշուայ ժամն ի՞նչպէս է կատարւում:

Պ. Բոլորովին այլատեսակ: Առաջ ասումեն երեք Ողորմեայն հանգերձ պատշաճեալ երգերով և աղօթքով, ապա կարգումեն 16 ընթերցուածներ մարգարէական, որպէս նոցա գուշակութեանց կատարումն Վրիստոսի վերայ, և առաքելական, որպէս ականատես վկայից, և չորս դուիս Աւետարան խաչելութեան: Ապա խաչի Վր Վրէպոս երգը:

Հ. Ի՞նչ է նկարագրում այդ Աստուածպաշտութիւնն:

Պ. Վրիստոսի տանելը առաւօտուն Պիղատոս դատաւորի մօտ, նորա ուղարկելը Հերովդէսի մօտ, և արհամարհանքով յետ գալն, Պիղատոսի մահուան վճիռ տալը, և խաչելը Ղողթութա սարի վերայ, արեգական խաւարիլը, և երկրագնտի մթնալը, և միւս հրաշները, իշխանաբար աւանդելը մարդկային հոգեոյ:

Հ. Բնշու Աւագ Ուրբաթ օրը պատարագ չէ մատուցանւում:

Պ. Որովհետեւ այն օրը ինքն յաւիտենական Վահանայակեան Վրիստոս է պատարագում խաչի վերայ զինքը Հօր Աստուծոյ, և ինքն է միջնորդ և բարեխօս առ Հայրն Աստուծա՛մեր փրկութեան համար:

Հ. Երեկոյեան ժամին ի՞նչ է կատարւում:

Պ. Թաղման կարգը. դնումեն խաչը գրակալի վերայ, ծածկումեն սպիտակ պատառակալով, կարգումեն զիրք և Աւետարան, ապա հասարակաց Աստուածպաշտութիւնն, և Լոյս զոսոյն երգը, յետոյ նախատօնակ, զի թաղումն Տեսուն է, և զինի խաչի Վր Վրէպոս երգը և այլն:

Հ. Ի՞նչ է նկարագրում պատառակալն:

Պ. Պատառակալն նկարագրումէ Վրիստոսի թաղումը, որով պատեցին զնա և դրին գերեզմանի մէջ

§ 83, Աւագ Շաբաթ:

Հ. Ո՞ւր է նուիրած Աւագ Շաբաթ օրն:

Պ. Աւագ Շաբաթ օրն նուրած է Վրիստոսի թաղման յիշատակութեան, Աորա բնակուելուն գերեզմանում, և իջանելուն դժոխքի մէջ:

Հ. Ի՞նչպէս է կատարւում այն աւուր Աստուածպաշտութիւնն:

Պ. Գիշերին հսկումն է, և հոգեորականք բեմին առաջքը կանգնած կատարումեն գիշերապաշտօնը մահու Վատեան երգելով. և առաւօտեան ժամին սարկաւազն բուրվառը ձեռին կանգնած խնկարկումէ ի յիշատակ իւղաբեր կանանց, կարդացումէ զիրք և գերեզմանի կնքելու Աւետարանը, ժամի վերջը երգումեն խաչի Վր Վրէպոս երգը և այլն:

Իսկ երեկոյեան ժամը հանդիսանումէ Հին Ատակարանէն պատշաճաւոր ընթերցուածներ կարգալով, Պատարագով, և յարութեան նախատօնակով:

Հ. Բնշու է Հայոց Եկեղեցին Օտակի Շաբաթ երեկոյին լուծանում պահքը բաց ի մեկն:

Պ. Հայաստանեայց Եկեղեցին իսկզբանէ անտի պահել է աւանդութիւնը, որ Օտակի Շաբաթալուցի երեկոյին լուծանումէ պահքը ձկնով, ձուով, իւղով, պանրով և կաթնով, և ինչպէս երեւումէ միւս քրիստոնեայ ազգաց Եկեղեցիքն ևս լուծանումէին:

Երբորդ դարումը մի հետաքրիր մարդ Բասիլիդէս անուն ինդրեց Աղէքսանդրիայի սուրբ Գիորնիսիոս հայրապետէն թէ երբ պարտ է լուծանել պահքը, և պատճառն այս էր, որ այն դարումը Օտակի տօնը շատ տեղերում կատարումէին Հրէից պատեքի տօնին, ասելով թէ Յիսուս Վրիստոս այն օրը կերաւ դառը, ուստի մեք էլ պէտք է այսօր ուտենք. իսկ

շատերն էլ ասումին թէ պէտք է մինչև Վրիստոսի յարու-
թիւնը համբերել: Սուրբն Վիտենտիոս ասաց. Բէր Տէր Յե-
սաս Վրիստոսի յարոյնէն յետոյ պէտք է հապարել Կոն-
ստանդնուպոլիս, և մինչև յարոյնէն, պէտք է Բերանիւ պահա-
նել խնայելիքն, քայց հարկաւոր է յարոյնէն ճշդ ժամը որդել-
(Ապագէ. Հաւաք. Ժողովոց. հատ. Ե. էջ 830):

Սուրբն Անուրեղ Աղեքսանդրացին երկոյի Շրագալուցին
պահքը լուծանելու համար, իւր նամակի մէջ, զոր զրեց Թէո-
դոս կայսեր վերայ, այսպէս է խօսում. Պէտք է պահել Կոն-
ստանդնուպոլիս, և հարկաւոր աստիճանի լուծել 14
օրը, և պէտք է պահել Կոնստանդնուպոլիս, այս ինքն է կերպարէն,
այս պարտաւորութիւնն է Կոնստանդնուպոլիս, և Կոնստանդնու-
պոլիս կերպարէն օրը, որպէս ի վաղ աստուածային յարոյնէն Վրի-
ստոս. իսկ ինչ և ասելով ինչ Գրիգորիէն է յարոյնէն ասել, կէս Գրի-
գորիէն ասել աստուածային որպէս Բերանի ժամն էն ընտան-
(Պարագ. ԻԹ):

Այս գրուածներէն երեւում է որ Յունաց Աղեքսանդրացին
հիշեցրորդ զարկն ասած Չառակի Շրագալուցի երկոյին
լուծանումը պահքը, և մեր Առաքելոյն առնելով նորանց-
մէն՝ աւանդեց Հայոց Աղեքսանդրացին, և այս հաստատուած է
Մատթէոսի աւետարանական պատմութեան վերայ, թէ
Շարաթ երկոյին Մարիամ մազդարեանացի և միւս Մա-
րիամ (Աղեքսանդրացի) եկան Յիսուսի գերեզմանը տեսնելու, և
լսեցին հրեշտակի աւետիքը թէ յարեալ:

ՅԻՆԱՆՑ ԿԻՐԱԿԵՆ.

§ 84, Հ. Ի՞նչ յիշատակ ունի Նոր Կիրակէն:

Պ. Չառակի երկրորդ կիրակէն կոչուած Նոր Կերպարէն կամ
Կերպարէն, որովհետեւ Յիսուս յարութիւնէն յետոյ երեւե-
մէ աշակերտաց վերնաւան մէջ, որի դռները փակել էին
Հիւսիսից ահէն, և Թոմաս առաքելին որ յարութեան օրը չէր

տեսել զՅիսուս, զոյց տուաւ ձեռների և ոտքի խոցուած տե-
ղերը, որով յանդիմանեց նորա անհաւատութիւնը: Աղե-
քսանդրացին կապարումէ այս յիշատակը որպէս նաւահալիք Չառ-
ակի, նոյնպէս և Թոմասի հաւատարմութիւնը: Յոյնը կոչուածն Թո-
մասի կերպարէն:

§ 85, Հ. Երրորդ կիրակէն ընչո՞ւ է կոչուում Աղապետաւորութիւն:
Պ. Աղապետաւորութիւնն ինչպէս կոչուած է երեւել ինչպէս Կոն-
ստանդնուպոլիս, որ զնուած զանազան տեղերէն բաղմունքիւն, որպիսի
էր առաջին կաթողիկէն, զոր Առաքելաւք հիմնարկեցին
Պետրոս և իւր քանդակները, և ամենայն աւագ Աղեքսանդրացի կամ Թագա-
ւորական մատուռներ կոչուածն Աղապետաւորութիւն: Այն
կիրակէն Հարցն իւր սարօք ցուցանումէ ասն Աղեքսանդրացի:
Հայաստանի Աղեքսանդրացի մէջ այդ անունի առաջին և զլիա-
ւորագոյն տեղն ունի ՍԵԹՈՎԱԿԻ ԵՅՍԻՍՏՈՒՆԻ,
որպէս Թագաւորական և հայրապետական Աղեքսանդրացի կամ
Մատուռ ընդհանուր Հայոց ազգի, և երկրորդականք են ամե-
նայն Արքեպիսկոպոսանիստ Աղեքսանդրացի, որ Ժողովուրդն ա-
ռաւել բաղմունքիւն է զնում քան միւս Աղեքսանդրացի մէջ:

Հ. Ո՞ր լիզուր բառ է Մատուռն:
Պ. Մատուռն է Յունական բառ, հարկաւոր, որպէս մարտիրո-
սանոց, ըստ մեզ խոստովանողաց Յիսուսի Վրիստոսի Աս-
տուածութիւնը, զի նախ առաքելոց ժամանակ շնեցաւ Ա-
ռաքելութիւն մարտիրոսաց ընդհանուր Աղեքսանդրացին և ամե-
նայն հաւատացեալ էր անդամ նորա, վասն որոյ և կոչեցաւ
Աղապետաւորութիւն, և ապա մարտիրոսաց գերեզմաններէ վե-
րայ, և նոցա անունով շնեցան մատուռներ և եկեղեցիք.
որոց նահատակութեանց օրերում ամենայն կողմէն գնում
Ժողովուրդն պատուելու և յարգելու նոցա տօնը:

§ 86, Հ. Ի՞նչ է չորրորդ կիրակէն կոչուում Վարմիր կիր-
ակէ:

Պ. Կարմիր կիւրակէի համար չկայ որ և իցէ աւանդութիւն, այլ է որպէս յարութեան կիւրակէից մէկը, կերէի թէ Յիսուսի եօթներորդ անգամ երևելն է աշակերտաց Տիբերական ծովի ափնում, և Պետրոսի երեք անգամ ուրացութեան մեղքի քաւելն՝ երեք անգամ հարցանելով՝ թէ Սէնն Յոնանոս սիրէ՞ս զիս (Յովհ. ԻԵ):

§ 87, Հ. Հինգերորդ կիւրակէն ընչո՞ւ է կոչուում Երեման Խաչի:

Պ. Որովհետեւ 351 կամ 352 թուին Մայիսի 7, սուրբ Կիւրղէ Երուսաղէմի եպիսկոպոսի ժամանակ, երևեցաւ օդի մջ լուսեղէն Խաչ, որի լոյսը տարածուած Պողոթնայի լեռնէն մինչև Զիթնեաց լեռը որպէս ծիածան նսնմացրեց արեգակի լոյսը, և շատ ժամերով մնաց կանգնած, զոր տեսաւ բոլոր բաղնութիւնն՝ թէ Վրիստոնեայք, թէ Հրէայք և թէ հեթանոսք, և ինչպէս Յայսմաւուրն պատմումէ մինչև 100,000 հոգի հաւատացին զՎրիստոս և մկրտեցան: Եպա սուրբն Կիւրղ թուղթ դրեց Կոստանդ Երիուսեան կայսեր վերայ այս սքանչելեաց մասին, և Եկեղեցին սահմանեց տօն, այն թուղթը Եկեղեցին կարդումէ առաւօտեան ժամին թաբօրէն առաջ:

§ 88, Հ. Եօթներորդ կիւրակէն ընչո՞ւ է կոչուում Երկրորդ Ծաղկազարդ:

Պ. Եյս կիւրակէի տօնէն Երկրորդ Ծաղկազարդ անուանով է աւանդութեամբ, և սահմանել է ինչպէս երևումէ Եկերսէս Ընորհալու եղբայր Ղարիգոր վկայասէր կաթողիկոսն 12 դարում, առնելով իւր Նախահօր սուրբ Ղարիգոր Լուսաւորչի կենսադրութենէն, թէ նորա Վիրապի մէջ լինելու ժամանակ հրեշտակ սպասաւորումէր նրան, և Համբարձման չորրորդ օրը, որ է Կիւրակէ՝ հրեշտակն չէ երևում, և միւս օրը հարցնելով պատճառը, տեղեկանումէ թէ և երկնային Վա-

հանայապետութիւնն տօնումէ Յիսուսի Վրիստոսի երկրէն համբարձումը և երկինքում մասնելը, և այն օրն չորրորդ դասակարգութեան տօնն էր: Եւ այն կիւրակէն սուրբ Հայրապետն զարդարումէ շարականն իրով, որի օրհնութիւնն է՝ Սէծահրազ այս խորհուրդը անհրաժեշտ է մեզ հասեալ, զոր հոգաց լուսաւոր է պաշտպանէն Երմէ լուսալ, երբ որ զիս է այսօր իմաց դաստան որ է յերկնս՝ և այլն:

ՀՈԳԵԳԱԼՍՏԵԱՆ ԿԻՒՐԸԿԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ՎԱՐԳԱՎԱՌԸ.

§ 89, Հ. Հոգեգալստեան առաջին Կիւրակէն ընչո՞ւ է կոչուում Յարութեան:

Պ. Որովհետեւ Չաակէն սկսած մինչև այդ կիւրակէն ամենայն օր Եկեղեցին Տէրունական տօներ էր տօնում, ուստի սկսումէ այսուհետեւ տօնել և սրբոց յիշատակները, վասն որոց Յարութեան յիշատակը միայն կատարումէ Կիւրակէ օրերը մինչև Բուն Բարեկենդանը, ուստի և կոչուումէ Յարութեան Կիւրակէ. թէպէտ պատահումէն Վարդապետի, Վերափոխման, Եստուածածնի և Խաչի տօներ Կիւրակէ օրերում, սակայն Յարութեան յիշատակը կատարումէ Իւղարերից Եւեատարան կարգալով:

§ 90, Հ. Հոգեգալստեան երկրորդ շաբաթում ի՞նչ երևելի տօներ են կատարում:

Պ. Սուրբ Հովփսիմեանց և Ղայիանեանց կուսերու, Յովհաննու Կարապետի և Եթանազինէս եպիսկոպոսի, և սուրբ Լուսաւորչի երկու Վիրապէն տօները:

Հ. Ի՞նչ է յիշում մեզ Հովփսիմեանց և Ղայիանեանց տօները, և ի՞նչպէս է հանդիսացնում Եկեղեցին:

Պ. Եյս տօներն յիշումէն մեզ՝ 1, Հովփսիմ կուսի հաստատուն մնալը քրիստոնէական հաւատոյ մէջ, կուսութեան սուրբ պահելը, զի հարսնացեալ էր Վրիստոսի, աշխարհային փառքի և Հայաստանի թագուհի լինելը անարգելը, մատ-

դաշ օրիորդի Վերին Տեսութեամբ զօրանալը և հսկայ
թագաւորին յաղթելը 2, Պայիանէի չկատարելը թագա-
ւորի առաջարկութիւնը համոզել զՌիփսիմէն լինել թա-
ղուհի Հայոց աշխարհի, այլ զնա յորդորելը չթողուլ Քը-
րիստոսի հարսնութիւնը 3, թէ օրիորդներ և կանայք ևս
կարող են հանդիսանալ և անմահանալ առաքինութեամբ,
եթէ զառուած լինին քրիստոնէական հաւատով, յուսով
և սիրով 4, թէ նոցա նահատակութիւնն հանդերձ 35 ըն-
կեր կոյսերով՝ պարծանք եղաւ Հայաստանին:

Սուրբ Եկեղեցին հանդիսացնումէ նոցա յիշատակը՝ երե-
կոյին նախատօնակ առնելով և միւս օրը Պատարագով:

§ 91, Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ սուրբ Սարգիսի և Եթա-
նազինէս եպիսկոպոսի տօնն:

Պ. Եյս տօնն զլսաւորապէս յիշեցնումէ մեզ սուրբ Լուսա-
ւորչի եպիսկոպոս ձեռնադրուիլը Սեփարիայում, և Հայաս-
տանի Հայրապետութեան վերանորոգութիւնը նորա առա-
ջին Լուսաւորչի սուրբ Թադէոս առաքեալի յաջորդէն, և
սուրբ Գրիգորի բերելը Սեփարիայէն Յովհաննու Սարգիս-
տի և Եթանազինէս եպիսկոպոսի մասունքը, և առաջինի
անունով երկու տեղ, այս ինքն է Տարօնում և Երածանի
գետի մօտ Եկեղեցիք շինելը: Նմանապէս թէ սրբոց մա-
սունքը պիտոյ է յարգել և պատուել, և որպէս կենդանի
վկայք Քրիստոսի բարեխօս ունենալ զնոսա առ Աստուած:
Քրիստոնէութեան սկզբնական դարերում արդէն ընդու-
նուած էր այդ, և Հայոց ազգին ևս նոյնը ուսոյց, զոր շա-
րունակ պահպանումէ Եկեղեցին:

§ 92, Հ. Ընչո՞ւ է երկրորդ Սիւրակէն կոչուում Սաթղիկէ
սուրբ Լջմիածնի:

Պ. Եյս տօնը կարգեց սուրբ Լուսաւորչին, երբ որ սուրբ Լջ-
միածնի շինութիւնը աւարտեց, և օրհնեց զայն, ուր սկսաւ

Աստուած պաշտութիւնն, և կոչոււմէ ևս ԿԵԹՈՂԻԿԷ,
այս ինքն է ընդհանուր Հայոց ազգի միակ Սայր Եկեղեցի,
և խորհրդանշան Եթում Հայրապետութեան Հայաստանի, որի
Եթումաւան միայն է համարուում օրինաւոր յաջորդ սրբոյն
Գրիգորի:

§ 93, Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ մեծին Սերսիսի հայրապե-
տի տօնն, զոր կատարումենք երկրորդ կիւրակէի շաբաթ օրը:

Պ. Մեծին Սերսիսի տօնն յիշեցնումէ մեզ, թէ նա էր առ-
թանաւոր ժողովուրդ և յաջորդ իւր նախահօր սուրբ Գրի-
գոր Լուսաւորչի: Նա Հայաստանի բարբարոսանման ժո-
ղովուրդը, թափառական կրօնաւորները, և եկեղեցական
խանդարեալ կարգը բարեկարգեց, շինեց հիւրանոցներ, ան-
կեւանոցներ, հիւանդանոցներ, ազքատանոցներ, վանքեր, մե-
նաստաններ և ուսումնարաններ, զրեց բարեկարգութեան
կանոններ, կարգեց 12 եպիսկոպոս Խորհրդական Սաթղի-
կոսի, և թէ նա առաջինն ստացաւ Պապիէի տիտղոսը, և
նորա ժամանակ սահմանեցաւ, որ Հայոց կաթողիկոսն ձեռ-
նադրուի սուրբ Լջմիածնում իւր եպիսկոպոսներէն՝ և ոչ
մի Սեփարիայում:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այդ յիշատակն:

Պ. Օայն, թէ կաթողիկոսներն, որպէս օրինաւոր յաջորդներ
սուրբ Լուսաւորչի, և եպիսկոպոսներն, որպէս բարձր առ-
աքիճանաւորք, և կաթողիկոսի աշեր և ձեռներ, ըստ օրինա-
կի մեծին Սերսիսի պիտի անքուն հսկողութեամբ հետեւին
բարեկարգելու Աստուծոյ ժողովուրդը, Եկեղեցին, վանո-
ւայքը, հոգեւորականութիւնը, խնամարկել և հողալ ազ-
քատները, անանկները, հիւանդներուն պիտոյքը, և լինել
անշահասէր և բարի օրինակ իւրեանց հաւատացեալ բանա-
ւոր հօտին Քրիստոսի:

§ 94, Հ. 1^{ին} է յիշեցնում մեզ սուրբ Սահակի և սուրբ Մեսրոպի ասեն:

Պ. Նոցա սուրբ ազգասիրութիւնը, մեծ արդիւնքը և երախտիքը, զորս ցուցին Հայոց եկեղեցւոյն ազգային դիրքը գտանելով, Մատուածաշունչ զիրքը թարգմանելով և ուսումնարաններ բանալով:

Հ. 1^{ին} է ուսուցանում այդ յիշատակն:

Պ. Թէ ամենայն հոգեւորականաց, մանաւանդ բարձր աստիճանաւորաց պարտականութիւնն է հոգալ ազգի և Արեւելոց օղուար, անքուն հսկել նոցա վերայ, լրացնել նորա պահասութիւնքը, բանալ ամենայն տեղ ուսումնարաններ ազգի զաւակներու լուսաւորութեան և բարեկրթութեան համար, և պատրաստել ուսումնական և բարերարոյ հոգեւորականացութիւնը:

§ 95, Հ. 1^{ին} է յիշեցնում մեզ Տրդատ թագաւորի ասեն:

Պ. Այն թէ Տրդատ չարչարեց զսուրբ Վրիգոր, և ձգեց Վիրապի մէջ, թէ այն հսկայ թագաւորն յաղթեցաւ մատաշաղ օրհորդ սուրբ Հովհաննէս կուսէն, նորա հարածանքը քրիստոնէից վերայ, նորա դիւահարութիւնը, հաւատալն ի Վրիստոս և բժշկութիւնը, մեհեանների քանդելը, կուսքերը ջարդու վշտը լինելը, Հայաստան աշխարհում քրիստոնէութեան վերստին տարածելը, Արեւելոց շինելը, նորա ամենամեծ ջերմեռանդութիւնը դէպի Վրիստոս, հաստատուն յոյսը նորա վերայ, նորա առաքինական բնթացքը, որ զգուցելով նախարարաց խառնադնաց կեանքէն թողաւ թագաւորական գահը, թագը և փառքը, և առանձնանալով Սեպուհ լեռանի Սաննայ այրի մէջ, վարեց ձգնաւորական կեանք, և նախարարներէն թռնաւորեալ մեռաւ:

Հ. 1^{ին} է ուսուցանում այս յիշատակն:

Պ. Թէ աշխարհիս փառքն, մեծութիւնն, մինչև անգամ թագաւորական գահն են անցաւոր և ունայն, այլ պիտոյ է միտ

դնել անանցանկի փառքին և մեծութեան և յաւիտենական արքայութեան:

§ 96, Հ. 1^{ին} է կոչում Վ. Աւերակէն Տէր Գրգան Առաջնապետ:

Պ. Մեր Հայաստանն Յուլիսի 2, պատմում, որ երկու իշխաններ զնալով ուխտ Արուստղէմ, երբ որ հասան Վաղիլայ, տեսան մէկ շրէայ կնոջ դռանը շատ ցաւազարներ, շարժուած հաւաքըրութիւնէն մանուկներ տուն, և տեսնում մէկ տուփ, և այն կնոջէն խմանում են որ Մատուածաշունչ զլսադիրն է: Ազգա զնումն Արուստղէմ շինել են տալի այն Տուփի նման մէկ տուփ, ու յիտ դռնադիւ մանուկներ նոյն շրէի տունը, և խսկական Տուփը վերանշարժ զնումն նորա տեղը նորը, ու տանում են Վ. Պօղիս, պատմում Պատրիարքին, և նա հանդիսով զնում և զայն Արեւելոցում, ու կարգում են ասն Յուլիսի 2, զոր ասում են Յունաց Արեւելցին:

ՎԱՐԴԱՎԱՌԻՆ ՄԻՆՁԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ ՎԵՐԱՓՈՒՈՒՄՆ:

§ 97, Հ. 1^{ին} է յիշեցնում մեզ Ափեսոսի տիեզերական սուրբ Ժողովն, զոր ասում են Վերափոխման բարեկենդանի Շաբաթ օրը:

Պ. Ափեսոսի Ժողովը յիշեցնում Յունաց Անտոր պատրիարքի ազանդաւորութիւնը, որ Մատուածութիւնը բաժանումը Վրիստոսի մարդկութենէն, և ընդունումը լոկ մարդ, և զսուրբ Սոյսը մարդածին և ոչ Մատուածածին, որով ձգեց մեծ խռովութիւն Արեւելոց մէջ, որի ընդդէմ մեծ ախոյեան կանգնեցաւ Աղէքսանդրիացի սուրբ Ալեքիզ հայրապետն, և փոքր Թէոդորոս կայսեր հրամանաւ տիեզերական Ժողով զումարեցաւ Ափեսոս քաղաքում 431 թուին, 200 հայրապետներէն, որք պատաւարեցին Վերափոխ և նորա

Համախոհները, և սահմանեցին մի բնութիւն ասել ի Քրիստոս և մի Աստուածային անձը, և զսուրբ Կոյան Մարիամ խոստովանել Աստուածածին:

Ա. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. Եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետութիւնը սահմանուած այն ժողովով, թէ՛ Յիսուսի Քրիստոսի Աստուածային անձնի մէջ անշփոթելի և անբաժանելի միաւորեալ են երկու բնութիւնքն Աստուածային և մարդկային ի մի բնութիւն, թէ՛ Յիսուս Քրիստոս է ճշմարիտ միածին Որդի Աստուծոյ, և սուրբ Կոյան է Աստուածածին և ոչ մարդածին:

§ 98, Ա. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի Շողակաթի տօնն:

Պ. Շողակաթի տօնն է յիշատակութիւն Յիսուսի Քրիստոսի իջման ոսկեռուր ձեռնի վարդապետութիւնը, և խիղճը դեռնին, որ զգործաց դեռնին և լուսաձեռն կանգնեցաւ Հայաստանի Մայր Եկեղեցւոյ շինութեան ձեռք, որ կոչուեալ է Երեմիայի կամ Երեմիայի, այս ինքն Միածին Որդին Աստուծոյ իջաւ երկնքէն և Աստուածեղէն շողը ծագեցաւ, և ասումենք Շողակաթ:

Ա. Ի՞նչ է ուսուցանում այս տօնն:

Պ. Թէ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ երկու անգամ սուրբ Հաւատոյ հիմը դրաւ Յիսուս Քրիստոս, առաջին անգամում իւր նամակով Արդար Թագաւորի վերայ, և ուղարկելով անձեռագործ պատկերը, իսկ երկրորդում իւր իջնելով և Մայր Եկեղեցին լուսեղէն ձեռակերպելով:

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԸ:

§ 99, Ա. Ի՞նչ է տօնն գիւտ Գօտուոյ սուրբ Աստուածածնի:

Պ. Յայրմաւուրն այսչափ միայն է պատմում, թէ ամենօրհնեալ սուրբ Աստուածածնայ Գօտին գտան Երուսաղէմում, ու տարան Վ. Պօլիս, և ամենայն քաղաքը առաջ դնաց և զրին

մեծ պատուով Եկեղեցւում, զոր շինեցին նորա անունով, և տօն կարգեցին Օգոստոսի 31:

§ 100, Ա. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ Եկեղեցւոյ տիկերական սուրբ ժողովն, զոր կատարումենք սուրբ Խաչի Բարեկենդանի Շարաթ օրը:

Պ. Եկեղեցւոյ առաջին տիկերական ժողովում, ուր մեծին Կոստանդիանոսի Հրամանով ժողովեցան 318 սուրբ Եկեղեցւոյ 325 թ., և Հաստատեցին Որդւոյն Աստուծոյ Հաւաքոյ լինելը Հօր Աստուծոյ հետ, և Երրա ծնունդը Հօր էութենէն, զոր հերքումէր Արիոս երեց Աղեքսանդրացի: Այս ժողովում Աստուածաբան և ուղղափառ Հարք դատաւարացին և նոյնիցին զԱրիոս, ու գրեցին Հաւատոյ Հանգանակը՝ Հաստատելով ի մի Աստուած մինչև Որդւոյն Բաժանորդութեան ոչ գոյ լաւման, և Խաչ որդ ասեն էր Երեմիայի և այլն, զոր ամենայն Եկեղեցիք քրիստոնէից կարգումեն Եկեղեցւոյ մէջ:

Ա. Ի՞նչ է ուսուցանում այս ժողովն:

Պ. Թէ այն ամենայն խորհրդական գրութեան որք կան սուրբ Աւետարանի և առաքելական գրեանց մէջ, պիտոյ է ուղղափառ վարդապետութեամբ մեկնել, և մեր մտքի անհաս առարկային միայն հաւատալ, և ոչ քննել, որպիսի է Որդւոյն Աստուծոյ ծնունդն ըստ Աստուածութեան, Երրորդութեան խորհուրդն և այլն, որպէս և Գրիգոր Աստուածաբան ասէ, Եւս զճնոնդն, զորպէս թէ չենէր (Մարտի, ճառ Բ):

ՍՈՒՐԲ ԽԱՉԷՆ ՄԻՆՁԵՒ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԵՆՈՒԹԻՒՆԸ:

§ 101, Ա. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ Վարադայ Խաչի տօնն:

Պ. Այն թէ սուրբ Հովհաննիսյանք գտնով Հայաստան բնակեցան Վարադայ լիւան գլխին, և սուրբն Հովհաննիս իւր

Հետ ունենալով Ահեղ փոխարի մարտի փորձից ու պահանջ այն
տեղ, և յայտնեցաւ 653 թ. Մեր ճ' ասորի տարիներն և Յոյս-
մաւուրն Փետրվարի 26 ասուով՝ որ Թողիկ Ճոնաւոր (սա
ղիտի լինի Պաշտպան փանքի փանահայր) աւանդութեամբ զի-
տէր այն տուրք Նշանի պահանջած լինելը նոյն լեռան վերայ,
և երբ որ իւր Յովել աշակերտի հետ աղօթումէն առ Մա-
տուած յայտնել տուրք Նշանի տեղը, յանկարծ լսեցին
ձայն, և տեսնեցին որպէս լոյս Վարդապետ լեռան մէկ վեմի
վերայ, և 12 լուսնիկն սիւներ նորա շուրջ մինչև օրուայ
վեց ժամը, ապա վերացաւ վեմն լուսնիկն նշանը, և մտաւ
Եկեղեցին, ու կոնդակեցաւ տեղանի վերայ, նորա և ամրան
ներս և երկրպագեցին տուրք Նշանին, իսկ լուսնիկն սիւներն
մնացին առանձին կողմ օր, որ հեռաւոր տեղերու բնակիչնե-
րուն տեսնելի եղան, և մեծ բազմութիւն հոգեւորականաց
և աշխարհականաց ժողովեցան, որոց հետ և Ռշտունաց
Թէոփորոս նախարարի որդին Վարդ, և Ներսէս Եփեսոյ
Հայրապետ։ Յետոյ շինեցին 12 Եկեղեցիք լուսնիկն սիւնե-
րի տեղ. իսկ Եկեղեցին, որի մէջ հանդիս տուրք Նշանն՝
մեծացրին, և Աթուղիկոսն սահմանեց ասն Հոկտեմբեր
ամսում, ասելով շարտանք՝ Նշան տեղեւորէ, և մէկ
շարտած պահք, որ աշխարհիկ բարբառով կոչուով Վանքաց
պահք։

§ 102. Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ Արգար թագաւորի տօնն։

Պ. Նորա ջերմեռանդ հաւատալն Քրիստոսին միայն համարա-
ւով, և Հայաստանի առաջին լուսաւորութիւնն քրիստո-
նէական հաւատով, նորա արժանանալն Փրկչի նամակին և
անձնապէս պատկերին, որ ոչ մի ազգ չատացաւ այս ան-
գին գանձերը։

§ 103. Հ. Ի՞նչ է նշանակութիւն ունին Աւագ տօններն, զորս
ածնումներ Քրիստոսի Ծննդինն և Մկրտութենէն առաջ։

Պ. Եւր տօները կարգից առ բն Հայրապետն Յօհան Օհնեցի,
որպէս վերջ Ծննդեան Քրիստոսի Յօնովարի վեցին, և
զարգարեց շարականներով և Եյս տօները, որպէս և Հայաս-
տանի առաջին և երկրորդ Առաւելու իրիւս երկու տօ-
ներն առանձին ևս հանդիսանումն, Եյսպի Գրատ Կրեշտայաց
կրթի ժամանակ, քահանայն Եւստաքանն ձեռնի, և նորա
շուրջ սարկաւաղները Քաջներով, գպկերները կերտներով
և Ապիստոլոսը խնկարկելով դուրսն գալի խորանէն, և
թարթական ընթացքով ասանի շուրջ զնալով բարձրա-
նունն բեմի վերայ, և երբ որ կրքումն վերջին առնը Ա-
յոքաւ շարժին երկն և երկն և ալիս, Եւստաքանը բազմեց-
նումն սեղանի վերայ, և կպիսկրպոսն խնկարկումն սեղանի
շուրջ, ապա ժողովեցանք, և նոյն հանդիսով իջնումն և
աւարաւում։

ՄԱՍՈՒԼՈՒԹԵՅՆՈՒԹԵՆԻՆ ՄԻՆԶԵԻ ԲԱՆԻ ԲԱՆԻԿԵՆԵԿԵՆԸ.

§ 104. Հ. Ի՞նչ է նշանակում Յօհաննու Կարապետի ծնունդն։

Պ. Յօհաննու Կարապետի փառաւոր ծնունդն արդար Չա-
քարիայէն և Երեսարեթէն, երբ որ Չաքարիա ըստ պաշ-
տօնի քահանայութեան խնկարկումը տաճարում, Վարրիել
հրեշտակապետն աւերա տուաւ նրան որդի ծնանելու համար,
և Չաքարիայն անհաւատութեան համար հրեշտակի խօս-
քին՝ պատժեցաւ համարութեան, մինչև ծնաւ որդին. և որով-
հետեւ հակառակ հրեշտակի հրամանին կամենումէն անուա-
նել ոչ Յօհաննէս, այլ ուրիշ անունով, և դեռ Չաքարիա
էր համար, ուստի ներկայ դասնուողներու անարկութեամբ
զրեց տախտակի վերայ, թէ Յօհաննէս է տնուն դորա, և բա-
ցուեցաւ լեզուն, լցաւ Հոգւով սրբով և օրհնեց զԱստուած։
Եյս տօնն կատարումն Քրիստոսի ծննդեան ութօրեկից
միւս օրը, և սահմանեցաւ վեցերորդ դարում *):

*) Եկ. պատ. Իննգի. հատ. Ա. եր. 298.

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում. այդ տօնն:

Պ. Յովհաննիսի ծնունդն հրեշտակի խօսքով էր Օսթորիայի և Եղիսաբեթի համար ուրախութիւն և ցնծութիւն և շատերու համար խնդութիւն (Ղուկ. Ե. 14): Եյս տօնն ուսուցանում է ծնողաց, թէ բարի որդիքն են ձմարիտ պարզ և Եստուածային, ուրախութիւն և փառք ծնողաց, թէ Յովհաննիսի նման Եկեղեցւոյ զաւակներ ուրախացնու մէջ շատերուն իւրեանց ծննդեամբ և կեանքով, ուսուցանում է մանուկներուն, զի նոքա Յովհաննիսի նման, ապացոյցան համակում լցուն իմաստութեամբ և բարեպաշտութեան ոգով, պատրաստուին կատարել իւրեանց ծառայութիւնը Տիրոջ աչքի առջև սուրբ Կարապետի և ռանդով, ուսուցանում է ամենքին Քառհասարակ, որ մէք պատրաստելով ըստ ձայնի բարբառոյ յանապատի Տիրոջ ճանապարհը, պատրաստենք մեր մէջ Տիրոջ համար Ժողովուրդ Իսրայէլ (Ղուկ. Ե. 17):

Եւսուցանուի մարտի 1-ին Երեմիայի (Երեմ. Գ. 6):

§ 105. Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ Ղ. Լեոնդեանց Բահանայից տօնն:

Պ. Օայն՝ թէ Յովսէփ Կաթողիկոս Վայոց — ձորիցի, Սահակ Եպիսկոպոս Ուշաունի, Ղ. Լեոնդ երէց, շատ քահանայք և սարկաւաղներ յորդորեցին զուխտապահ նախարարները և ազգը պատերազմել կրակապաշտ Պարսից դէմ հաւատը և Եկեղեցին պաշտպանելու համար: Նոքա գտնուեցան մեծ պատերազմի մէջ Եւարայրի դաշտում, ուր Ղ. Լեոնդ երէց խօսեցաւ քաջաբերական ճառ: Յետոյ Յազկիրտ նահատակել տուաւ զնոսա: Սոցա յիշատակը կատարում է Եկեղեցին բուն Բարեկենդանի շաբաթի Երեքշաբաթի օրը Ղ. Լեոնդեանց համայնից անունով,

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում սուրբ Ղ. Լեոնդեանց տօնն:

Պ. Նոցա օրինակն ուսուցանում է հոգեորականաց պաշտպա-

նել Եկեղեցին և կրօնը աղանդներին, հերձուածներին և բռնութիւնէն, մինչև վերջին շունչը հաւատարիմ մնալ սուրբ Եկեղեցւոյն, չփոխել անձը հալածանքի, աքսորանքի, նա և մահուան, և դէպի տոյն առաքիլութիւնը յաղորդել և քաջալերել ժողովուրդը:

§ 106. Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում մեզ սրբոյ Վարդանանց զօրավարաց տօնն:

Պ. Օայն, թէ ուխտապահ նախարարներն ժողովեցին վաթսուն հազար զօրք, որոց զօրադուխ էր քաջն Վարդան Սալիկոնեան, և մեծ քաջութեամբ պատերազմեցին սուրբ հաւատոյ համար Պարսից դէմ Եւարայրի դաշտում, որք կամենում էին կրակապաշտութիւնը մայրել: Հայաստանում, և վերջին քրիստոնէութիւնը: Եյն պատերազմի դաշտում ընկան սուրբ նահատակներ 1036 հոգիք, որոնցմէ ինն էին նախարարներ, և զօրավարի անունով կոչեցան Վարդանանք: Սոցա յիշատակը անում է Եկեղեցին Ղ. Լեոնդեանց տօնի յետոյ Հինգշաբաթի օրը:

Հ. Ի՞նչ է ուսուցանում այդ տօնն:

Պ. Ուսուցանում է ընդ հանուր ազգին պաշտպանել սուրբ Եկեղեցին և կրօնը, չթուլանալ կամ չփոխել իւր հայրենի Եկեղեցին և ընդունել օւրիշ կրօն խաբուելով աշխարհային մեծութիւնէն:

§ 107. Հ. Ի՞նչ է յիշեցնում Վ. Պօլսի սուրբ ժողովը:

Պ. Մակիդոն Պատրիարք Վ. Պօլսի ղինեցաւ Հոգւոյն սրբոյ դէմ, թէ Հոգին է ստացական, ծառայ և ոչ էութիւն անձնաւոր, ուստի մեծն թէոքոս կայսր, խտովութիւնը պատճառած այս աղանդաւորներէն խաղաղելու համար ժողով ղումարեց Վ. Պօլսում 31 թ. ուր ժողովեցան 150 սուրբ Հարք ու զգափառներ, նորովեցին զՄակիդոն, ձգեցին պատրիարքութիւնէն և անտիճանէն և դատապարտեցին աղան-

զը, ու սահմանեցին դաւանել զձողին սուրբ երգ. քի ձօրէ, էակից և փառակից Որդւոյ, և յաւելացրին Անկիական հանդանակի վերայ. և այսն շառաւարտ, և ի ձապն արքէ, Տէրն, Եւդոքիմոսքն ի ձօրէ ելողն, ընդ ձօր և Որդւոյ երկրպագակիցն և փառաւորակից, որ քօտեցաւ ճարգարէի. և շարունակուեալ մինչև ի կեանս յաւիտեանս:

101 2

ՕՐԱԿԱՆ, ԲԵՌԱՆԱՌԳԵԿԱՆ ԵՒ ՀԵՐԱԹԵԿԱՆ ՊԼԱԳ.

102 3

§ 108, Ա. Ի՞նչ նպատակով է սահմանած պահքն:

Պ. Պահքն սահմանած է կերակուրներէն և ըմպելիքէն ժողովակութեան համար:

Ա. Տարուայ մէջ ո՞րչափ օր է նշանակած պահքն:

Պ. Վեց ամիս: Եւ յայնչ օրերն, որոնք յայնչ օրերն են:

Ա. Ի՞նչ կերակուրներ է արգելած ուտել:

Պ. Ուտեաց կերակուրներ, իւղ, միս, ձու, պանիր, ձուկն, կաթիլներ և այլն, և ըմպելիք՝ գինի արաղ, և այլն:

Ա. Ի՞նչ անուններ ունին պահքն:

Պ. Օրական, քառասնորդական, յիսնակ, նաւակատեաց, արաշաւորաց և շարաթական:

103 4

§ 109, Ա. Ո՞ր է օրական:

Պ. Չորեքշաբաթի և Ուրբաթի օրերն, զոր սահմանեցին Առաքեալք: Այս պահքն է ընդհանրական բոլոր Անկղեցեաց մէջ:

104 5

§ 110, Ա. Ո՞ր է Քառասնորդական:

Պ. Քառասնորդական կոչուեալ մեծ պահք, զոր Առաքեալք սահմանեցին պահել յառաջ քան Փրկչի շարաւանքի օրերը (Կան. Բ): Իսկ ամենայն Անկղեցիք պահումն յիսուն օր:

Ա. Ի՞նչ է սկսում մեծ պահքն:

Պ. Սկիզբ պահքն սկսուեալ բուն բարեկենդանի Արարիչի Ար-

արի շարաթի օրը, իսկ այս օրը և Արեքշաբաթի օրը կոչուեալն աշխարհիկ լիզուով Կնծն, և լինում է հասարակ պահոց Աստուածաշունթի իւրն, իսկ Չորեքշաբաթի օրէն սկսում է երկար ժամերգութիւն, և 40 օրը աւարտուեալ Վաղարշի շաբաթի ուրբաթ օրը. իսկ Վաղարշի շաբաթէն մինչև Օգոստոսի շաբաթ երկկողման Շրապիւրցը է նաւակատեալի պահք:

105 6

§ 111, Ա. Ո՞ր է Եփեսոսի:

Պ. Եփեսոսի է ծննդի տեղն պահքն, և ինչպէս երեւում է կանոններէն՝ չորրորդ դարումն է սահմանուած, այնպէս որ կրօնաւորներն և վանականներն պահեն յիսուն օր, իսկ աշխարհականը ութն օր (Եփեսոս, Կոնստ. և այլն):

106 7

§ 112, Ա. Ո՞ր է Կաթողիկոսի պահքն:

Պ. Աստուածաշունթի թեման ութն օր, Եպիսկոպոսի թեման ութն օր, Վարդապետի, Վերադիման և սուրբ Խաչի հինգ օր:

Ա. Ի՞նչ է միջնակու պատճառն նաւակատեալի Շաբաթ օրերում:

Պ. Առեանի թէն որոշելու համար, որք նաւակատեաց տոնի բը կատարուեալին զոհադրութեամբ:

107 8

§ 113, Ա. Ո՞ր է Առաջաւորաց պահքն:

Պ. Առաջաւորաց պահքն է ազգային պահք, զոր սահմանեց սուրբ Առաւորիչն Վիրապէն դուրս գալէն յետոյ, երբոր հնձանումը 65 օր քարոզուեալ և հրամայեց պահել, իսկ վերջին հինգ օրը ծով, ի յիշատակ աղատութեան թաղաւորին և ժողովրդոց աստուածաւոր պատուհասէն և ընտաւորութեան շնորհակալութեամբ սուրբ հաւատով:

Ա. Ի՞նչ է կոչում Առաջաւոր:

Պ. Այս ինքն առաջին պահք, կամ մեծ պահքի յառաջին թաց:

Ա. Ի՞նչ է պատճառն, որ Առաջաւորաց պահքի հինգ օրը

զիւք և Աւետարան չեն կարդացուած և սուրբ Պատարագ չէ մատուցուում:

Պ. Որովհետեւ այդ պահքի մէջ կատարուած, խորհրդաբար և յիշատակն Ադամի անկման և Նինուէացոյց, ուստի զիւք և աւետարան չեն կարդացուում, զի Ադամի ժամանակ չկային մարգարէք և ոչ Բանն Աստուած էր մարմնացած, միայն Ուրբաթ օրը կարդացուած, Յօնանու մարդարութիւնը՝ Նինուէի ազատութեան, և զուշակութիւն Վրիստոսի թագման վասն մարդկային բնութեան ազատութեան:

Հ. Ինչո՞ւ է կոչուում այս պահքն սուրբ Սարգսի պահք:

Պ. Որովհետեւ նորա Շարաթ օրը կատարուեալք սուրբ Սարգիս զօրավարի նահատակութեան յիշատակը:

§ 114 Հ. Ո՞րք են շաբաթացոյցի:

Պ. Շարաթ անպահքն սղբաւ են. Եզիական, Հռիդարստեան, Լմառնային կամ սուրբ Լուսաւորչի, այն է՝ զիւտի նորա նշխարաց, Յիսնակի առաջին կիւրակէն, Չմեանային կամ սուրբ Յակոբայ և Վարազայ Խաչի:

Հ. Ինչո՞ւ պահք օրերն սրբոց յիշատակ չէ կատարում Հայաստանեայց Եկեղեցին:

Պ. Որովհետեւ արտութեան և ապաշխարութեան օրեր են, միայն սուրբ Լուսաւորչի զիւտի նշխարաց և Վարազայ Խաչի շաբաթներում լինում են ածներու քաղաքացոյց:

Հ. Եկեղեցական գլխաւոր անօթներն ո՞րք են:

Պ. Գլխաւորն սղբաւ են՝ 1 Սկիհ մարգարայով, 2 Մաննատուի, 3 Խաչվառ, 4 բաժակաման, 5 Քշոց, և 6 Բուրվառ:

Հ. Եկեղեցական գլխաւոր անօթներն ո՞րք են:

Պ. Գլխաւորն սղբաւ են՝ 1 Սկիհ մարգարայով, 2 Մաննատուի, 3 Խաչվառ, 4 բաժակաման, 5 Քշոց, և 6 Բուրվառ:

§ 115 Հ. Օրի՞նչ է Սկիհ և Մարգարայ:

Պ. Սկիհն է սրբազան բաժակ Վրիստոսի սուրբ Արիւնք սրբա-

զործելու համար: Սկիհ նշանակում է Յիսուսի չարչարանաց բաժակը, և յիշում է այն բաժակը, որիմէն Տէրը հաղորդեց Աւաքիլոց: Իսկ Մարգարայն է բոլորակ արհեստ, նա նշանակած է Վրիստոսի մարմինը սրբազործելու համար, ներկայացնում է մսուրը, որի մէջ դրած էր Տէրը ծնուելուց յետոյ, և գիրեզ մանը՝ որի մէջ թագուեցաւ նորա սուրբ Մարմինը:

§ 116 Հ. Օրի՞նչ է Մաննատուի:

Պ. Մաննատուին է սրբազան տուփ, որի մէջ քահանայք պահում են սրբազործեալ մասը հիւանդներուն հաղորդելու, և Սկրաութեան ու Գրոշմի խորհուրդները կատարելէն յետոյ, հաղորդել նորածին և հասակաւոր հաւատացեալ մկրտեալը:

Հ. Ի՞նչ է կոչուում հիւանդաց հաղորդութիւնն:

Պ. Թողակ, այս կնքն պաշտօն ծանապարհի այս անցաւոր կեանքէն դէպ ի յաւիտենական կեանքը:

§ 117 Հ. Օրի՞նչ է Խաչվառ:

Պ. Խաչվառ նշանակում է գինուորեալ Եկեղեցւոյ դրօշակը, որի վերայ նկարած է Խաչելութեան պատկերը, և որպէս դրօշակ տանում են եկեղեցական հանգիսի ժամանակ առջև: Սորա գործածութեան սկիզբն երեւում է մեծին Առաքանդիստոսի ժամանակ, երբոր գնում էր Հռոմի վերայ պատերազմ. յոյսը կտրել էր յաղթութեան վերայ, տեսնելով զօրքի սակաւութիւնը և թուլութիւնը, և ահա սուրբ Խաչի նշանը կէսօրին երեւեցաւ օդումը լուսաձեւ, այս մակադրութեամբ՝ արանով կրչալիւս, և ազա տեսնան մէջ ինքն Յիսուս Վրիստոս երեւեցաւ կայսեր, և հրամայեց նկարել տալ դրօշակներին և փորագրել վահանների վերայ Խաչի նշանը, զոր կատարեց Առաքանդիստոս, և յաղթեց Հռոմի արապետը Մաքսենտիոսին, և լաւ ևս ասել՝ հիմնադրութեան, զի այնուհետեւ սուրբ Խաչի նշանն ամենայն տեղ

կանդնեցաւ և կատաղաւ թիւնն վերացաւ: Ապա Եկեղեցին ևս սկսաւ նոյնը դործ դնել թարօրի ժամանակ, որպէս զրօշակ քրիստոնէական հաւատոյ:

§ 118, Հ. Օրհն է Բաժակման:

Պ. Բաժակմանն է արծաթէ կամ ապակէ շիշ, որի մէջ պատրաստուած խորհրդական ապստի զինին՝ անկող սկսու մէջ:

§ 119, Հ. Օրհն է Վշոյն:

Պ. Սուրբ Բարաթի պատարագամատուցի (խորհրդատետրի) մէջ (եր. 58) գրած է Վշոյի դործածութիւնն պատարագի ժամանակ: Նորա ձեւն էր այսպէս. ունէր երկար կոթ, ծայրը բորբակ ձևակերպած և նորա վերայ քերորէք, սարկաւազն շարժումըր զոյն սուրբ ընծայի վերայ, և նկարագրուէր թերթեական հովանաւորութիւնը առաջի եղեալ ընծայի վերայ: Սուրա գործածութիւնն երևումէ Առաքելոց ժամանակ, ինչպէս յայտնի է պատգամներէն (Գ. իրք. Բ. զԼ. 22), որ սեղանի երկու կողմէն երկու սարկաւազ հովանի ունէին և փշումէին սուրբ ընծայից վերայ, և էր կտաւէ:

§ 120, Հ. Իհն նշանակութիւն ունի Բարբառն:

Պ. Բարբառնն է անթի, որի մէջ ծխումն քահանայն և սարկաւազն խուռն՝ իբրեւ բուրումն անուշահոտութեան մեր ազօթքի՝ ուղի եղիցին ազօթ իժ, որպէս խուռն առաջի Վ. Տէր: Այս առեւ է նոր ուխտի Եկեղեցին հին ուխտի Եկեղեցիէն:

ՏԱՃԱՐ ԿԱՄ ՏԵՂԻՔ ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՆՏՈՒԹԵԱՆ.

§ 121, Հ. Որ է գլխաւոր տեղին Աստուածապաշտութեան:

Պ. Գլխաւոր տեղին և կեդրոն Աստուածապաշտութեան է տաճարն, թէպէտ Աստուածապաշտութեան շատ տեսակներն և մասունքն կարող են կատարուիլ և արտաքոյ տաճարի, մա-

նաւանդ քստ պահանջման հարկին, բայց ամենայն զխաւորները և վսեմ սրբադործութիւնքը ոչ երբէք կարելի է ուրիշ տեղերում կատարել, այլ միայն օրհնեալ և օծեալ տաճարներում:

Հ. Օրհն է տաճարն:

Պ. Տաճարն է տուն Աստուծոյ, որի մէջ աներևութապէս բնակուումէ ինքն Աստուած և աստուածային շնորհական զօրութիւնն, որ կատարումէ խորհուրդները և բուսաւորումէ ու մարբումէ զհաւատացեալս: Նա կոչուումէ Եկեղեցի այն պատճառաւ, որ նորա մէջ են հաւաքուում հաւատացեալքն, որք Եկեղեցեաց անդամներն են, և ի միասին բազկացնումեն Եկեղեցի:

Հ. Ուրեմն զիհն է Եկեղեցին:

Պ. Եկեղեցին ոչ թէ է քարեայ կամ փայտեայ շինուածքն, այլ հաւատացելոց ժողովն Քրիստոսի անունով, և այն տունն, որ յաւուր օրոշուած է մի միայն Աստուածաբաշտութեան համար, կոչումէ Եկեղեցի, և այսպէս պարունակողն ստացել է պարունակուած ի անունը:

Հ. Տաճարն իհնչպէս է դասնում Աստուծոյ տուն:

Պ. Նա օրհնումէ և օծումէ եպիսկոպոսի ձեռով: Օրհնեալ և օծեալ տաճարն է զանձարան առաքելութեան ամենայն դրաւոր և անդիր աւանդութեանց, և նոցա յաջորդող սուրբ հարց, որք են՝ Աստուածային բանին, խորհուրդներ ի և Եկեղեցական կանոններ:

Հ. Որպիտ պարտականութիւն ունինք մէք տաճարին փրաբերեալ:

Պ. Հեռեկանները, մէք պարտական ենք 1, ամենայն ջերմեռանդութեամբ յարգել սուրբ տաճար՝ որպէս տուն Աստուծոյ և զանձարան շնորհաց, և չանցանել նորա մօտով առանց ազօթելու և երկրորդազու. 2, առանկոյ տաճարի մասնի ի և օրբազան նիւթերի բարձր նշանակութիւնք. 3,

պահել տաճս ընկրը բարեկարգութեան և մաքրութեան մէջ .

4. զարգարել այնպէս՝ որպէս վայել է Աստուծոյ տանը :

2. Բնչո՛ւ եմք կոչում տաճարները սրբոց անուներով :

Պ. Բոլոր տաճարներն նուիրու մեն Աստուծոյ, ուստի յատկապէս պիտի կոչուին և կոչու մեն Աստուծոյն տաճարներ : Իսկ ոմանք նորանցմէն կրելով սրբոց անուներ՝ նշանակումէ այն, որ հնումն այն տաճարները շինուածին Աստուծոյ ընտրեալներու անունով . նոցա գերեզմանների կամ մասունքի վերայ, իսկ այժմ հաւատացեալներն հետեւելով հին աւանդութեան, Ակեղեցին օծելու ժամանակ զընտմեն որ և իցէ սուրբի անուն, որպէս իւրեանց յատուկ պաշտպանի և բարխոսի առ Աստուած :

2. Ի՞նչպէս էր հին ժամանակին շինութեան ձևը :

Պ. Երբոր երբորդ դարում սկսաւ աճել քրիստոնէութիւնն, և 2-րտայ կայսերներէն ոմանք տգատութիւն շնորհիցին կըրօնին, այն ժամանակ քրիստոնէայք սկսան շինել հրապարակներում Ակեղեցիք. նոցա շինութեան ձևն, որպէս նկարագրու մեն նոյն դարու մատենագիրներն, տեսնումենք այժմեան եկեղեցեաց շինութեան ձևի մէջ, մանաւանդ վանքերը. 1. Բայ ճառքն կամ որպէն, ըստ Տերտուղիանոսի (Հաղպատ ողջախոհ. զլ. 4) այնտեղ էին ապաշխարում ծանր յանցանքի մէջ ընկածներն. 2. Գաւթն, սա է առանձին շինութիւն կից արեւմտեան պարսպին, այստեղ կանգնումին ներկի մեղաց ապաշխարողներն, այստեղ էր և աւագանն, որ և կոչումէր երկու մասն, առաջնում կանգնումին տգամարդիք, իսկ երկրորդում կանայք. 4. Քե՛՛՛՛ կամ աճքն բարձրացած տաճարի մէջ դէպի արեւիք մի քանի առաքաններով, որի վերայ լինումէր քարոզութիւն. 5. Անդան ամրացած վեմի մէջ տեղը բեմի վերայ, և ունի խաչաւ. 6. ներքի կողմը հիւսիսային պատում ունէր առանձին փորուած տեղ, որ կոչումէր Խորհրդանոց ըստ Արարիանոսի : Աւսերիս (զիրք Ե. զլ. 10) կասէ՝ թէ ինքն աչքով է տեսել

Երուսաղէմի Ակեղեցւոյ մէջ Եպիսկոպոսական Աւան, զոր ղնումին բեմի վերայ սկսած սուրբ Զատիկը Եւաքեալէն, և թէ Աղեքսանդրիայի Ակեղեցին ունէր Մարկոս աւետարանչի ժամանակէն, և միւս եկեղեցիքն ևս ունէին աթոռներ, զարգարուած հովուապետաց համեստութեամբ և հեղութեամբ :

2. Ո՞րպէս է եկեղեցւոյ հիմնարկէքն և ի՞նչպէս է կառարւում :

Պ. Եպիսկոպոսն նախ՝ առնումէ ձեռին ճարտարապետական լարը և գծումէ յատակի (գետնի) վերայ շինութեան ձևը, ապա առնումէ քրունկը և մի երես փորումէ գծեալ տեղը, և յետոյ տալիս է մշակներուն փորելու : Այս երեսումէ հին աւանդութիւն առաքելական դարերում, զի և սուրբն Պարիզոր 1-ուսուորիչ, ինչպէս կը պատմէ տիեանտես մատենագիրն Ագաթանգեղոս, առաւ ձեռին ճարտարապետական լարը և գծեց սուրբ 2-սիսիմեանց և Վայխանեանց կուսանաց վիպարաններու տեղը : Երբ որ արդէն փորած պատրաստ է հիմն, Եպիսկոպոսն զգեստաւորուած, նոյնպէս և հոգեօրականք, և ժողովրդեան բազմութեամբ ձգումէ հիմը : Հիման համար նահապէս պատրաստումեն 16 քար՝ զորս օծումէ յանուն 13 Առաքելոց, 2 Աւետարանչաց Մարկոսի և Ղուկասու յեօժմանանից, և սուրբ 1-ուսաւորչի անունով, և գնումէ հիմքի մէջ, ըստ այնմ Եփեսոսի վերայ հիմն Եւաքեալի :

2. Ո՞րպիսի հանդէս է լինում եկեղեցւոյ օրհնութեան և օծման :

Պ. Առաջին երեկոյին Եպիսկոպոսն փոքր զգեստով զգեստաւորուած նայնպէս և մեռնակիրն, և բազմութեամբ հոգեւորականաց և ժողովրդականաց սուրբ մեռնիք տանումէ հանդիսով նորաշէն Ակեղեցին : Ապա կառարւումեն նախատանակ՝ որոյ անունով կառուցած է, և յետոյ երեկոյեան ժամը, ու վերջանալէն յետոյ սկսումէ հսկումն ինչպէս կարգն է, և նորա կից զիշերային Ժամն, այս իւրն Տէր զէ Բաղդաճէն մինչև

1. Կապիտալիզմի, իսկ Օրհնութիւնն և Հարցն եկեղեցւոյ նաւակատեոյ ածնինը:

Առաւօտեան ժամին Եպիսկոպոսն և եկեղեցւոյ բոլոր ուխտան ժողոված Եկեղեցւոյ արեւմտեան դռան մօտ, և փակած ունելով զայն՝ կատարումէ այս կարգը, որ կոչի Գոռաբացէք: Վարեայ սեղանը և եօթն զոգնոցներ սեղանի նախապէս պատրաստած լինելով դռանը, կորդումնն սահմանեալ Սաղմոսներ, զիրք և Աւետարան, յետոյ ծռնել չոքած ողբահայն երգումեն Բաց Բեզ Տէրը, ապա Օգոստին-Եւան Վաղարշ Բաց Բեզ Տէր երգելով՝ մանուկն Եկեղեցին, և քարէ սեղանն ու զոգնոցները եպիսկոպոսն ու քահանայք բռնած ձեռներին տանումեն ներս եկեղեցին, ուր Հինգ տեղ կատարումէ կարգ, ինչպէս որ դռանը, 1, եկեղեցւոյ մէջ տեղը, 2, դէպի հարաւ, 3, դէպի հիւսիս, 4, բեմի վերայ, և զինի սեղանը հաստատումէ սինի վերայ: Զետ այսորիկ տարկաւորներն լուանումեն սեղանը ջրով ու զինով՝ ի խորհուրդ արեան և ջրոյ բղխած Վրիտտոսի կողքէն, և եպիսկոպոսն օծումէ նորա միջի խաչը, որի վերայ պարտ է դնել սկիհը, և այն տեղը կը կոչուի Գագաթ, յետոյ միւս փորագրած խաչերը նորա և սինի վերայ, ապա խորհրդարանը, բեմի ճակատը, եկեղեցւոյ անկիւնները, սիւնները, կամարները, զրուան գլուխները, որոց վերայ կան խաչեր փորագրած. ապա թաբօր են տալի չորս կողմը: Այս ամենը աւարտելէն յետոյ, ծածկումէ սուրբ սեղանը պատրաստած եօթն զոգնոցներով, դնումէ Հինգ վառած աշտանակներ, և բազմեցնումէ սուրբ Աւետարանը, կենարար Խաչը, և ապա սկսումէ սուրբ պատարագն, զոր առաջին անգամ մատուցանումէ եպիսկոպոսն: Ութն օր նաւակատիք են կատարում պատարագով, այն է Վերացման սուրբ Խաչի կարգը. իսկ ինչորորդ օրը Եկեղեցւոյ ածնը, որոյ անունով օծաւ, և յետոյ սկսումէ համաձայն Տոնացոյցին ածնակատարութիւնքն և ամենայն Աստուածպաշտութիւնն:

2. Աւագան օրհնելու և օծելու կարգն ինչպէս է:

Պ. Աւագանը հաստատումէ եպիսկոպոսն եկեղեցւոյ հիւսիսային կողմը հանգերձատան մօտիկ, զոր օրհնումէ և օծումէ կամ եկեղեցին օծելու օրը, կամ յետոյ. բայց նոյն օրը պիտոյ է կատարել կարգը, որ է այսպէս. նախ լուանում են ջրով ու զինով, յետոյ օծումէ սուրբ մեռնով նորա չորս անկիւնը, որոց վերայ փորագրած են Խաչեր, և երեք վառած աշտանակ է դնում նորա մէջ կարգով: Այս ամենայն կատարումէ ընթերցումեն ընթով և աղօթքով:

2. Տաճարի որ մասն է համարում վսեմագոյն:

Պ. Սեղանն, որին միայն մերձենումեն սրբագործ պաշտօնեայք, զի մի միայն նորա վերայ է մատուցանում անարիւն Օրհն: Առջումէ սեղան, զի անտի Տէրն տալիս է հաւատացեալոց զինքն կերակուր, որպէս Հայ Անայ: Այս ներկայացնումէ մեզ Գողգոթայ լիառը, ուր խաչեցաւ Վրիտտոս, և այրը, որի մէջ թաղեցաւ Տէրն: Սեղանն կոչումէ և Անտի, զի նորա վերայ աներեւութապէս ներկայ է Տէրն, որպէս թաղաւոր և դատաւոր աշխարհի, ծայրագոյն իշխան և զուլս եկեղեցւոյ, որիմէն է անբաժան մինչև աշխարհի վերջը:

2. Ինչ է նկարագրում Խորհրդանոցն:

Պ. Խորհրդանոցն է տեղի սուրբ ընծայն պատրաստելու, այս ինքն Սպաս դնելու, և յիշեցնումէ մեզ այրը, ուր ծնաւ Վրիտտոս:

2. Ինչո՞ւ են սեղանի վերայ դնում մի միայն Խաչ, Աւետարան, Փրկչական պատկեր և Մասնատուփը:

Պ. 1, Վասն այնորիկ, զի նորա են երեւելի նշաններ աներեւոյթ ներկայութեան Փրկչին, և զէնք մեր փրկութեան. 2, որովհետեւ Հին ուխտի եկեղեցւոյ սեղանն, որ կոչումէր Սեփոթիս սրբոց, ունէր իւր վերայ Տապանակ ուխտին, իսկ նորա մէջ Ատակարանաց տախտակներն, Ահարօնի դաւաղանն, Ոսկեամբոյն լի մանանայով կամ երկնային հացով, որ ստուերակերպ օրինակ էր նոր ուխտի Եկեղեցւոյ: Ուստի Ատակա-

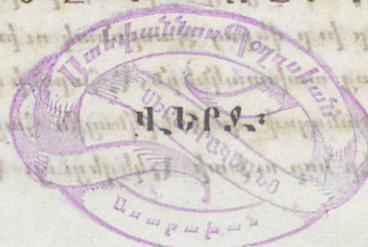
բանաց տախտակներու — առան պատգամների փոխանակ դը-
րած է Աւետարանն — նոր ուխտի կտակարանն կամ օրէնքն։
Ուսկիսափորի տեղ՝ Մաննաուփն, որի մէջ պահուած է Տի-
րոջ Մարմինն — Աննայ Հայն հիւանդաց և նոր մկրտեալ-
ներուն հաղորդելու։ Պաւագանի տեղ՝ սուրբ Խաչն և փրկի-
չական պատկերն, որպէս Նորա ներկայութեան, և այն ամե-
նայն յաւիտենական կեանքի պարգևների տուող։

Հ. Օրհնէ է Խաչկալն։

Պ. Խաչկալն է փայտեայ ոսկեղօծ շենուած Աւագ Խորանի կա-
մարի լայնութեան համեմատ, և բարձրանում է մինչև կամա-
րը, ըստ հին սովորութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ։
Քանզի եթէ խաչկալ բառը ուղիղ քննենք, կը տեսնենք
որ Հայոց Եկեղեցին չէ ունեցել ցանկ սեղանի աջ ու ձախ,
այլ ներքի կողմն բաց է եղած, և միայն ունեցել է երկու
սիւն բարձրացած կամարի հաւասարութեամբ, և նոյա զը-
խին մեծ Խաչ ամրացած, որոնցմէն և ստացել է Խաչկալ
անունը. իսկ փոխանակ ցանկի է այժմ վարդոյրն, որով
ծածկումենք սեղանը սպաս դնելու և ժամարարի հաղոր-
դուելու ժամանակ։

Հ. Ի՞նչ նշանակութիւն ունի սրածայր դմբէթն և նորա վե-
րայ Խաչն։

Պ. Եկեղեցւոյ բնդարձակ շենութիւնն նշանակում է հաւատա-
ցեալքը, որք միով հաւատով, յուսով և սիրով միացած
են ի մի զուխն Քրիստոս, և պահպանուում են նորա հովա-
նաւորութեան ներքոյ։ Սրածայր վէմն է ինքն Քրիստոս
Վէմն անկեան Եկեղեցւոյ, և նորա վերայ խաչն, որով արաւ
խաղաղութիւն երկրքի և երկրի մէջ — Աստուծոյ և մարդկան
մէջ, և որպէս յաղթութեան դրօշակ, որ յաղթեց հեթա-
նոսութեան։

ՅԱՆԿ.

Մ. Ա. Մ. Վ. Ա.

1. Աստուածաշառութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ
ընդ հանրապէս։
2. Սրբազան գործողութիւնք Աստուածաշառութեան
ժամանակ։

Խաչակերպ անձը։

Երկրպագութիւն։

Ներադրութիւն։

Պշտիս խոնարհեցնել։

Խնկարկութիւն։

Օրհնէլ Խաչով, Աւետարանով և Սրբոց մասունքով։

Թաքօր։

Նախատօնակ։

Հսկումն։

3. Ժամադիրք կամ հասարակաց կարգ աղօթից։

4. Գիշեր ժամ։

5. Առաւօտեան։

6. Երեւոյցի։

7. Երրորդ ժամ։

8. Վեցերորդ ժամ։

9. Իններորդ ժամ։

10. Երեկոյեան։

11. Խաղաղական։

12. Հանգստեան։

13. Շարական։

14. Շարականի երգողներու։

15. Մաշտոց։

16. Մաշտոցի կարգաւորողներ:
17. Շաշոց ղերբ:
18. Յայտնաւոր:
19. Տօնացոյց:
20. Կանոններ եկեղեցական կարգաւորութեանց:
21. Եռաքերական կանոններ:
22. Երեւելեան եկեղեցու կանոններ:
23. Հայաստանեայց եկեղեցու կանոններ:
24. Պատարագի ընդհանուր զիանելք:
25. Բացառութիւն Պատարագի:

ՄԱՍՆԲ.

Խորհուրդ Եկեղեցու և Բացառութիւնի մասին:

26. Մկրտութիւն:
27. Գրոշմ:
28. Եպաշխարութիւն:
29. Բաճանայութիւն:
30. Եմուսնութիւն:
31. Օծումն հիւանդաց:

Սքեզան արարողութիւն:

32. Խաչալուաց:
33. Թաղումն ննջեցելոց:
34. Մաղթողական աղօթք:
35. Քառասունք մանկանց:
36. Տնօրհներ:
37. Կալօրհներ և հնձանօրհներ:
38. Եղօրհներ և մատաղ:

39. Խաչօրհներ:
40. Նաւահատիք Եկեղեցու:
41. Եկեղեցի, պատկեր և աւաղան օրհներ:
42. Ջգեսա, Սկիհ և Մաղղմայ օրհներ:
43. Հաղորդութիւն հիւանդաց:

Հոգեւոր արարողութիւն:

44. Դշխար կամ մասն:
45. Մումակաութիւն:
46. Ուխտագնացութիւն:
47. Գանձանակ:
48. Ժամաց կամ յիշելք:
49. Սեղան նաւահատեաց:
50. Սեղանի ժամանակ Սուրբ Գիրք կարդալ:

Հոգեւոր արարողութիւն:

51. Տեառնընդատաջի երեկոյին ցախ վառել:
52. Վարդապատի տօնին ջուր ցանել, աղաւնի արձակել և ծաղիկ բաժանել:
53. Եւագ հինգշաբաթի երեկոյին կարաղը օրհներ:
54. Ծաղկազարդին ոստեր բաժանել:

Տօներ և Այլ-բալի օրեր:

55. Տօների ընդհանուր զիանելք:

Տէրաւանի օրհներ:

56. Եւեռաց:
57. Ծնունդ և Մկրտութիւն:
58. Թղթաւութիւն:

59. Տեառնընդառաջ:

60. Ծաղկազարդ:

61. Չափիկ կամ պասէք:

62. Համբարձումն:

63. Հոգեգալուստ:

64. Վարդավառ:

65. Սուրբ խաչ:

Աստուածաշնորհ պահեր:

66. Աստուածածնայ յղութիւնը և ծնունդը ի յԱննայէ:

67. Երից ամսոյ ընծայումն ի տաճարն:

68. Վերափոխումն:

Սբէոյ պահեր, որք համարումն կէրակէ:

69. Թաղէոսի և Բարդուղիմէոսի երկու տօն:

70. Լուսաւորչի երեք տօն:

71. Հրեշտակապետաց:

72. Ամենայն սրբոց:

73. Տաճարական կամ Եկեղեցու:

Շաբաթների անուններ քոն քարէկէրանէն Դնէ Զարեկ:

74. Եռաջին և երկրորդ կիւրակէք մեծ Պահքի, յիշատակ Ազամի արտաքսուելուն զբախանէն:

75. Ենառակ որդու կիւրակէն:

76. Տնտեսի, մեծատան և աղքատի:

77. Գատաւորի:

78. Գալստեան:

79. Գաղարոսի շաբաթ:

80. Չարչարանքի շաբաթ. Եւագ երկուշաբաթի, երեքշաբաթի և չորեքշաբաթի:

81. Եւագ Հինգշաբաթ:

82. Եւագ ուրբաթ:

83. Եւագ շաբաթ:

Յինանց կէրակէ:

84. Երբ կիւրակէ:

85. Աշխարհամտարան:

86. Կարմիր կիւրակէ:

87. Երեման խաչ:

88. Երկրորդ ծաղկազարդ:

Հաշիւաւորան կէրակէն Դնէ Վարդապետ:

89. Եռաջին կիւրակէ յարութեան:

90. Հոփսիմեանց և Գայիանեանց տօն:

91. Յօհաննու Կարապետի և Աթանազիոսեայ եպիսկոպոսի:

92. Կաթողիկէ սուրբ Լշմիածնի:

93. Սեծին Երեսիսի Հայրապետի:

94. Սրբոցն Սահակայ և Սեբորոպայ:

95. Տրդատ Թագաւորի:

96. Տփոյ դաման սուրբ Աստուածածնայ:

Վարդապետ Դնէ Վերափոխում:

97. Եփեսոսի Ժողով:

98. Շողակաթի:

Վերափոխում Դնէ Կոնստանտին:

99. Գիւտ դօտու սուրբ Աստուածածնի:

100. Երկրորդ Ժողով:

Սորէ Խաչէն Քնէ Լարա-աշայայտնութիւնը:

101. Վարազայ խաչի:

102. Երգար թաղաւորի:

103. Լազ աօներ:

Լարա-աշայայտնութիւն Քնէ Բաւն Բարեկերտներ:

104. Յօհաննու Կարապետի ծնունդը:

105. Վ. Լոնդեանց քահանայից:

106. Վարդանանց զօրութարաց:

107. Կ Պօլի ժողովի:

Պահ:

108. Նպատակ պահքի:

109. Օրական:

110. Վառասնորդական:

111. Յիսնակ:

112. Նաւակատեաց:

113. Ըռաջաւորաց:

114. Շարաթապահ:

Իկեղեցական առօրեան:

115. Սկիհ և մաղղմայ:

116. Մանաւոտի:

117. Խաչվառ:

118. Բաժակաման:

119. Վշոց:

120. Բուրվառ:

121. Տաճար կամ տեղիք Լստու ածալաշտութեան:

101. *Agave*102. *Agave*103. *Agave*

Continued from 100. The first of the

104. *Agave*105. *Agave*106. *Agave*107. *Agave*108. *Agave*109. *Agave*110. *Agave*111. *Agave*112. *Agave*113. *Agave*114. *Agave*115. *Agave*116. *Agave*117. *Agave*118. *Agave*119. *Agave*120. *Agave*121. *Agave*

For the first time

102

ՀՀ Ազգային գրադարան.

NL0685771

